

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ШОМПОЛ ОЛЕНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 349.6

**ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО
ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ
ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України

Балюк Галина Іванівна

Київ – 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
 РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ	
ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО	
ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ В КОНТЕКСТІ	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ	17
1.1 Поняття вдосконалення законодавства України про	
екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових	
зобов’язань та його юридичні ознаки	17
1.2 Правові форми вдосконалення законодавства України	
про екологічну безпеку в контексті міжнародно-	
правових зобов’язань	37
1.3 Співвідношення національного законодавства про	
екологічну безпеку, міжнародно-правових норм та	
норм права ЄС у цій сфері	57
Висновки до першого розділу	68
 РОЗДІЛ 2 ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО	
ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	
ПРО ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ В КОНТЕКСТІ	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ	70
2.1 Підстави виникнення, зміни та припинення	
правовідносин щодо вдосконалення законодавства	
України про екологічну безпеку в контексті	
міжнародно-правових зобов’язань	70

2.2	Особливості суб'єктно-об'єктного складу правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.....	80
2.3	Особливості змісту правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань .	100
	Висновки до другого розділу.....	116
	 РОЗДІЛ 3 СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО, ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ..	118
3.1	Міжнародно-правове регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки	118
3.2	Правове регулювання у сфері екологічної безпеки в межах ЄС (за законодавством ЄС)	132
3.3	Стан законодавства України про екологічну безпеку та напрямки його вдосконалення в контексті міжнародно-правових зобов'язань	153
	Висновки до третього розділу.....	173
	 ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	175
	 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗУ	<i>Закон України</i>
ЄС	<i>Європейський Союз</i>
ЄЕС	<i>Європейські економічні Співтовариства</i>
Комітет ЄІ ВРУ	<i>Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції</i>
КУ	<i>Конституція України</i>
КМУ	<i>Кабінет Міністрів України</i>
Конвенція Еспо	<i>Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті</i>
МЗС України	<i>Міністерство закордонних справ України</i>
Мінприроди України	<i>Міністерство екології та природних ресурсів України</i>
Мін'юст України	<i>Міністерство юстиції України</i>
Мінекономрозвитку України	<i>Міністерство економічного розвитку і торгівлі України</i>
Орхуська конвенція	<i>Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля</i>

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження обраної теми обумовлена конституційними положеннями про чинність міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та які є частиною національного законодавства України (ст. 9 КУ) [132]. Водночас, Україна прийняла зобов'язання щодо реалізації положення ст. 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р.[346], щодо наближення чинного і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства за такими пріоритетними напрямками як: охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів. Таке наближення здійснюється й щодо забезпечення екологічної безпеки та екологічних прав громадян шляхом адаптації національного законодавства до законодавства ЄС [236]. Виконання Україною даного зобов'язання передбачене і в Порядку денному асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію [217], та у парафований Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та його державами-членами [303].

Відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 р. [267], виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері забезпечення екологічних прав людини, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, міжнародне співробітництво у цих сферах розглядаються як основні інструменти реалізації екологічної політики України. Гармонізація законодавства України із законодавством ЄС та із нормами міжнародного права розглядаються як ціль національної екологічної політики. Все вищеперераховане обумовило актуальність дослідження питань вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань з метою вирішення цілої низки правових, науково-теоретичних та практичних проблем у цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до державної бюджетної науково-дослідної роботи з теми «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (номер теми 11 БФ 042-01).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний науково-правовий аналіз теоретичних і практичних проблем вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення існуючого стану нормативно-правового регулювання у досліджуваній сфері.

Мета дослідження конкретизується у **завданнях**, які полягають у:

- 1) дослідженні існуючих науково-теоретичних підходів щодо поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань;
- 2) визначенні зазначеного поняття та виокремленні його юридичних ознак;
- 3) аналізі науково-теоретичних підходів до розуміння правових форм вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань;
- 4) узагальненні теоретичних напрацювань співвідношення національного законодавства про екологічну безпеку із міжнародно-правовими нормами та нормами законодавства ЄС щодо забезпечення екологічної безпеки, з метою внесення пропозицій, спрямованих на удосконалення його правових форм;
- 5) аналізі особливостей правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань;
- 6) розкритті особливостей та характеристики стану міжнародно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки;
- 7) дослідженні стану правового регулювання забезпечення екологічної безпеки в межах ЄС;
- 8) характеристиці стану національного законодавства України про екологічну безпеку, виявленні невідповідностей та недоліків і обґрунтуванні шляхів їх усунення;
- 9) обґрунтуванні напрямків вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері екологічної безпеки, що врегульовані та потребують правового і законодавчого врегулювання в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

Предметом дослідження є національні та міжнародні нормативно-правові акти, акти органів ЄС, що містять положення, спрямовані на регулювання екологічної безпеки та положення науково-теоретичних досліджень у цій галузі.

Методологічну основу дослідження складають: діалектичний метод пізнання, система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. *Діалектичний метод пізнання* було використано при виявленні закономірностей розвитку правового регулювання у сфері екологічної безпеки у різних правових системах та їх взаємодії. За допомогою *логіко-семантичного і формально-логічного методів* було: виявлено правові ознаки поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку; проаналізовано та поглиблено розуміння форм вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань. За допомогою *нормативно-порівняльного методу* було проведено порівняльний аналіз регулювання відносин у сфері екологічної безпеки на міжнародному, європейському та національному рівнях. *Структурно-функціональний метод* застосовано: до визначення місця, ролі та функцій вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань у системі правових зв'язків та інших правових категорій; класифікації міжнародно-правових зобов'язань України у сфері екологічної безпеки; до обґрунтування напрямків вдосконалення національного законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань. *Тлумачення норм права* у поєднанні з *формально-логічним методом* слугували методологічною основою для формулювання пропозицій по вдосконаленню існуючого стану нормативно-правового регулювання у досліджуваній сфері.

Науково-теоретична база дослідження. Теоретичною базою дослідження є наукові роботи вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі еколого-правової науки: В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, Л. О. Бондаря, М. М. Бринчука,

С. О. Боголюбова, В. Л. Бредіхіної, Ю. Л. Власенко, А. П. Гетьмана, О. Л. Дубовик, Т. І. Діденко, І. В. Духневич, О. І. Заєць, І. А. Ігнат'євої, В. В. Костицького, П. Ф. Кулинич, І. І. Каракаша, М. В. Краснової, Т. Г. Ковальчук, Ю. А. Краснової, Т. О. Коваленко, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошніченка, К. В. Медведєва, С. І. Марченко, В. В. Носіка, Т. Б. Саркісової, Л. В. Струтинської-Струк, Б. Г. Розовського, Т. О. Третьяка, М. О. Фролова, М. В. Шульги, Ю. С. Шемшученка.

Дослідження проблем міжнародно-правової охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки, в тому числі, на рівні ЄС, вітчизняними та зарубіжними вченими у роботах: А. О. Андрусевича, Н. І. Андрусевич, С. О. Балашенка, Т. О. Будякової, Дж. Е. Бонайна, Г. Ю. Галяметдінової, А. А. Жлоби, О. В. Задорожного, О. С. Колбасова, С. М. Кравченко, М. М. Копилова, А. В. Кукушкіної, В. П. Кириленка, Л. Кремера, Г. Люббе-Вольфф, Марі Лі, В. І. Лозо, ЛюХунЯнь, М. М. Микієвича, М. О. Медведєвої, Т. І. Макарової, Н. А. Соколової, О. С. Тимошенка, Джона Холдера. Дослідження проблем співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права та права ЄС, дії норм міжнародного права в системі національного законодавства значною мірою визначили напрямки наукового пошуку, а саме роботи Е. М. Аметистова, М. О. Баймуратова, І. П. Блищенко, В. Г. Буткевича, О. С. Гавердовського, О. І. Головка, В. Н. Денисова, А. І. Дмитрієва, Л. Г. Заблоцької, І. В. Кравчука, І. А. Куровської, І. І. Лукашука, В. І. Муравйова, Р. А. Мюллерсона, Б. І. Осмініна, М. В. Парапана, А. Н. Талалаєва, А. Л. Федорової.

Теоретичною основою у процесі дослідження обраної теми стали здобутки загальної теорії права у роботах С. С. Алексєєва, О. В. Богачової, С. В. Бобровник, О. В. Зайчука, О. Л. Копиленка, О. М. Лисенко, Л. А. Луць, З. П. Мельник, В. С. Нерсисянца, Н. М. Оніщенко, Є. В. Погорелова, С. П. Погребняка, О. Ф. Скакун, Р. О. Халфіної, О. І. Ющика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що виконана одна з перших наукових робіт, в якій комплексно досліджено правові форми вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті

міжнародно-правових зобов'язань, на основі аналізу яких обґрунтовано наступні наукові положення та пропозиції:

Вперше:

1. Поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» у *вузькому розумінні* розкрито та визначено через наступні внутрішні змістовні характеристики та суттєві ознаки: 1) як стан розвитку суспільних відносин, врегульованих нормами чинного права, в межах яких реалізується зовнішня та внутрішня екологічна функція держави, зокрема, одна з її форм – правотворча; 2) як специфічна діяльність органів держави щодо зміни, перетворення правових норм екологічної безпеки та щодо фактичної реалізації міжнародних зобов'язань України в сфері забезпечення екологічної безпеки; 3) як процес постійного перетворення правових норм екологічної безпеки та встановлення їх відповідності нормам міжнародного права та права ЄС, що обумовлено змістом міжнародно-правового зобов'язання.

На основі виявлених ознак сформульовано визначення поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» у *вузькому розумінні*: як такого стану розвитку суспільних відносин у сфері екології, та зокрема у сфері екологічної безпеки, врегульованих нормами чинного права, які в умовах сучасних інтеграційних процесів державотворення вимагають здійснення специфічної діяльності органів держави щодо забезпечення постійного процесу перетворення правових норм екологічної безпеки та встановлення їх відповідності правовим нормам міжнародного права та права ЄС, що обумовлено змістом міжнародно-правових зобов'язань України.

Досліджено та сформульовано поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» у *широкому його розумінні* (з позицій визначення його місця, ролі та функцій у системі правових зв'язків, інших правових явищ, понять та категорій) через визначення структурно-функціональної характеристики даного поняття, яка охоплює наступні змістовні його ознаки:

- це процес з: 1) реформування правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки; 2) розвитку законодавства України про екологічну безпеку та усієї правової системи України в цілому; 3) складова процесу оптимізації законодавства України про екологічну безпеку;
- це складовий елемент національного механізму імплементації міжнародних еколого-правових норм;
- це необхідний і обов'язковий елемент механізму правового забезпечення екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях;
- це гарантія забезпечення, реалізації та захисту суб'єктивного права громадян України на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- це окремий самостійний напрямок національної екологічної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки.

2. Обґрунтовано виокремлення двох правових форм вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, що опосередковуються у діяльності спеціально-уповноважених органів, а саме, імплементацію міжнародно-правових норм у сфері екологічної безпеки і адаптацію законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС.

3. Обґрунтовано віднесення правовідносин, в межах яких здійснюється вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, до комплексного виду екологічних правовідносин, які виникають щодо забезпечення екологічної безпеки та регулюються нормами різного галузевого спрямування.

4. Зроблено висновок про те, що підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань тісно пов'язані з підставами виникнення міжнародно-правових зобов'язань самої держави. Серед правових підстав та умов виникнення, зміни та припинення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, виокремлено дві групи підстав: 1) міжнародно-правового (зовнішнього) характеру та 2) національно-правового (внутрішнього)

характеру.

5. Аргументовано необхідність виокремлення безпосередніх та опосередкованих об'єктів правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: *безпосередні об'єкти* – це життя та здоров'я людини, безпечний стан навколишнього природного середовища та екологічна безпека; *опосередковані об'єкти* – це законодавство України про екологічну безпеку, міжнародні договори, *acquis communautaire*; діяльність уповноважених суб'єктів щодо планування, розробки та прийняття законодавчих і нормативно-правових актів в сфері забезпечення екологічної безпеки у відповідності із міжнародно-правовими зобов'язаннями.

6. Системно обґрунтовано положення про класифікацію міжнародно-правових зобов'язань України в сфері забезпечення екологічної безпеки: за часом приєднання держави до міжнародної угоди; за змістом діяльності держави щодо реалізації міжнародного зобов'язання; за змістом суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, які врегульовані нормами міжнародного права та права ЄС; за видами небезпеки та екологічного ризику; за гарантіями забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне навколишнє середовище; за елементами механізму правового забезпечення екологічної безпеки.

Удосконалено:

1. Наукові положення про блоки правового регулювання у сфері екологічної безпеки: 1) нормативно-правові приписи, які спрямовані на забезпечення реалізації права людини на охорону здоров'я, що включає в себе безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інші екологічні права людини в умовах, коли екологічна небезпека не проявилась; 2) нормативно-правові приписи, які визначають інституційно-функціональний механізм забезпечення екологічної безпеки: а) правові норми, що визначають статус міжнародних організацій, органів та інститутів ЄС, національних органів в галузі екологічної, в тому числі техногенно-екологічної, безпеки; б) правові норми, що визначають функціональне забезпечення екологічної безпеки; 3) нормативно-правові приписи, які спрямовані

на врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки; 4) нормативно-правові приписи, які спрямовані на захист права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та на подолання і ліквідацію наслідків прояву екологічної небезпеки (екологічного ризику); 5) нормативно-правові приписи, що встановлюють відповідальність в сфері екологічної безпеки.

2. Обґрунтовано положення щодо вдосконалення методики порівняння правового регулювання у сфері екологічної безпеки, що склалися на міжнародному рівні, на рівні ЄС і національного законодавства в цій сфері за наступними напрямками: 1) екологічна безпека як пріоритет та об'єкт правового регулювання на рівні міжнародному, ЄС та України; 2) суспільні відносини у сфері екологічної безпеки, що врегульовані на правовому рівні (міжнародному, рівні ЄС та України); 3) джерела, в яких об'єктивуються норми та вимоги екологічної безпеки (відповідно до запропонованих блоків правового регулювання).

3. Наукові положення про класифікацію напрямків удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: 1) удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в частині забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне довкілля; 2) удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті інституційно-правових гарантій забезпечення екологічної безпеки; 3) удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті функціонально-процедурних гарантій забезпечення екологічної безпеки; 4) удосконалення законодавства України щодо встановлення юридичної відповідальності в сфері екологічної безпеки.

Дістало подальшого розвитку:

1. Положення про визначення **законодавства України про екологічну безпеку** як системи нормативних актів, що охоплюють закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази, розпорядження Президента України, декрети й постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в

межах їх повноважень та відповідно до Конституції та законів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, в тому числі, акти що закріплюють техніко-юридичні норми екологічного спрямування, нормами яких врегульовано суспільні відносини: 1) щодо забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини (в нормальних умовах, коли екологічна небезпека не проявилась); 2) щодо інституційно-функціонального забезпечення екологічної безпеки; 3) щодо врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки; 4) щодо захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах прояву екологічного ризику, та подолання і ліквідації наслідків прояву екологічної небезпеки (екологічного ризику); 5) щодо відповідальності в сфері екологічної безпеки.

2. Положення про стан регулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки в Україні, якому властиві: а) поліфонія правових норм різних нормативно-правових актів за юридичною силою, метою правового регулювання та галузевою спрямованістю; б) незбалансованість норм, вимог та нормативів екологічної безпеки, системи заходів щодо попередження прояву екологічної небезпеки та системи заходів щодо ліквідації наслідків прояву екологічного ризику, функціонально-процедурного забезпечення екологічної безпеки, зокрема, при здійсненні різних видів діяльності тощо; в) колізійність характеру правових норм, що закріплені у нормативних актах різної юридичної сили та галузевої спрямованості, дублювання правових приписів, вимог та норм екологічної безпеки як на рівні норм-принципів, норм-дефініцій, так і на рівні функціонально-процедурних гарантій забезпечення права громадян на екологічну безпеку; г) незавершеність у регулюванні, особливо, коли мова йде про визначення та конкретизацію окремих правових процедур, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки (ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, контроль, моніторинг тощо); д) безсистемність у розробці та прийнятті законодавчих та нормативно-правових актів у означеній сфері, що призводить не

лише до існування колізійних норм, розбіжностей на рівні різних нормативно-правових актів, але і до конкуренції, що виникає на рівні принципів правового регулювання; е) неврахування міжнародно-правового досвіду та, до певної міри, ігнорування норм міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства.

Внесені пропозиції щодо вдосконалення законодавства:

1. Щодо розробки та прийняття пакетів законодавчих актів про ратифікацію низки міжнародних угод, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки, а саме: Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції Еспо, Протоколу про реєстри викидів та перенесення забруднювачів до Орхуської конвенції, Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій, Протоколу про цивільну відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води до Конвенції 1992 р. з охорони і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер і до Конвенції 1992 р. про транскордонний вплив промислових аварій.

2. Сформульовані основні положення і структура наукової моделі Концепції розвитку законодавства України про екологічну безпеку (як частини Концепції розвитку екологічного законодавства України).

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання сформульованих у роботі положень і висновків: а) у нормотворчій діяльності з метою розвитку й удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань; б) у правозастосуванні; в) у навчальному процесі: при підготовці лекцій, підручників, навчальних посібників, навчально-методичних комплексів та рекомендацій для студентів юридичних вищих навчальних закладів, при викладанні еколого-правових та інших навчальних дисциплін, зокрема, таких як «Екологічне право України», «Міжнародне екологічне право», «Екологічне право ЄС», «Актуальні проблеми екологічного права», «Порівняльне екологічне право». Дискусійні положення, що містяться у роботі можуть бути покладені в основу подальших наукових досліджень.

Особистий внесок здобувача. Робота та публікації, що розкривають її зміст, виконані дисертанткою самостійно під керівництвом доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України Г. І. Балюк.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були апробовані у виступах з науковими повідомленнями та доповідями на: міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених» (м. Київ, юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 23 квітня 2010 р.); республіканській науково-практичній конференції «Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін» (м. Харків, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 25–26 листопада 2010 р.); круглому столі: «Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України» (м. Київ, кафедра трудового, земельного і екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 18 березня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Вплив міжнародних стандартів на розвиток демократії та охорону прав людини» (м. Варшава, Інститут економіки та управління Університету Яна Кохановського в Кельце спільно з Комісією справедливості та прав людини Сейму ПР, 22–23 квітня 2012 р.); IV міжнародній науково-практичній конференції «Компаративістські читання» (м. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 27–29 квітня 2012 р.); круглому столі «Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права» (м. Київ, юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 19 жовтня 2012); круглому столі «Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України» (м. Харків, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 9 листопада 2012 р.).

Основні положення дисертаційного дослідження були апробовані дисертанткою у навчальному процесі при підготовці та читанні лекцій та

практичних занять з навчальних курсів «Міжнародне екологічне право» та «Екологічне право ЄС», «Порівняльне земельне та екологічне право» та підготовці навчальних робочих програм з зазначених навчальних курсів.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у 17 наукових працях, в тому числі: 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, одній науковій статті, опублікованій у іноземному фаховому періодичному виданні, а також у 10 публікаціях, виданих у збірниках наукових праць, збірниках тез доповідей наукових і науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які містять 9 підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 241 сторінок, з яких основного тексту дисертації – 183 сторінки. Список використаних джерел включає 453 найменувань, з них 58 іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1.1 Поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань та його юридичні ознаки

Одним з пріоритетних напрямків зовнішньої та внутрішньої політики держави є забезпечення екологічної безпеки. З метою його реалізації, Україна є активним учасником міжнародно-правових відносин та співробітництва, приймаючи на себе цілу низку міжнародно-правових зобов'язань в сфері забезпечення екологічної безпеки. Такий стан обумовлює необхідність вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

На рівні наукових досліджень проблеми вдосконалення законодавства – проблеми чи не найактуальніші. Майже кожне наукове дослідження в сфері юридичних наук містить або обґрунтування необхідності вдосконалення законодавства в тій чи іншій сфері, або, власне, пропозиції щодо зміни, доповнення чи вдосконалення законодавства. Практична спрямованість наукових досліджень в галузі права, так чи інакше, має кінцеву мету – вдосконалення законодавства.

У загальнотеоретичній правовій літературі проблеми вдосконалення законодавства в цілому найчастіше розглядалися в контексті здійснення систематизації, кодифікації національного законодавства та досліджувались у роботах, зокрема С. С. Алексєєвим [4], С. М. Братусем, І. С. Самощенко [43], Д. А. Керімовим [111], Є. А. Гетьманом [71] та в роботах європейських науковців, а саме, Ремі Кабріяком [107] та іншими дослідниками.

Дослідження поняття «вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань», виявлення притаманних йому ознак та характеристик обумовлює необхідність комплексного підходу та звернення до

наукових досліджень різного галузевого спрямування, оскільки, вирішення проблем такого вдосконалення знаходиться на перетині декількох галузей юридичної науки – загальної теорії права, міжнародного права та права ЄС, конституційного, адміністративного, екологічного права та права екологічної безпеки. Саме цим обумовлена необхідність звернення в процесі нашого дослідження та розгляду теоретичних і практичних задач та проблем, пов'язаних із вдосконаленням законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, до напрацювань різних галузей юридичної науки, зокрема при виявленні характерних ознак досліджуваного поняття.

Теоретичне підґрунтя дослідження «поняття вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» складають спеціальні та ґрунтовні дослідження з питань формування, розвитку та вдосконалення правового забезпечення екологічної безпеки. Серед них ціла низка наукових розробок щодо проблем правового забезпечення екологічної безпеки, як національної, так і транснаціональної [10; 14, с. 91–116; 90], з питань гармонізації екологічного законодавства до законодавства ЄС [12, с. 6], з питань кодифікації законодавства про екологічну безпеку [13], з проблем оптимізації екологічного законодавства [8; 57, с. 32], з проблем реалізації та захисту права людини на екологічну безпеку та інших екологічних прав людини [15; 178], тощо.

Питання відповідності національного законодавства у сфері екологічної безпеки нормам міжнародного права та права ЄС піднімалися у наукових роботах щодо правового забезпечення екологічної безпеки з питань правового регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації в законодавстві України, ЄС, міжнародно-правових нормах [179; 181], порівняльно-правового аналізу законодавства в галузі організаційно-правового забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст [105], з проблем компенсації шкоди за екологічним законодавством України [150], з проблем правових засад стратегічної екологічної оцінки [207], в межах земельно-правових [158; 319; 370] та аграрно-правових досліджень [176] тощо.

Окремі питання реалізації міжнародних еколого-правових угод та відповідно

вдосконалення екологічного законодавства висвітлені на рівні монографічних досліджень та наукових статей (А. О. Андрусевича [22; 25], Г. І. Балюк [33; 34], Н. Р. Малишевої [171; 172], М. О. Медведєвої [179; 180; 181], М. В. Краснової [143; 144; 145; 146; 147; 148], С. М. Кравченко [140; 141], О. С. Колбасова [119;], Л. В. Струтинської-Струк [337], Ю. С. Шемшученка [357; 360; 362] та інших дослідників), оприлюднювалися в доповідях та виступах на багато чисельних науково-практичних конференціях.

Однак аналіз наукових досліджень засвідчує, що на сьогодні бракує комплексних досліджень з питань вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

Зауважимо, що у сучасній правовій доктрині відсутнє також однозначне поняття «вдосконалення законодавства», яке дуже широко вживається не лише в наукових джерелах, а і в законодавчій, нормотворчій та правозастосовчій діяльності. Зазначене поняття широко використовується як фахівцями-правниками, так і спеціалістами інших галузей знань, але чітке його розуміння та визначення відсутнє у довідниковій літературі [390]. Його поняття обходять і автори ряду енциклопедичних видань [391].

Відзначимо, що з онтологічної точки зору «вдосконалення» є процесом покращення вже існуючих категорій і явищ [328,], тобто приведення їх до певної досконалості. Проте, як і будь-яка категорія чи явище, “вдосконалення” є певним процесом, послідовністю певних дій, що мають відповідне змістовне навантаження, в залежності від якого і одержується відповідний результат.

В лінгвістичному значенні «удосконалення (вдосконалення)» розуміється у двох аспектах: 1) як зміна у чому-небудь, у бік поліпшення (покращення); 2) або результат такої зміни [201, с. 747; 327, с. 397].

Водночас поняття «вдосконалення законодавства про екологічну безпеку» характеризується певною реформацією усталених категорій та понять. Проте, визначальним в цьому аспекті, на нашу думку, є розмежування і визначення співвідношення понять «вдосконалення» та «реформа». В енциклопедичних джерелах «реформа» (фран. *reformе*, від лат. *reformo* – перетворюю) розглядається

як перетворення, зміна, перебудова будь-якої сфери суспільства, життя (порядків, інститутів, установ), не знищуючи засад (основ) існуючої соціальної структури; формально – це нововведення будь-якого змісту. Реформою називають більш або менш прогресивні перетворення. Реформа – це засіб зміни різних сфер життя [328 , с. 1123].

Поняття «реформа» характеризується здебільшого ознаками процесу, в межах якого здійснюється система взаємоузгоджених дій спеціально уповноважених на те суб'єктів – реформаційна діяльність або реформування. Процес же вдосконалення, на нашу думку, являє собою певний складовий елемент реформи. Відповідні категоріальні розмежування властиві і для законодавчої діяльності.

Розглядаючи поняття «реформа» як правову категорію, доцільно, на нашу думку, звернутися до розуміння більш загального поняття «правової реформи». На загальнотеоретичному рівні сформувалися різні підходи до визначення і розуміння правової реформи – як особливої форми правотворчості, виду державного управління, виду державної політики або результатом таких перетворень тощо.

Зокрема, на думку О. І. Ющика, правова реформа – це зміни стану суспільства та умов його життєдіяльності шляхом перетворюючої діяльності державного апарату, що по суті є державним управлінням [393; с. 15]. Вчений пов'язує правову реформу із: а) рішенням державної влади щодо відновлення єдності державного апарату у зв'язку з об'єктивно змінюваними умовами функціонування; б) рішенням, реалізація якого у реорганізуючій діяльності державного апарату має результатом утвердження нового режиму законності, що виступає як ціль здійснюваних даною владою перетворень [394, с. 70].

Відповідно до зазначеного підходу правова реформа ототожнюється із державним управлінням та управлінською діяльністю органів державної влади. Проте, на нашу думку, не будь-яка управлінська діяльність державної влади може розглядатися як реформаційна та свідчити про здійснення правової реформи [170].

Правова реформа розглядається і як державна політика, що спрямована на системні перетворення за допомогою юридичних засобів сутності держави, її основних функцій, правових основ стосунків із суспільством та окремими

індивідами на основі принципів конституціоналізму та правової держави. При цьому об'єктом правової реформи є правова система суспільства та її окремі компоненти [160].

В сучасній правовій літературі наводяться класифікації правових реформ за двома критеріями: 1) за юридичним предметом (тобто залежно від того, які саме засадничі норми права змінюються): реформа інституту права (інституту законодавства), реформа галузі права (галузі законодавства); 2) за фактичним предметом (тобто залежно від того, основні засади правового регулювання яких саме суспільних відносин піддаються змінам): відповідно до цього виокремлюють – а) управлінську, предметом якої є структура органів державної влади, місцевого самоврядування та їх компетенція (адміністративна реформа, адміністративно-територіальна реформа, судова реформа, конституційна реформа тощо); б) регуляторну, предметом якої є суспільні відносини, що не входять до складу управлінської реформи, тобто не пов'язані з діяльністю суб'єктів владних повноважень [170]. В еколого-, земельно-правових дослідженнях поняття «реформа» найчастіше розглядається в контексті земельної реформи, зокрема сформувалися підходи до визначення та розуміння земельної реформи [7, с. 18; 11, с. 16; 95, с. 28].

Аналіз наведених теоретичних підходів до розуміння правової реформи свідчить про те, що правова реформа хоча і розглядається у різних аспектах, однак переважна більшість таких підходів оминають питання визначення правових критеріїв, які дозволи б чітко відмежувати правову реформу від внесення змін у законодавство, тобто від його вдосконалення.

Розглядаючи співвідношення понять «удосконалення» та «реформа» можна дійти висновку, що визначення загального поняття «реформа» повною мірою співпадає, і, в той же час, є відмінним від поняття «удосконалення». Однак, таку відмінність можна означити лише абстрагуючись, оскільки відсутні критерії щодо чіткої різниці між ними. Здійснення реформ на відміну від удосконалення передбачає, на нашу думку, здійснення змін більш глибоких (якісно відмінних), які відбуваються час від часу. А розглядаючи реформу у системі правових зв'язків,

можна говорити не тільки про такі глибокі зміни у системі правового регулювання, інституціях держави, але і зміни (інколи суттєві) в системі самих правовідносин, виникнення або трансформації існуючих правовідносин.

Щодо такого поняття як «удосконалення законодавства», то в юридичній науці воно розглядається, як процес, який забезпечує постійну відповідність юридичних норм реально існуючим суспільним відносинам шляхом своєчасного видання правових актів у суворо впорядкованій системі всього законодавства, відповідному і за змістом, і за формою його вираження об'єктивним потребам суспільства, що розвивається [321, с. 34]. Зокрема, в загальній теорії права виділяють два основних напрямки удосконалення права: 1) поточна правотворчість; 2) систематизація (кодифікація) нормативних актів [356], в межах яких і здійснюється вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

Аналіз загальнотеоретичних підходів до визначення поняття «удосконалення законодавства», дає можливість відзначити тісний його взаємозв'язок із поняттями «правотворення» і «правотворчість». Загальною теорією права сформульована низка положень, що складають методологічну основу правотворчої та законотворчої діяльності [97, с. 26–27]. Правотворчість, як відомо, є заключною і конститутивною стадією формування права, а формування права (правотворення) за своїми вихідними засадами носить об'єктивно обумовлений, необхідний характер [4, с. 79].

Розглядаючи з цих позицій поняття «вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» можна, на нашу думку, говорити саме про процес реформування правовідносин екологічної безпеки на національному рівні, оскільки, зміна норм чинного вітчизняного законодавства відповідно до вимог міжнародних угод є юридичним складом, що в свою чергу, є підставою виникнення нових правовідносин у цій сфері.

Проте, вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань має ознаки постійно триваючого процесу як складової процесу реформування правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки, який впливає на зміну та перетворення всіх елементів юридичного складу

даних правовідносин, а саме: умови та підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин екологічної безпеки; формування об'єкту та їх змісту, і визначення спеціальної правосуб'єктності учасників правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки.

В межах даного дослідження важливим, на нашу думку, є те що даний постійно триваючий процес вдосконалення законодавства не може бути реалізований поза межами суспільних відносин, що опосередковуються у специфічному виді комплексних правовідносин, які мають особливості підстав виникнення, зміни та припинення та особливості складу та змісту. Враховуючи багатогранність та багатоаспектність поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань», на нашу думку, дане поняття розглядати у декількох аспектах: через призму постійно триваючого процесу дане поняття розкривається через особливості динаміки, а через призму суспільних відносин, що опосередковуються у специфічному виді комплексних правовідносин, виявляються особливості даного поняття в статичі.

Враховуючи вищевикладене, поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» може, на нашу думку, розглядатися як стан суспільних відносин, врегульованих нормами права, в яких опосередковуються зміни та перетворення норм права екологічної безпеки та антропоохоронних правовідносин, у яких держава та спеціально уповноважені нею органи діють з метою забезпечення екологічної безпеки. Вдосконаленню законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань притаманна ознака постійно триваючого процесу, під час, якого забезпечується відповідність правових норм обсягу існуючих міжнародно-правових зобов'язань держави щодо забезпечення екологічної безпеки та реально існуючим суспільним відносинам, що виникають у сфері екологічної безпеки шляхом своєчасного прийняття правових актів у суворо впорядкованій системі всього законодавства, яке і за формою і за змістом має відповідати об'єктивним потребам суспільства.

Розглядаючи «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в

контексті міжнародно-правових зобов'язань» як постійно триваючий процес, на нашу думку, доцільно співвіднести такі поняття як «процес» та «розвиток». У філософському значенні під «процесом» розуміють усяке перетворення у часі, що характеризується в термінах стану та зміни. Різновидами процесу є насамперед рух (тобто зміна як така), становлення (взаємодія буття та небуття при виникненні певних станів), розвиток (саморух), прогрес (поступальний розвиток, що орієнтований на досягнення більшої довершеності в ієрархії можливих форм досконалості) [155, с. 5]. Поняття «розвитку» розуміється як внутрішньо детермінований процес якісного перетворення певних об'єктів (речей, станів, подій явищ, ідеальних цінностей тощо) аж до виходу до іншого статусу їхнього існування (інобуття); це процес, який характеризується кумулятивністю (здатністю збагачення за рахунок вбирання переробленого змісту попередніх фаз процесу), наростанням ступенів свободи й індивідуалізації його (процесу) елементів та розширенням диференціації самого предмета змін відповідно його включенню більш універсальні зв'язки цілого (тотальності) [155, с. 5].

В лінгвістичному значенні «розвиток» розглядається: - як процес переходу від одного стану до іншого, перехід від старого якісного стану до нового якісного стану, від простого до складного, від нижчого до вищого [201, с. 572]; - як ріст, процес росту, процвітання [108, с. 331]; - як незворотна, спрямована, закономірна зміна матерії та свідомості, їх універсальна властивість; в результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта – його складу або структури. Розрізняють дві форми розвитку, між якими існує діалектичний зв'язок: еволюційна, пов'язана із кількісними змінами об'єкта та революційний, якому властиві якісні зміни в структурі об'єкта. Виокремлюють прогресивну висхідну лінію розвитку та регресивну, низхідну лінію розвитку [328, с. 1097]. Прогрес (від лат. *progressus* – рух вперед) спрямований розвиток, для якого властивим є перехід від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого. Говорячи про прогрес можна розглядати його по відношенню до системи в цілому, або до окремих її елементів, структури об'єкту, який розвивається [328, с. 1064].

Спираючись на вищенаведені визначення розуміння поняття «розвитку»

можливо зробити висновок про те, що фактично, вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань за своїм змістом є обумовлений внутрішніми та зовнішніми чинниками процес перетворення правових норм, в межах якого забезпечується постійна відповідність юридичних норм реально існуючим суспільним відносинам у сфері екологічної безпеки шляхом своєчасного видання правових актів у суворо впорядкованій системі всього законодавства, яке за змістом і формою його вираження відповідає: вимогам норм міжнародних договорів та норм права ЄС; відповідним об'єктивним потребам суспільства.

Відповідно до цього, про вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань можна говорити, як про розвиток самого законодавства України про екологічну безпеку, так і про розвиток усієї правової системи України. Вважаємо, що розвиток законодавства України про екологічну безпеку має передбачати створення такої системи законодавства, яка б відповідала сучасним потребам розвитку суспільства та забезпечувала захищеність суспільства, особи та держави від зовнішніх та внутрішніх екологічних загроз.

Характерні ознаки поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» головним чином залежать від особливостей окремих елементів правових систем: правової системи України, міжнародної правової системи, правової системи ЄС. З огляду на це, на нашу думку, доцільно розглядати поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку відповідно до міжнародно-правових зобов'язань» у контексті більш ширшого явища та процесу, як становлення та розвитку правової системи України.

В юридичній науці проблеми визначення, формування, розвитку та співвідношення різних правових систем є предметом дослідження цілої низки науковців, як Рене Давид [312], У. Е. Батлер [37], Н. М. Оніщенко [202; 203], Л. А. Луць [167; 168], О. Ф. Скакун [322], Ю. С. Шемшученко [358] та інші.

Юридична енциклопедія поняття правової системи визначає як складне та багатопланове поняття, що містить у собі цілий комплекс компонентів, справляє

нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини. Елементи правової системи об'єднані спільною метою, завданнями, вони виконують деякі загальні функції, що, між іншим, не свідчить про однорідність останніх [358, с. 39]. Відповідно до цього виникає необхідність визначити склад компонентів або елементів правової системи.

В якості елементів правової системи виділяють: 1) право як сукупність створених і охоронюваних державою норм; 2) законодавство як форму вираження цих норм (нормативні акти); 3) правові установи, які здійснюють правову політику держави; 4) судову та іншу юридичну практику; 5) механізм правового регулювання; 6) правореалізаційний процес (включаючи акти застосування та тлумачення); 7) права, свободи і обов'язки громадян (право в суб'єктивному значенні); 8) систему утворених та функціонуючих у суспільстві правовідносин; 9) законність і правопорядок; 10) правову ідеологію (правосвідомість, юридичні доктрини та теорії, правову культуру тощо); 11) суб'єкти права (індивідуальні і колективні); 12) системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність та стабільність системи; 13) інші правові явища (юридичну відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, законні інтереси тощо), які утворюють начебто «інфраструктуру правової системи». Такий підхід, на думку Оніщенко Н. М. найбільш повно окреслює обсяг поняття і характеризує правову систему як складне, цілісне структурне утворення в єдності всіх його складових частин [204]. Водночас, в юридичній літературі зазначається, що елементами, які входять до правової системи України є: система права, правова політика, правова ідеологія і юридична (правова) практика, – зокрема, правотворча, правозастосовна, правоохоронна. Поряд з елементами правової системи відносять споріднені з нею явища: норми і принципи міжнародного права, соціальні норми, санкціоновані державою [213, с. 10].

Одним з основних елементів правової системи є право (система норм права), законодавство (як форма вираження цих норм) або правові акти. Якщо розглядати правові акти як результат правової діяльності, то особливого значення набуває розгляд організації соціальних зв'язків за допомогою моделювання поведінки суб'єктів суспільних відносин. Вироблення відповідних моделей є результатом

правової діяльності, а саме правотворчої діяльності. Правотворча діяльність як процес створення різних форм виразу правових норм є основою функціонування правової системи (зокрема в сфері забезпечення екологічної безпеки – *III. О.*). Поза правовою діяльністю немає ні генезису, ні розвитку, ні цілісності, ні функціонування правової системи [5, с. 47].

Розуміння складових елементів правової системи в контексті теми нашого дослідження, на нашу думку, дозволяє виявити та визначити місце вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань в правовій системі України як *складової правової системи України*, та місце в процесі співвідношення різних за правовою природою правових систем: національної, міжнародної, правової системи ЄС. Оскільки законодавство як форма вираження правових норм є одним із елементів правової системи, то його удосконалення, зокрема в контексті міжнародно-правових зобов'язань та подальший його розвиток об'єктивно обумовлюють вдосконалення та розвиток правової системи в цілому.

Наукові дослідження проблем співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права та права ЄС і дії норм міжнародного права в системі національного законодавства проводили радянські та вітчизняні науковці Аметистов Е. М. [6], Баймуратов М. О. [29; 30], Блищенко І. П. [39], Буткевич В. Г. [48], Гавердовский О. С. [65], Дмитрієв А. І. [82], Лукашук І. І. [164; 165; 166], Муравйов В. І. [82; 193], Мюллерсон Р. А. [195]. Зазначені напрацювання складають теоретичне підґрунтя для визначення поняття вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань України, зокрема, в процесі імплементації міжнародно-правових норм у систему національного законодавства та адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

На науковому рівні, в доктрині міжнародного публічного права, під механізмом імплементації міжнародно-правових норм розуміють певну сукупність правових та інституційних заходів, які використовують суб'єкти міжнародного права на міжнародному та національному рівнях з метою реалізації приписів норм міжнародного права [65, с. 92]. Враховуючи співвідношення двох правопорядків та

правових систем – міжнародної та національної (внутрішньодержавної), механізм імплементації міжнародно-правових норм поділяють на міжнародний та національний, які, на думку О. С. Гавердовського, не можуть розглядатися у виключній автономії один від одного [65, с. 93–94].

Процес імплементації норм міжнародного права на національному рівні умовно поділяють за його внутрішнім змістом на дві складові: нормативний механізм (сукупність нормативних засобів) і організаційно-правовий (сукупність державно-владних інститутів) [82, с. 187]. В свою чергу, нормативний механізм розглядається як сукупність нормативних засобів, до яких належать: а) конституційні положення та норми загального характеру, які закріплюють основні гарантії сумлінного виконання державною міжнародно-правових зобов'язань; б) норми про функції і повноваження (так звані норми про компетенцію органів і посадових осіб у зв'язку з виконанням міжнародних договорів); в) норми про форми і способи реалізації міжнародно-правових норм у системі національного законодавства. Організаційно-правовий механізм імплементації норм міжнародного права на національному рівні являє собою комплекс тих чи інших органів держави, що беруть участь у здійсненні цих норм, і проведених ними заходів, спрямованих на виконання міжнародних зобов'язань держави [82, с. 188–189].

Виходячи з вищезазначеного, однією з ознак поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» є те, що воно і за своїм змістом, і за змістом діяльності державних органів є *складовим елементом в системі національного механізму імплементації міжнародних еколого-правових норм*.

Вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань неможливе без проведення порівняльно-правових досліджень, методологічна основа яких формується в арсеналі сучасного порівняльного правознавства, зокрема у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців: Н. В. Денисова [78], О. В. Зайчука [63], О. М. Лисенко [161], Н. М. Оніщенко [63], О. Ю. Саломатіна [317], О. Д. Тихомирова [343], Ю. О. Тихомирова [344] та інших. Однією з найважливіших та актуальних проблем

науки порівняльного правознавства є вибір його об'єктів, якими обумовлюються цілі та завдання порівняльного правознавства. Об'єкти порівняльного правознавства класифікуються на теоретичні та практичні. Теоретичні поглиблюють наукове вивчення правових категорій. Серед них виділяють: державу, право, правові вчення, концепції, погляди, юридичні теорії. Практичні об'єкти забезпечують збагачення юридичної практики та її вдосконалення на основі позитивного досвіду інших країн та правових систем і включають: норми права, інститути, галузі, правові системи, правова дійсність, законодавство, нормативно-правові акти та нормативні масиви [63, с. 108–110].

В своїй дисертаційній роботі «Розвиток екологічного права Китаю та Росії» (2005 р.) Лю Хун Янь, розглядаючи питання порівняльного правознавства в сфері взаємодії суспільства та природи робить висновок про те, що в умовах глобалізації та зростаючої тенденції взаємного впливу та взаємозалежності держав та їх правових систем, розвиток національного екологічного права неможна відділити від порівняльного екологічного правознавства як наукового методу та комплексного наукового напрямку [169]. Підтримуючи дану позицію зазначимо, що порівняльне екологічне правознавство як науковий метод та комплексний науковий напрямок має значне науково-теоретичне та практичне значення і для вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку.

До предмету вивчення та аналізу порівняльного екологічного правознавства, на думку Лю Хун Янь, доцільно включити норми та правові інститути екологічного права порівнюваних правових систем; *законодавство екологічне та іншого галузевого спрямування* (виокремлено – *Ш. О.*); еколого-правові концепції; предмет і методи правового регулювання суспільних відносин в сфері природокористування та охорони навколишнього середовища; еколого-правові поняття та терміни тощо [169].

Однією з особливостей порівняльно-правових досліджень є те, що немає значення скільки систем воно охоплює. Об'єктом дослідження можуть бути як дві системи чи їх окремі складові, так і світова правова система в цілому. Все залежить від мети, поставленої перед конкретним дослідженням. Єдиною умовою є

співвідносність об'єктів, які порівнюються [395, с. 85].

У пошуку співвідносності у порівнянні міжнародно-правового регулювання та правового регулювання в межах ЄС в сфері екологічної безпеки із національним законодавством в контексті теми нашого дослідження предметом розгляду є особливості правового регулювання забезпечення екологічної безпеки. Дослідження цих питань через призму елементів правової системи потребує з'ясування таких понять як «правове регулювання екологічної безпеки» та «механізм правового забезпечення екологічної безпеки».

В етимологічному значенні «регулювати» від латинського «*regulare*» – 1) підпорядковувати певному порядку, правилу, упорядковувати; 2) упорядковувати, підкоряти певним правилам [326, с. 422].

В загальній теорії права сформувалися погляди на розуміння правового регулювання, за одним підходом, під правовим регулюванням розуміють всі види впливу права на свідомість та поведінку суб'єктів, прибічники іншого-пропонують вивести за межі правового регулювання ідеологію та виховання, вважаючи, що право повинно впливати на суспільні відносини лише за допомогою спеціальних юридичних засобів [199, с. 435].

На думку Шемшученка Ю. С. та Бобровник С. В., правове регулювання – це один із основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави [359, с. 40–41]. Під засобами державного впливу в першу чергу доцільно говорити саме про правові засоби.

В еколого-правовому значенні «правове регулювання забезпечення екологічної безпеки» може розглядатися як здійснюваний за допомогою норм екологічного права та законодавства юридичний вплив правовими засобами на суспільні відносини [151, с. 7].

Саме забезпечення екологічної безпеки розглядається як діяльність, яку мають здійснювати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, на яких законодавством покладені відповідні обов'язки та вимоги в зазначеній сфері. Мета такої діяльності полягає в реалізації особливих заходів для

того, щоб зменшити вірогідність виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, попередити та ліквідувати наслідки природних стихійних лих, які являють собою загрозу життю, здоров'ю населення та навколишньому середовищу.

В свою чергу, правове забезпечення екологічної безпеки становить систему спеціальних заходів і вимог, передбачених законодавством, дотримання яких має попередити або звести до мінімуму, заподіяння шкоди життю, здоров'ю і майну населення, навколишньому природному середовищу в результаті дії природних і техногенних факторів – аварій і катастроф [220, с. 14].

Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки здійснюється за допомогою відповідних заходів державного впливу, які спрямовані на: впровадження науково обґрунтованих нормативів природокористування та охорони довкілля; проведення контролю за станом навколишнього природного середовища, зниження антропогенних навантажень, ліквідацію наслідків шкідливого впливу людської діяльності на довкілля; впровадження у виробництво екологічно безпечних технологій, зменшення та ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи; профілактику неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів [220, с. 14–15].

Правове регулювання традиційно пов'язують з дією визначеного механізму, який охоплює всю сукупність юридичних засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок.

В сучасній юридичній літературі сформувалися два основних підходи до визначення елементів механізму правового регулювання: широке визначення та вузьке. Перший з них – це широкий підхід, що характеризується наявністю сукупності елементів, які беруть участь у процесі впорядкування суспільних відносин, а саме: норма права, яка визначає моделі можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин, нормативно-правовий акт, юридичний документ. Другий підхід до елементної будови механізму правового регулювання є вузьким та включає в себе тільки ті елементи, які складають основу регулятивної

функції права [63, с. 208–209].

Прихильниками вузького підходу до розгляду структури механізму правового регулювання є Алексєєв С. С. та Скакун О. Ф., які вважають, що за структурою такий механізм включає: 1) норми права, зафіксовані у законах та інших нормативно-правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин; 2) юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правових відносин; 3) власне правові відносини, тобто суспільні відносини, опосередковані нормами права; 4) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; 5) правові санкції щодо порушників норм права [2, с. 6; 324, с. 488].

В теорії екологічного права отримав підтримку вузький підхід до розгляду структури механізму правового регулювання. Так, під механізмом правового забезпечення екологічної безпеки розуміють сукупність державно-правових засобів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилити рівень екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для населення і природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки [8, с. 94]. Андрейцев В. І. виокремлює п'ять основних груп таких правових заходів: 1) організаційно-превентивні, 2) регулятивно-стимулюючі, 3) розпорядчо-виконавчі, 4) забезпечувальні та 5) охоронно-відновлювальні заходи [8, с. 94–100]. Ковальчук Т. Г., розглядаючи механізм правового забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування, до його структури включає: а) систему норм багатьох законів і підзаконних актів, які регулюють суспільні відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування; б) процесуально-матеріальні правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування; в) структурно-функціональне забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування; г) відповідальність юридичних і фізичних осіб за порушення вимог законодавства в цій сфері [114, с. 5].

Порівнюючи правове регулювання екологічної безпеки та механізм правового забезпечення екологічної безпеки можемо зазначити наступне. Правове

регулювання забезпечення екологічної безпеки, будучи динамічною частиною правової системи суспільства, по суті спрямоване на забезпечення та встановлення правопорядку у екологічній сфері в суспільстві. Поряд з цим, правове регулювання забезпечення екологічної безпеки забезпечує впорядкування, юридичне закріплення та охорону суспільних відносин в сфері екологічної безпеки (які тісно взаємопов'язані із суспільними відносинами в сфері раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища) шляхом застосування загально правових та спеціально-правових засобів.

На науковому рівні розрізняють статичну та динамічну стадії правового регулювання. Статична стадія характеризується тим, що правова норма існує у загальній формі і не застосовується до поведінки суб'єктів у конкретних умовах. Прояв динамічної стадії правового регулювання має місце тоді, коли норма права набуває конкретизованої форми та застосовується до конкретної поведінки особи [203, с. 16; 325]. Але, саме за допомогою механізму правового забезпечення екологічної безпеки відносини між суб'єктами набувають конкретної правової форми. Через призму визначених нормами законодавства правових процедур (або правових форм) ми можемо розглянути взаємодію суб'єктів відносин (в тому числі, діяльність уповноважених державних органів, щодо вдосконалення законодавства).

Розглядаючи систему державно-правових заходів щодо забезпечення екологічної безпеки за їх характером та змістом, на нашу думку, можливо виділити дві великі групи таких заходів – це правові або нормативні заходи (що охоплюють норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, юридичну відповідальність) та організаційно-правові заходи (які включають організаційно-інституційні та інституційно-функціональні або процедурні заходи).

Сприймаючи дані підходи до розуміння механізму правового забезпечення екологічної безпеки в межах даного дослідження, на нашу думку, можна говорити про змістовні характеристики поняття «вдосконалення законодавства», що проявляються у діяльності держави по вдосконаленню законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань як: 1) складової державно-правових заходів механізму правового забезпечення екологічної безпеки в

державі; 2) передумови та підстави вдосконалення та розвитку національного механізму правового забезпечення екологічної безпеки; 3) окремий самостійний напрямок національної екологічної політики України у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Розглядаючи поняття вдосконалення законодавства, необхідно зважати і на інші процеси реформування системи законодавства, що існують в сучасній законотворчій практиці. Адже «вдосконалення законодавства» використовується в якості юридичного інструментарію такої нормотворчої діяльності як оптимізація законодавства, тобто підвищення його ефективності з позицій правозастосування [18; 26; 57; 61; 136; 210; 318; 388; 389]. Саме за допомогою вдосконалення законодавства, за допомогою вище зазначених засобів, в результаті діяльності законодавчого органу держави, досягається відповідний рівень ефективності правозастосування, а, відповідно, досягається мета оптимізації законодавства.

В еколого-правовій літературі під *оптимізацією законодавства у сфері екологічної безпеки* розуміють процес удосконалення законодавства, що ґрунтується на науково виваженому цілеспрямованому підході до вибору ефективних рішень при плануванні, розробці, прийнятті й застосуванні законодавчих актів у галузі екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях. На думку Власенко Ю. Л. йдеться не тільки про підготовку конкретних законів, але і про здійснення обширної, довготривалої програми робіт, яка спрямована на загальне упорядкування нашого законодавства. Це і приведення законодавства у галузі екологічної безпеки у відповідність з КУ, з правовими нормами екологічного законодавства та усіх інших галузей права, з міжнародними нормами [57, с. 33].

Таким чином, розглядаючи вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань у співвідношенні із оптимізацією даного законодавства можна стверджувати, що дані процеси співвідносяться як частина та ціле, оскільки всі вони є складовою загального процесу вдосконалення законодавства України в цілому.

Так, на думку Власенко Ю. Л., процес оптимізації законодавства України в сфері забезпечення екологічної безпеки є складним і тривалим, але необхідним,

враховуючи суспільну важливість цього об'єкту дослідження. Фактично, оптимізація законодавства – як певний процес, це робота з метою створення оптимізованого законодавства, а оптимальне законодавство – це вже явище, певний результат процесу оптимізації.

Виділяють наступні стадії процесу оптимізації законодавства: - поетапну розробку та прийняття необхідних законодавчих актів з урахуванням їх важливості на даному етапі та обов'язкового узгодження з усіма іншими юридичними актами; - екологізацію інших галузей законодавства; - адаптацію чинного екологічного законодавства України до норм європейського права; імплементацію норм міжнародного права; - гармонізацію українського і міжнародного законодавства; - інкорпорацію та кодифікацію законодавства України; - рецепцію – тобто запозичення норм законодавства інших країн [59, с. 39–40].

За своїм змістом оптимізація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки – це процес удосконалення усіх його складових, починаючи від правової норми, правового інституту, підгалузі, галузі в цілому, що ґрунтується на науково виваженому цілеспрямованому системному підході до вибору ефективних рішень при плануванні, розробці, прийнятті і застосуванні законодавчих актів у галузі екологічної безпеки на національному, європейському та міжнародному рівнях, спрямований на досягнення достатнього нормативного регулювання в зазначеній сфері з врахуванням обмежуючих факторів, що є прискорювачами або гальмуючими для досягнення мети. Це процес формування законодавства з врахуванням найбільш ефективної мети прийняття нормативно-правового акту та тих обмежуючих факторів, які є на момент оптимізації [59, с. 39–40].

З огляду на вищевикладене, на нашу думку, вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку доцільно розглядати як складову процесу оптимізації законодавства України про екологічну безпеку, якому притаманні всі ознаки такої діяльності держави та процесу.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, доцільно говорити про багатоаспектність та багатогранність поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань та розглядати

його у вузькому та широкому розумінні.

Розглядаючи поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань у *вузькому розумінні* доцільно говорити, на нашу думку, про його внутрішній зміст, що розкривається через наступні внутрішні змістовні характеристики та суттєві ознаки:

- як стану розвитку суспільних відносин, врегульованих нормами чинного права, в межах яких реалізується зовнішня та внутрішня екологічна функція держави, зокрема, одна з її форм – правотворча;
- як специфічної діяльності органів держави щодо зміни, перетворення правових норм екологічної безпеки та щодо фактичної реалізації міжнародних-зобов'язань України в сфері забезпечення екологічної безпеки;
- як процесу постійного перетворення правових норм екологічної безпеки та встановлення їх відповідності нормам міжнародного права та права ЄС, що обумовлено змістом міжнародно-правового зобов'язання.

На основі виявлених ознак сформульовано визначення поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань»: як такого стану розвитку суспільних відносин у сфері екології, та зокрема у сфері екологічної безпеки, врегульованих нормами чинного права, які в умовах сучасних інтеграційних процесів державотворення вимагають здійснення специфічної діяльності органів держави щодо забезпечення постійного процесу перетворення правових норм екологічної безпеки та встановлення їх відповідності правовим нормам міжнародного права та права ЄС, що обумовлено змістом міжнародно-правових зобов'язань України.

Розглядаючи досліджуване поняття з позицій визначення місця, ролі та функцій вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань у системі правових зв'язків, інших правових явищ, понять та категорій та через структурно-функціональну характеристику та ознаки даного поняття доцільно говорити про *широке його розуміння*. Структурно-функціональна характеристика даного поняття, на нашу думку, включає наступні змістовні його ознаки:

- це процес з: 1) реформування правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки; 2) розвитку законодавства України про екологічну безпеку та усієї правової системи України в цілому; 3) складова процесу оптимізації законодавства України про екологічну безпеку;
- це складовий елемент національного механізму імплементації міжнародних еколого-правових норм;
- це необхідний і обов'язковий елемент механізму правового забезпечення екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях;
- це гарантія забезпечення, реалізації та захисту суб'єктивного права громадян України на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- це окремий самостійний напрямок національної екологічної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки.

1.2 Правові форми вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань

У ситуації прагнення України до інтеграції в світове співтовариство та існуючих міждержавних утворень, актуалізується необхідність формування єдиного правового простору, зокрема, в сфері забезпечення екологічної безпеки, в рамках якого можна досягти ефективної співпраці між державами, що мають інколи суттєві відмінності у соціально-економічних, екологічних та правових сферах. В зв'язку з зазначеним, в частині вдосконалення законодавчих положень різних правових систем в сфері забезпечення екологічної безпеки актуальним є розгляд видів і правових форм вдосконалення юридичних норм на національному рівні в контексті міжнародно-правових зобов'язань та виявлення особливостей співвідношення різних форм вдосконалення законодавства, що об'єктивуються в діяльності держави на національному рівні. Саме поняття «форма» розуміється: як зовнішній вигляд, зовнішній вигляд предмету; вид, тип, влаштування, структура, зовнішнє вираження чого-небудь, що обумовлене внутрішнім змістом [201, с. 761].

В юридичній науці питання вдосконалення національного законодавства в контексті міжнародно-правових зобов'язань частково розглядалися через призму

проблем співвідношення міжнародного та національного права або реалізації міжнародно-правових норм в національному законодавстві [72], реалізації окремих міжнародних еколого-правових норм (в тому числі, щодо забезпечення екологічної безпеки) на національному рівні [33; 143; 181; 221].

Удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань є невід'ємним та обов'язковим елементом, умовою (а інколи і підставою) для забезпечення процесу інтеграції¹ України до міжнародно-правового співтовариства в цілому та до міжнародних і міждержавних утворень зокрема.

Україна, підписуючи міжнародні договори, конвенції, схвалюючи міжнародно-правові принципи бере на себе певні зобов'язання, що ґрунтуються на договірних, чи звичаєвих засадах. При цьому, наша держава має враховувати особливості національної системи права та ступінь розвитку національного законодавства, оскільки норми, що закріплюються в міжнародному договорі створюються в процесі погодження позиції держав-учасниць.

Відмінності двох правових систем (міжнародної та національної, національної та правової системи ЄС), на нашу думку, неможливо розглядати тільки з точки зору виключно з різних підходів до тлумачення самої природи міжнародного права, права ЄС та їх співвідношення з внутрішньодержавним правом (теорія дуалістична, моністична, теорія примата міжнародного права та теорія взаємного зв'язку міжнародного та внутрішньодержавного права [39; 48]), оскільки дослідження цього напрямку не допоможе нам знайти відповіді на питання щодо видів та форм вдосконалення національного законодавства. Це обумовлено тим, що кожна з держав додержується специфічної правозастосовчої практики (теорії трансформації, гармонізації, уніфікації, рецепції та імплементації тощо), яка обумовлена

¹ В етимологічному значенні «інтеграція» походить від латинського integration що означає відновлення, або від integer – цілий. Інтергація розуміється в двох значеннях: 1) об'єднання в ціле будь-яких частин, елементів; 2) в економічній науці розуміється, як процес взаємного пристосування та об'єднання національних господарств двох і більше держав з обним типом суспільного ладу. Таке розуміння поняття інтеграції ніяким чином не можна, на нашу думку застосовувати до означення процесів наближення правових систем, якщо говорити про вдосконалення законодавства. Якщо говорити про інтеграцію України до міждержавних утворень, то вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань є певним і етапом і умовою даного процесу [326, с. 196].

особливостями національної системи права, окремих її галузей, і як наслідок, ці особливості позначаються на правозастосовчій діяльності держави та на її законодавчому процесі.

Розгляд співвідношення національного та міжнародно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки, на наш погляд, актуалізує одну з відмінностей двох зазначених правопорядків, у випадку коли норми міжнародно-правових угод, в яких опосередковуються зобов'язання держав щодо забезпечення екологічної безпеки, встановлюють дещо відмінні від національних моделей правового регулювання системи правового забезпечення екологічної безпеки. Останнє, в свою чергу, обумовлює необхідність удосконалення чинного національного законодавства до міжнародно-правових моделей правового забезпечення екологічної безпеки [373, с. 96].

Відповідний процес зумовлює необхідність пошуку адекватних та ефективних форм вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, які відрізняються не тільки за змістом, методами та способами, а й результатами.

Сучасна правова доктрина та практика нормотворення виділяє декілька форм вдосконалення національного законодавства в контексті міжнародно-правових зобов'язань, зокрема: імплементацію, гармонізацію, адаптацію, уніфікацію, оптимізацію, рецепцію, трансформацію та інші. На національному рівні розглядаються також такі форми вдосконалення законодавства, як поточна нормотворчість і систематизація та такий її вид, як кодифікація та інші.

Досить часто на науковому рівні до визначення процесу реалізації міжнародних норм на національному рівні та до питань удосконалення національного законодавства в контексті міжнародних угод застосовується термін «імплементація».

В лінгвістичному значенні «імплементація» походить від англійського слова «implementation» в перекладі – виконання, застосування [194, с. 365]. В довідкових джерелах імплементація норм міжнародного права визначається як фактична реалізація міжнародних обов'язків на внутрішньодержавному рівні, що

здійснюється шляхом трансформації міжнародно-правових норм в національні законодавчі та підзаконні акти [83, с. 86; 328, с. 242]. Як бачимо, поняття «імплементация» визначається за допомогою іншого поняття – «трансформація».

На науковому рівні під поняттям імплементации норм міжнародного права, на думку О. С. Гавердовського, варто розуміти «цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, що здійснюється індивідуально, або колективно в рамках міжнародних організацій з метою цілеспрямованої, всебічної і повної реалізації взятих на себе зобов'язань відповідно до міжнародного права» [65, с. 54].

Водночас, в семантичному значенні поняття «імплементация», на нашу думку, в значній мірі відповідає українському поняттю «реалізація». Семантична схожість даних понять, на науковому рівні розглядається в двох аспектах. На думку деяких вчених, семантична схожість зазначених понять не означає їх збігу в сутнісному, змістовному розумінні. Так, на думку О. С. Гавердовського аналіз механізму реалізації норм міжнародного права дозволяє зробити висновки про те, що реалізація норм міжнародної та національної системи права – це не тотожний процес і позначення його одним і тим же поняттям могло б призвести до недооцінки специфіки міжнародно-правового регулювання, оскільки, реалізація норм міжнародного права відрізняється від реалізації норм національного права, як за змістом, так і за процедурою. Зокрема, процес імплементации норм міжнародного права складається з двох стадій: 1) правової та 2) організаційно-оперативної. Правова стадія полягає у відтворенні положень міжнародно-правових актів в національному праві. В той час, як організаційна стадія, на нашу думку, полягає у спеціально створеній та організованій системі діяльності уповноважених органів кожної держави у введенні, так би мовити, впровадженні, закріпленні, напрацьованих та виважених міжнародних стандартів правового регулювання в систему національного права.

Проте, на думку Дмитрієва А. І. та Муравйова В. І. поняття реалізації та імплементации міжнародних норм є тотожними [82].

Вважаємо за необхідне відзначити, що питання імплементации норм міжнародного права та питання реалізації останніх є істотно різними поняттями за

своєю правовою сутністю. Оскільки, істотною відмінністю є те, що процес імплементації знаходить свій прояв в діяльності конкретних держав, які самі обирають шляхи та способи останньої, здійснюють контроль за виконанням відповідних норм міжнародного права [65, с. 52–53], що детерміновано змістом міжнародно-правових приписів.

Безперечно, що процес імплементації норм міжнародного права в національно-правову систему, є своєрідним узагальненим процесом реалізації норм міжнародного права, однак останнє не означає повного відтворення положень міжнародно-правових норм в нормах національного законодавства, оскільки це означало б нівелювання (знецінення) законодавчих традицій нормотворення та правового регулювання конкретної держави.

Вищевикладене свідчить про те, що імплементація міжнародно-правових норм на національному рівні є основним, проте не єдиним шляхом реалізації норм міжнародного права. Зокрема, поняття імплементації в широкому розумінні слова являє «не лише здійснення міжнародно-правових норм як таких, а й здійснення внутрішньодержавних норм на виконання міжнародно-правових» [313, с. 327].

Отже, реалізація міжнародно-правових норм є практичним перетворенням, втіленням правових норм у національному законодавстві та фактичній діяльності суб'єктів права. Адже, міжнародно-правова норма є лише моделлю необхідної належної поведінки суб'єктів міжнародного права і відповідних міжнародних відносин в сфері забезпечення екологічної безпеки. Так, досягнення відповідності реальних міжнародних відносин, створеній суб'єктами міжнародного права моделі поведінки щодо забезпечення екологічної безпеки можливо лише через реалізацію (імплементацію) норми права на національному рівні, що в першу чергу опосередковується на рівні національного законодавства.

Сучасний стан втілення в життя міжнародно-правових норм в сфері забезпечення глобальної екологічної безпеки засвідчує, що більшість таких норм здійснюється за допомогою чи при сприянні механізмів національного права, тобто в процесі національно-правової (внутрішньодержавної) імплементації норм міжнародного права, невід'ємною складовою якого є вдосконалення законодавства

про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

В юридичній науковій літературі відповідно розглядають *безпосередню* та *опосередковану імплементацію*. Безпосередня імплементація передбачає пряме перенесення конкретних норм міжнародних договорів у національне законодавство України і може здійснюватися двома способами: прийняття окремого нормативно-правового акту або шляхом внесення змін до чинного законодавства (фактично мова йде про трансформацію – *III. О.*). Як приклад можна навести прийняття ЗУ «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 р. [227], після набрання чинності для України в 2003 р. Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про охорону біологічного різноманіття (2000 р.) [109]. Інший приклад, після приєднання в 1994 р. України до Протоколу про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з наземних джерел (1992 р.) [306] основи правового захисту морського середовища Чорного моря, як одного з об'єктів загальнодержавного значення, від забруднення з наземних джерел були врегульовані на рівні норм Водного кодексу України від 06.06.1995 р. [60].

Проте, можлива й інша правова ситуація, за якої виконання норм міжнародних договорів не потребує ніяких змін до законодавства, зважаючи на те, що національне законодавство хронологічно раніше вже врегулювало суспільні відносини, які є предметом міжнародного договору, і таке регулювання не суперечить міжнародному договору (опосередкована імплементація) [221, с. 33–34].

В національному законодавстві термін «імплементація» вперше був закріплений на рівні саме міжнародного договору – Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року [345], ратифікованої ЗУ «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року» від 03.06.1999 р. [286]. Саме визначення поняття імплементації було закріплено набагато пізніше і лише в Методиці визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм, затвердженій наказом Міністерства економіки та з питань європейської

інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62 [240], де імплементація розуміється як здійснення, виконання державою міжнародних правових норм.

Попри поширене використання поняття «імплементація» у нормотворчій та практичній діяльності в сьогоdnішніх умовах, інколи його застосування у нормативно-правових актах викликає здивування своєю недоречністю, (наприклад, йдеться про розпорядження КМУ від 30.08.2002 р. № 507-р «Про утворення робочої групи з опрацювання питань вступу України до СОТ та імплементації національного законодавства до її вимог» [299], оскільки незрозуміло що і куди імплементується – *Ш. О.*).

Водночас, як уже зазначалося, одночасно з поняттям «імплементація» у міжнародно-правовій літературі використовуються інші – «трансформація», «відсилка», «рецепція», «адаптація», які тлумачаться неоднозначно, або як різновид імплементації, або як самостійні форми чи способи імплементації міжнародно-правових норм на національному рівні.

Розглядаючи імплементацію Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод від 1950 р., Заблоцька Л. Г. та Федорова А. Л., зазначають, що спосіб імплементації не визначається у міжнародних договорах а встановлюється конституціями держав. Застосування норм міжнародного права неможливе без допомоги відповідного національного законодавства. Приведення внутрішнього законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань можливе у двох формах: 1) створення, зміна чи відміна норми національного права, об'єктивованої у законодавстві даної держави; 2) створення норми національного права, об'єктивованої хоча б у двох джерелах, одне з яких – міжнародний договір, а друге – закон (так звана бланкетна формула чи відсилка). Перша форма, у свою чергу, можлива у вигляді створення норми, що повністю збігається текстуально із правилом міжнародного договору (рецепція), чи тотожна йому. Відсилка може бути зроблена до всіх міжнародних договорів (загальна відсилка) чи до конкретного кола угод, що уніфікують правила певної галузі права чи сфери законодавства (часткова відсилка) [215, с. 114].

Так, на думку Заблоцької Л. Г. та Федорової А. Л., у концепції трансформації

залежно від використовуваної юридичної техніки при формулюванні норм внутрішньодержавного права виділяють види трансформації, до яких відносять рецепцію, відсилку і ратифікацію, чи її «правові форми»: видання спеціального закону, різноманітних адміністративних актів, відсилку, ратифікацію договору, його опублікування у збірці законів.

Вказуються також методи узгодження національно-правових актів із міжнародно-правовими приписами: відсилка, рецепція, паралельна правотворчість, уніфікація, перетворення, створення спеціального правового режиму, відміна внутрішньодержавних актів, що суперечать міжнародним зобов'язанням та ін., чи форми узгодження, відсилка, інкорпорація, легітимація, адаптація, рецепція і трансформація [215, с. 114].

Поряд з цим, на науковому рівні, зазначаються наступні форми приведення національного законодавства у відповідність з нормами міжнародного права: розробка та прийняття принципово нових законодавчих актів, раніше невідомих правовій системі держави (приклад закон про відходи); прийняття законів, що змінюють раніше діючі закони чи суттєво змінюють їх нормативний зміст; прийняття актів, що вносять часткові зміни та доповнення у раніше діючі законодавчі акти (приклад – поняття екологічної інформації); підтвердження в національних нормативних актах деяких звичаєвих норм міжнародного права [320, с. 15].

Як бачимо, зазначені поняття розглядаються і як правові форми реалізації міжнародно-правових зобов'язань, і як способи та методи узгодження національно-правових актів із міжнародно-правовими приписами.

Під трансформацією зазвичай розуміють перетворення норм міжнародного права в норми національного права. На думку Лукашука І. І., норма міжнародного права не перетворюється і зберігає свій статус, а її змісту надається статус національного правового припису. І в цьому випадку фактично мова йде власне про імплементацію, і поняття «трансформація» певною мірою застосовується як умовне і користування ним обумовлене його поширеністю. Виокремлюють трансформацію загальну та індивідуальну, пряму та опосередковану [165, с. 224–225].

Трансформація може здійснюватися шляхом видання в державі спеціального закону або шляхом законодавчого проголошення дії норм міжнародного договору на території держави та обов'язку всіх суб'єктів дотримуватись його приписів [83, с. 319]. Так, наприклад, як уже зазначалося, у ст. 9 КУ визначено, що міжнародні договори, згоду на які висловила Верховна Рада України, стають частиною національного законодавства.

Особливим видом імплементації міжнародних норм є відсилка, яка є такою формою вдосконалення законодавства, згідно з якою положення міжнародного договору поширюються і на сферу чинності внутрішньодержавного права. Відсилка, як зазначає, В. І. Рижий, часто використовується у тих державах, де міжнародні договори визнаються частиною національного законодавства [313, с. 325].

Поряд із відсилкою, одним із способів імплементації міжнародно-правових норм в національну правову систему, деякі науковці визначають рецепцію. На думку А. С. Гавердовського, *рецепція* міжнародного права проходить через поступове впровадження в національну правосвідомість елементів міжнародно-правової свідомості, що позначається на процесах, пов'язаних з удосконаленням законодавства суб'єктів міжнародного права. Поняттю рецепції внутрішньо властиве перетворення, пристосування правил одного правопорядку до другого правопорядку [65, с. 77–78]. Таке дуже узагальнене визначення і розуміння рецепції та спроби ототожнення її із вищенаведеними формами імплементації міжнародно-правових норм обумовлено відсутністю досить тривалий час на науковому рівні ґрунтовного аналізу сутності процесів, що відбуваються при рецепції норм міжнародного права.

Як правило, рецепція права розглядалась юридичною наукою у історичному аспекті, та пов'язувалась здебільшого з процесами вкорінення в європейській правовій практиці засад римського права. На думку З. П. Мельник, що розглядає теоретико-правові аспекти рецепції права як засіб удосконалення правової системи, поняття рецепції права розглядається як самостійне правове явище зі своєю структурою (змістом), формами, функціональними і видовими особливостями, що має загальні типологічні риси й закономірності прояву в правових системах [185,

с. 4]. Відповідно до цього *рецепція права* – це однобічний, добровільний процес запозичення, сприйняття і подальшого пристосування до умов певної країни більш розвинутого права, створеного в інший момент часу або в іншій державі, з метою вдосконалення та поліпшення дії власної правової системи [185, с. 7–8].

Використання запропонованого підходу щодо визначення рецепції права і розгляд його через призму проблем вдосконалення національного законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань дозволяє стверджувати, що дане поняття може розглядатися в декількох аспектах: з точки зору широкого та вузького розуміння, та з точки зору різних рівнів рецепції права. У широкому розумінні рецепція права частково охоплює і процес імплементації міжнародних еколого-правових норм на національному рівні, включаючи її різновиди. У вузькому розумінні рецепція права може розглядатися одним із способів вдосконалення національного законодавства. Щодо рівнів рецепції права в процесі розвитку різних правових систем, на нашу думку, можна виокремити три рівні рецепції права: по-перше, це рецепція права з інших національних правових систем, по-друге, це рецепція права із правової системи ЄС, по-третє, це рецепція із міжнародно-правової системи. Як приклад, можемо навести запозичення Україною міжнародно-правового та європейського досвіду щодо поводження із небезпечними речовинами (який ґрунтується на концепції небезпечних речовин).

На нашу думку, основою для виокремлення рівнів рецепції права можуть бути обрані різні рівні правового забезпечення екологічної безпеки – глобальний, регіональний, національний, локальний (або пооб'єктний).

Однією з форм імплементації міжнародно-правових норм на національно-правовому рівні, який широко обговорюється в науковій літературі є адаптація. Термін *адаптація* (від лат. *adaptatio* – пристосування, *adaptare* – пристосовувати, прилагоджувати) розглядається в декількох аспектах, як форма імплементації міжнародно-правових норм, оскільки правовою підставою її здійснення є норми міжнародної угоди, і як форма правової гармонізації, сутність якої полягає в узгодженні та пристосуванні нормативно-правових актів національного

законодавства до міжнародних, європейських або внутрішньо державних правових стандартів [98, с. 5], або пристосування чинних внутрішньодержавних правових норм до нових міжнародних зобов'язань держави без внесення будь-яких змін до її законодавства [313, с. 327]. Таким чином, на думку В. І. Рижого, адаптація є самостійним способом національно-правової імплементації міжнародно-правових норм.

В довідниковій літературі «адаптація» розглядається як пристосування діючих внутрішньодержавних правових норм до нових міжнародних зобов'язань держави без внесення будь-яких змін в її законодавство [83, с. 9]. В праві ЄС термін «адаптація» традиційно використовується для позначення приведення національного законодавства третіх держав у відповідність до правових стандартів ЄС. За своєю суттю адаптація є одностороннім зобов'язанням держави до дії, а не до отримання результату. У випадку недосягнення результату державою, це не розглядається як порушення міжнародно-правового зобов'язання [72, с. 558].

В нормативно-правових актах України поняття “адаптація” використовується дуже часто. Відповідно до положень Стратегії інтеграції України до ЄС, затвердженої указом Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 [250], *адаптація законодавства України до законодавства ЄС* полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, що склався у державах – членах ЄС. Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами, в тому числі в сфері забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та охорони життя і здоров'я людини.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затверджена ЗУ від 18.03.2004 р. [236], визначає *адаптацію законодавства* як процес приведення нормативно-правових актів України у відповідність із *acquis*

*communautaire*².

На нашу думку, означені підходи дозволяють зробити висновок, що адаптація є однією із правових форм імплементації міжнародно-правових зобов'язань в системі національного законодавства України.

В системі національного законодавства України поняття адаптації з'явилося із ратифікацією Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, державами членами [346]. Проте, Угода закріпила декілька термінів, а саме, «зближення» (ст. ст. 51, 76), «адаптація» (ст. ст. 53, 77), «наближення» (ст. 60), «встановлення еквівалентних норм» (ст. 67), при цьому, не розкриваючи змісту даних термінів.

Водночас, поряд із поняттям «адаптація» застосовується поняття «конвергенція» (від лат. *convergere* – наближатися, сходитися) наближення, сходження [152, с. 243]; зближення в напрямі злиття, стійкої рівноваги та розвитку; зближення різних економічних / соціальних систем, зникнення відмінностей між ними, зумовлене спільністю соціально-економічних проблем і наявністю єдиних об'єктивних закономірностей розвитку [98, с. 62]. Даний термін часто використовується як тотожний наближенню [163, с. 341–361]. *Наближення (зближення)*, в свою чергу, розглядається як процес прийняття, внесення змін чи скасування національних правових норм з метою приведення національного законодавства у відповідність з положеннями актів ЄС для створення належних умов для імплементації права Євросоюзу у внутрішній правопорядок [98, с. 78]. Для означення процесу наближення національного законодавства у відповідності із законодавством ЄС у правовій практиці ЄС інколи використовується поняття *апроксимації*. *Апроксимація* (від англ. «*approximation*») в перекладі *наближення законодавства*. Проте, вказане поняття не знайшло поширення в національному законодавстві України.

² Відповідно до розділу II ЗУ “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18.03.2004 р. **Acquis communautaire (acquis)** - правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ[236].

Кравчук І. В., розглядаючи практику гармонізації національних правових систем держав-кандидатів із правом ЄС, наводить приклади різних підходів щодо розуміння наведених понять, щодо яких держави визначаються на національному рівні. Так, наприклад, у Словаччині в 1995 році було розроблено національну Методологію правового наближення, відповідно до якої правове наближення (приведення у відповідність) (*legal approximation (alignment)*) – це процес розробки і прийняття правових актів і створення умов для їх належного застосування з метою поступового досягнення повної відповідності правових актів Словаччини праву Європейських Співтовариств і праву ЄС, що має наступні форми:

а) *впровадження* (проекція чи відображення) (*transposition (projection)*) – це процес, спрямований на досягнення однакових юридичних наслідків дії правових актів Словаччини і відповідних актів ЄС шляхом прийняття. Внесення змін, доповнення чи відміни правових актів;

б) *адаптація* (зближення) (*approximation (adjustment)*) – це процес спрямований на адаптацію (пристосування) національних правових актів задля досягнення відповідності правовим актам ЄС, з метою створення умов для імплементації режиму Європейських Співтовариств шляхом прийняття, внесення змін, доповнення чи відміни національних правових актів;

в) *координація* – це процес наближення законодавства або адміністративної практики, якщо адаптація чи перенесення є неможливим або не вимагається;

г) *імплементація* – це процес впровадження правових актів ЄС і прийняття імплементуючих норм (далі «імплементація у вузькому значенні»); імплементація також включає тлумачення, застосування, набрання чинності, дотримання державними органами національних правових актів, як узгоджені з правом Європейських Співтовариств чи правом ЄС (далі – «імплементація у широкому значенні») [67, с. 126–127].

Поряд з цим, на науковому рівні дуже широко використовується поняття «*гармонізація*». В довідкових джерелах *гармонізація* (від англ. *harmonization* – узгодження) розглядається як погодженість, чітке поєднання (сполучення) різних якостей, предметів, явищ, частин цілого [152, с. 66]. Досить часто гармонізація

розглядається як приведення законодавства держав-членів та країн-не членів ЄС у відповідність з вимогами ЄС на підставі правових актів інститутів Євросоюзу, зокрема директив, рамкових рішень, взаємного визнання національних стандартів, укладення конвенцій, застосування європейських стандартів, приєднання до міжнародних угод, сторонами яких є держави-члени ЄС, інкорпорації у внутрішнє право третіх країн актів інститутів ЄС, ухвалення третіми країнами нормативних актів, які тією чи іншою мірою враховують положення ЄС. Гармонізація відбувається у різних формах (адаптація законодавства, імплементація, стандартизація та ін.) і може передувати уніфікації законодавства або застосовуватися тоді, коли потреби в такій уніфікації немає [98, с. 13].

В. І. Муравйов, досліджуючи гармонізацію внутрішнього права третіх країн із правом ЄС в сфері регулювання економічних відносин, зазначає, що гармонізація на рівні ЄС має на меті створення однакових правових умов для економічної діяльності на спільному ринку [193, с. 269].

На думку Малишевої Н. Р., гармонізація, заявлена як цільова настанова правотворчого процесу, повинна «вмикати» певні механізми отримання найвищого ступеня узгодженості та сумісності систем, які гармонізуються. Це можуть бути системи одного рівня (системи-ланки), що гармонізуються в межах якоїсь спільності (класичним прикладом такої гармонізації є відносини ЄС та його держав членів). Це можуть бути і різнорівневі системи, де одна гармонізується «під іншу» [172, с. 88]. Фактично пропонується розглядати гармонізацію як родове поняття, яке за змістом охоплює усі названі вище види і форми вдосконалення національного законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

З формально юридичної точки зору розрізняють дві форми обов'язкової гармонізації: 1) участь держав у міжнародному договорі (конвенції, угоді); 2) участь держав у стійкому об'єднанні держав, в інтеграції на постійній (інколи тимчасовій) основі, сформованій за регіональною, секторальною, економічною, політичною, історичною чи іншою ознакою (наприклад, СНД, ЄС, ГАТТ).

У першому випадку склад гармонізаційних заходів слід шукати в тих зобов'язаннях, які беруть на себе держави-сторони відповідних договорів, у другому

– рамки гармонізації створює сама належність до інтеграційної системи [172, с. 89].

В роботах європейських науковців розглядаються різні види та форми гармонізації: за інтенсивністю гармонізації виділяють чотири її форми – абсолютну, повну, часткову та мінімальні стандарти [397]; залежно від гілок влади, які активно здійснюють адаптацію національного законодавства до правових стандартів ЄС виділяють законодавчу, виконавчу та судову адаптації [441].

В науковій еколого-правовій літературі гармонізація часто розуміється як встановлення відповідності положень законодавства, у тому числі екологічного, основним вимогам норм міжнародного права, їх узгодженість або реалізація зобов'язань, взятих добровільно перед відповідними міжнародними структурами чи в цілому перед світовим співтовариством на рівні ООН або ЄС, іншого організаційно-правового об'єднання [12, с. 6]. Таке розуміння гармонізації дозволяє розглядати його як родове поняття, яке охоплює усі процеси реалізації міжнародно-правових норм та норм міждержавних утворень.

Малишева Н. Р., розглядаючи поняття гармонізації у співвідношенні із диференціацією, пропонує розглядати гармонізацію з двох позицій: коли дане поняття розглядається, як тип діяльності (в одному випадку) та в якості цільових установок такої діяльності (в іншому випадку).

Перший підхід передбачає полярну характеристику цих понять: будь-які заходи, спрямовані на гармонізацію, пов'язані із зменшенням відмінностей (диференціації) системи, яка гармонізується. Масштаби та зміст заходів із гармонізації обумовлені причинами їх здійснення, і з цієї точки зору, гармонізація є динамічним поняттям, яке час від часу змінюється (варіюється).

Другий підхід, ґрунтується на трактуванні гармонізації як цілі, не тільки не виключає, але в більшій мірі передбачає існування суттєвої диференціації між об'єктами, які гармонізуються (якщо, об'єкти, які гармонізуються, є елементами єдиної системи), або між конкретними об'єктами систем, які гармонізуються. Це означає, що гармонізація, яка розглядається в якості цільової установки включає відповідні механізми, що мають на меті досягнення найбільш вищого рівня узгодженості та сумісності між системами, що гармонізуються (в нашому випадку –

це екологічне законодавство). Така узгодженість може бути досягнута різними способами, які на думку Малишевої Н. Р., можуть розглядатися в межах трьох основних типів діяльності: 1) уніфікація; 2) диференціація; 3) визначення правил гри [171, с. 66].

Зазначені підходи до розуміння гармонізації в екологічному праві, на нашу думку, не тільки не суперечать чи конкурують між собою, а доповнюють один одного. Відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 р., затверджених ЗУ від 21.12.2010 р., виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері забезпечення екологічних прав людини, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, міжнародне співробітництво у цій сфері розглядаються як одні з основних інструментів реалізації екологічної політики України. Гармонізація законодавства України із законодавством ЄС та із нормами міжнародного права розглядаються як ціль національної екологічної політики [267]. Відповідно до ЗУ «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 18.03.2004 р. [236] гармонізацію законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС можна розглядати як напрямок діяльності держави, в особі спеціально уповноважених органів.

Аналізуючи міжнародно-правові зобов'язання України в сфері забезпечення екологічної безпеки, на нашу думку, доцільно виокремити дві великі групи, а саме: міжнародно-правові зобов'язання, взяті Україною відповідно до членства у міжнародних організаціях та участі у міжнародних екологічних угодах, та міжнародно-правові зобов'язання, взяті Україною щодо співпраці з ЄС.

Враховуючи значну кількість міжнародно-правових зобов'язань України у сфері екологічної безпеки, на нашу думку, доцільно погодитись із позицією Андрейцева В. І., що в цьому випадку доцільно говорити власне про оптимізацію законодавства, як вибір найбільш оптимальних форм правового регулювання із врахуванням міжнародно-правового досвіду [12, с. 7].

Ідея оптимального рівня гармонізації притримується Малишева Н. Р., на її думку, гармонізація може здійснюватися на різних рівнях. Звідси важливим є

питання оптимального рівня гармонізації тих чи інших правових норм: якщо проблема може бути вирішена на національному рівні, і немає конфліктуючих норм інших правових систем, які б ускладнювали зовнішні стосунки, відсутній сенс виносити її розв'язання на міжнаціональний рівень [172, с. 90].

Єдиним загальним критерієм вибору оптимального рівня гармонізації законодавства, як визнано в загальній теорії права, є найбільша ефективність рішення щодо гармонізації. Таке рішення буде ефективним за умови прийняття його на рівні, узгодженому з природою проблеми, що регулюється, та сферою її поширення. Практично проблему можна вирішити двома шляхами: або створивши юридичні інструменти на оптимальному рівні, або ж визначивши рівні рішень в залежності від ефективності інструментів, які є в їх розпорядженні [172, с. 91].

На думку Власенко Ю. Л., гармонізація та адаптація поряд із систематизацією та кодифікацією, є формами процесу оптимізації законодавства [59].

Говорячи про оптимізацію законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, ми можемо говорити про більш вищий рівень та якісно інший рівень правового регулювання суспільних відносин, які виникають щодо забезпечення екологічної безпеки, правовідносин, що базуються на екологічному ризику, які спрямовані на забезпечення, реалізацію та захист права особи на екологічну безпеку.

В юридичній науці питання оптимізації законодавства розглядаються через призму поняття ефективності правового регулювання. В етимологічному значенні термін «ефект» від лат. *effectus* розуміється як дія, результат чого-небудь, термін «ефективний» від лат. *effectivus* розуміється як досягаючий певного результату [326, с. 595]. На науковому рівні ефективність розглядається: через ефективність права, правових норм, як співвідношення між результатом та ціллю, для досягнення якої ці норми були прийняті [318, с. 18–19; 389, с. 22].

Кінцева мета оптимізації законодавства про екологічну безпеку – це ефективне регулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки. Але через призму яких засобів досягається більш ефективне регулювання суспільних відносин, ефективне мотивування екологічно значимої поведінки суб'єктів

правовідносин в сфері забезпечення екологічної безпеки, і в решті решт, досягнення кінцевої мети правового регулювання в цій сфері – це забезпечення екологічної безпеки? Для України – держави, що зазнала значної ядерної катастрофи це питання залишається вкрай актуальним.

З таких позицій, на нашу думку, доцільно говорити про оптимізацію на різних рівнях, а саме: про оптимізацію правового регулювання на рівні окремих інститутів права екологічної безпеки; на рівні оптимізації системи управління (в розумінні діяльності спеціально уповноважених органів) в зазначеній сфері – вдосконалення системи спеціально уповноважених органів держави щодо забезпечення екологічної безпеки, оптимізації функцій управління в цій сфері – на рівні нормування, стандартизації, моніторингу, контролю та інших функцій управління у галузі охорони довкілля, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; на рівні оптимізації та підвищення ефективності економічних та фінансових засобів забезпечення екологічної безпеки.

Проте, розглядаючи гармонізацію законодавства України про екологічну безпеку як складову оптимізації зазначеного законодавства, виникає проблема визначення критеріїв, показників зближення та узгодження окремих положень. Найбільш інтегрованими критеріями оптимізації екологічного законодавства України і міжнародного права Андрейцев В. І. пропонує розглядати саме принципи правового регулювання – які є ідейною основою права або відповідної галузі права, законодавства, які відтворюються в законодавчих актах відповідної сфери правового регулювання [12, с. 7]. Тут же пропонується при розгляді різних форм гармонізації, розглядати питання про узгодження, поєднання, зближення, встановлення певної пропорційності та наявності відповідності саме принципів правового регулювання [12, с. 7], що відображені в нормах чинного законодавства України [59].

З зазначеними положеннями можна погодитись, оскільки саме узгодженість принципів правового регулювання дозволяє знайти найоптимальніше рішення для досягнення мети правового регулювання. Проте, на нашу думку, заслуговує на увагу і позиція вчених (Васецького В. Ю. та Алексєєва С. С.) [49], які зазначають, що узгодження внутрішньодержавних нормативних актів з усіма джерелами має

відбуватися в два етапи і приблизно в наступній послідовності: по-перше – це узгодженість національного законодавства з принципами міжнародного права. На цій стадії слід розуміти, що основні принципи сучасного міжнародного права є нормами пріоритетними та імперативними; по-друге, узгодження безпосередньо норм національного права з нормами міжнародного права. На другій стадії національно правові акти узгоджуються з міжнародними договорами, з міжнародними звичаями, а також з актами міжнародних організацій. У свою чергу внутрішньодержавні акти (джерела права) повинні узгоджуватися з рішеннями Міжнародного суду та його судовою практикою. Це стосується, насамперед, прав особи і суспільної практики [3]; по-третє, держави та всі суб'єкти внутрішньодержавного права повинні сприяти ефективному використанню своїх міждержавних прав і сумлінному виконанню ними своїх міждержавних обов'язків, всі наступні дії цих суб'єктів повинні узгоджуватися з положенням міжнародного права [49].

На виконання взятих на себе Україною зобов'язань за міжнародно-правовими угодами, необхідним видається не лише імплементація норм міжнародного права в національне законодавство, а й приведення ряду нормативно-правових актів України в сфері забезпечення екологічної безпеки у відповідність з вимогами міжнародно-правових угод. Одним із засобів відповідної оптимізації законодавства є вдосконалення правового регулювання у відповідній сфері. Відповідний процес характеризується в якості діяльності відповідних нормотворчих органів держави, яка в якості мети нормотворчого процесу ставить врахування співвідношення національних правових моделей забезпечення екологічної безпеки та відповідних міжнародно-правових механізмів.

Розглядаючи зазначені наукові підходи з метою визначення правових форм вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань дозволяє зробити висновок про те, що на науковому рівні відсутній узгоджений єдиний системний підхід щодо визначення та розуміння правових форм удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань та розуміння їх способів та

видів.

Проте, розглядаючи співвідношення понять «гармонізація», «адаптація», «імплементация», які найбільше сприйняті національним законодавством України, на нашу думку, гармонізацію доцільно розглядати як родове, загальне поняття, яке охоплює всі процеси вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань. Поняття «імплементация», на нашу думку, доцільно застосовувати саме до процесу реалізації норм міжнародних договорів у сфері екологічної безпеки, а поняття «адаптація» до процесу наближення законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС. Даний підхід, на наш погляд, обумовлений наявністю чи відсутністю точок дотику різних правових систем. Так, норми міжнародно-правового характеру, згоду обов'язковості яких дала Верховна Рада України є частиною національного законодавства, тобто є складовою національної правової системи. Норми права ЄС ніяких точок дотику із правовою системою України не мають, з формально-юридичної точки зору, за виключенням змісту міжнародно-правового зобов'язання щодо наближення національного законодавства України до законодавства ЄС.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, доцільно виокремлювати дві основні правові форми вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, а саме, імплементацию міжнародних еколого-правових норм щодо забезпечення екологічної безпеки і адаптацию законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС. Такий поділ обумовлений, з нашої точки зору, по-перше, особливостями та різністю правової природи міжнародних правових норм³ в сфері забезпечення екологічної безпеки та норм права ЄС в означеній сфері; по-друге, відмінністю за змістом, правових засад імплементации міжнародних еколого-правових норм та адаптации законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС, що опосередковується у діяльності спеціально-уповноважених органів.

³ Хоча в теорії права існує позиція, якої дотримується Алексєєв С.С., що міжнародне та національне право мають єдину соціальну природу, в центрі тієї чи іншої системи – людина, її невід'ємні права і свободи. На нашу думку, дане положення заслуговує на увагу, особливо, якщо розглядати співвідношення цих правових систем з точки зору забезпечення прав людини, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [3].

1.3 Співвідношення національного законодавства про екологічну безпеку, міжнародно - правових норм та норм права ЄС у цій сфері

В доктрині міжнародного права історично сформувалися підходи до співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права, які зумовлені наявними відмінностями між цими правовими системами. Виділяють моністичний напрямок, що базується на визнанні єдності двох правових систем міжнародного та внутрішньодержавного права, які розглядаються як дві нерозривні підсистеми єдиної системи права. В межах даного напрямку держави можуть в своїй правовій доктрині встановлювати примат міжнародного або національного (внутрішньодержавного) права. Другий напрямок дуалістичний (або плюралістична концепція), що розглядає міжнародне і внутрішньодержавне право як два різні правопорядки [82, с. 209], в межах даного напрямку розглядається рівність та віддаленість двох правових систем (міжнародної та національної), а також їх співвідношення та взаємодія при збереженні самостійності цих систем.

Правовій системі Радянського Союзу була притаманна теорія примату внутрішньодержавного права, коли норми міжнародних договорів застосовувалися в тій частині, в якій це було вигідно державі при реалізації її внутрішньої політики [78, с. 17]. За змістом, теорія примату внутрішньодержавного права розглядає міжнародне право як сукупність зовнішньодержавних прав різних держав, як «зовнішньодержавне право» [453]. На думку А. Лассона, держава залишає за собою свободу вирішувати дотримуватися міжнародного права чи ні, залежно від того, наскільки це обумовлено її інтересами [440]. Лукашук І. І. вважає, що сучасна наука міжнародного права відхиляє концепцію примату внутрішньодержавного права, проте у практиці діяльності державних органів на національному рівні усе ж спостерігається тенденція визнавати фактичний пріоритет за національним правом [165, с. 220].

Дуалістичний напрямок, засновником якого вважають німецького вченого Г. Трипеля, розглядає міжнародне і внутрішньодержавне право як два різних правопорядки, які не більш ніж стикаються і ніколи не перетинаються [452]. Ця

концепція викликала значну кількість дискусій з боку науковців (зокрема у працях Д. Анцилотті, І. П. Блищенко, Д. А. Керімова [27]). Проте, як зазначає Манов Б. Г., по відношенню до сучасних міжнародних відносин можна констатувати, що жодна з названих концепцій, ні моністична, ні дуалістична не знайшли свого підтвердження, в класичному вигляді, в жодній сучасній державі [174].

Розглядаючи дані підходи в контексті теми нашого дослідження заслуговують, на нашу думку, уваги підходи представників вітчизняних наукових шкіл міжнародного права. Так, на думку, Дмитрієва А. І. та Муравйова В. І. тільки уточнена і теоретично доопрацьована дуалістична концепція може повною мірою відповідати реаліям сучасних міжнародних відносин. Таке уточнення має виходити, з одного боку, із національної правової концепції, що розкриває взаємозв'язки обох систем права, з другого – з доктрини міжнародного права. Саме держави, узгоджуючи свої позиції, що ґрунтуються на концепції міжнародних відносин та національних інтересів, створюють міжнародне право, а не навпаки. При цьому і вплив норм внутрішньодержавного права (правової доктрини) на міжнародне право є первинним. Істотним є й положення, що кожна держава, яка бере участь у творенні міжнародного права, виходить із характеру і можливостей свого національного права. Отож більш точним розглядати ідею дуалізму правових систем у вигляді концепції доктринального дуалізму, що виходить з принципу розв'язання міжнародно-правових колізій на основі міжнародно-правової доктрини і рівня закріплення у внутрішньодержавному праві пріоритетів загальнолюдських цінностей, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [82, с. 212].

Сприймаючи дані підходи в контексті нашого дослідження розглянемо концепцію доктринального дуалізму, яка за змістом, виходить з низки положень. По-перше, із змісту одного з найдавніших та загальновизнаних принципів сучасного міжнародного права - принципу *pacta sunt servanda* (договори мають виконуватися), що закріплений у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [56] у ст. 26, де закріплено, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись. Відповідно до ст. 27 конвенції, учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на

виправдання для невиконання ним договору». Таким чином, видається, що питання обов'язковості міжнародних договорів не викликає сумніву.

На думку Талалаєва А. Н., під добросовісним виконанням міжнародного договору розуміється точне виконання змісту, зобов'язань, строків, якості і місця виконання. Належне виконання міжнародного договору передбачає, по-перше, що діяльність його учасників, їх політика та практична діяльність має відповідати прийнятим міжнародним зобов'язанням; по-друге, точне досягнення узгодженої мети договору, щоб в повному об'ємі був отриманий результат, до якого прагнуть учасники договору [340, с. 67].

Отже, міжнародно-правові зобов'язання України відповідно до міжнародних екологічних угод добросовісно реалізуються тоді, коли буде досягнута мета того чи іншого договору в сфері екологічної безпеки. Наприклад, враховуючи принцип вжиття запобіжних заходів, закріплений у Принципі 15 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього природного середовища та розвитку [75] мета Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі полягає в охороні здоров'я людини й навколишнього природного середовища від стійких органічних забруднювачів (ст. 1) [336]. Метою Конвенції про трансграничний вплив промислових аварій [124] є захист людей та навколишнього середовища від промислових аварій шляхом їх попередження, зменшення їх частоти, серйозності та пом'якшення їх впливу. Отже, міжнародно-правові зобов'язання у сфері забезпечення екологічної безпеки відповідно до міжнародних екологічних договорів будуть виконані державою тоді, коли буде забезпечено відповідний рівень екологічної безпеки в межах держави, а це, в свою чергу, неможливо без формування ефективного та дієвого правового механізму забезпечення екологічної безпеки на національному рівні, який опосередковується у національному законодавстві про екологічну безпеку.

Міжнародно-правові зобов'язання взяті Україною відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р., щодо наближення чинного і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства за такими пріоритетними напрямками, серед яких: охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин,

навколишнє середовище, захист прав споживачів, мають певні особливості. Це обумовлено, по-перше, тим, що дане зобов'язання носить односторонній характер, а по-друге, особливістю юридичної природи самого права ЄС.

Суд ЄС в рішенні по справі Франкович, Боніфаций та інші від 19.11.1991 р. [396] визначив характеристики права ЄС, зокрема, *acquis communautaire* («спільне надбання»), до яких відносяться наступні: 1) Договір про утворення ЄЕС «ЄС» створив власний оригінальний правопорядок і свою особливу систему права; 2) ця система норм інтегрована у правові системи усіх держав-членів ЄС; 3) право ЄС підлягає обов'язковому застосуванню національними судовими інституціями держав-членів ЄС; 4) суб'єктами права ЄС є не тільки держава, а і фізичні і юридичні особи, що знаходяться під юрисдикцією держав-членів; право ЄС визначає обов'язки але при цьому породжує певні права для приватних осіб; 5) ці права виникають не тільки у випадку, коли вони зафіксовані в установчих договорах, але і підставою їх виникнення є чітко встановлені обов'язки, як для фізичних осіб, так і для держав-членів та інститутів ЄС; 6) відповідно до судової практики національні судові органи держав-членів ЄС зобов'язані в межах своєї юрисдикції забезпечити застосування права ЄС та захист прав, що надаються на його основі приватним особам.

За змістом дане зобов'язання передбачає здійснення державами адаптації, яка проводиться на першому етапі у двох формах: 1) приведення чинного законодавства у відповідність до *acquis communautaire* шляхом внесення відповідних змін; 2) розробка проектів нормативно-правових актів з урахуванням *acquis communautaire*. Проте, остаточною метою адаптації є не тільки ухвалення нормативно-правових актів, але і їх повне впровадження [101]. При цьому, адаптація не є самоціллю і спрямована не лише на виконання відповідного міжнародного зобов'язання, а розглядається як невід'ємна складова правової реформи, що відбувається в процесі глобальної економічної та політичної трансформації. Успішне завершення цих реформ спрямоване на досягнення більш глибокої економічної інтеграції [211].

Як бачимо, реалізація міжнародно-правових зобов'язань України у сфері

забезпечення екологічної безпеки, і відповідно до міжнародних екологічних угод і відповідно до угод щодо співпраці з ЄС, в решті решт, зводяться до необхідності формування на національному рівні ефективного та дієвого законодавства про екологічну безпеку.

Наступним вагомим аргументом, що дозволяє розглянути концепцію доктринального дуалізму є те, що засади взаємодії між двома правовими системами на національному рівні визначаються конституційним правом держав, які по-різному розуміють та встановлюють примат міжнародного права. На думку О. Шемякіна, важливим положенням в цьому процесі є ставлення держави до дії норм міжнародного права у своєму внутрішньодержавному праві [363, с. 113], хоча на сьогодні, навіть у країнах з усталеним розвитком системи права, відсутні однозначні підходи до практики застосування норм міжнародного права в межах юрисдикції держави [363, с. 116].

З одного боку, на нормотворення у міжнародному екологічному праві в частині забезпечення екологічної безпеки впливають внутрішньодержавні правові системи, що знаходять висвітлення і враховуються у зовнішній політиці дипломатії держав. З іншого боку, міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки впливає на національне право та законодавство України про екологічну безпеку. Таким чином, як зазначає В. Н. Денисов, реалізація норм міжнародного права державами є складовою частиною системи міжнародно-правового регулювання, у якій держава розглядається основним суб'єктом поведінки [78, с. 7].

На думку Осмініна Б. І., внутрішньодержавні процедури необхідні для висловлення згоди на обов'язковість для держави міжнародних договорів, починаються з моменту прийняття рішення про переговори щодо укладення міжнародного договору та завершуються рішенням про згоду на обов'язковість для неї договору, на основі якого така згода виражається органом наділеним компетенцією укладати міжнародні договори в міжнародному праві [205, с. 49].

Проте, аналіз існуючої конституційної моделі застосування міжнародного права, що закріплена в ст. 9 КУ та ст. ст. 13, 14 ЗУ «Про міжнародні договори України» [259] від 29.06.2004 р., дозволяє стверджувати про формування на сьогодні

власної правової позиції та моделі правозастосування положень міжнародного-правових зобов'язань в системі національного законодавства України, які не позбавлені недоліків. Зазначені нормативно-правові акти національного законодавства не знімають більшості проблем співвідношення міжнародного екологічного права і національного права екологічної безпеки. Як зазначає В. Н. Денисов, у цих законах «не визначені засоби трансформації міжнародного права у внутрішньодержавне право України» [77]. Тому, цілком обґрунтованою є пропозиція про необхідність створення такої системи застосування міжнародного права, яка б дала можливість Україні виконувати свої міжнародні зобов'язання і реалізувати проголошений у Декларації про Державний суверенітет України принцип примату міжнародного права [76, с. 30].

Відповідно до ст. 9 КУ чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких висловила Верховна Рада України стають частиною національного законодавства. Ця норма стала однією з вихідних положень, завдяки якій міжнародні нормативно-правові акти проголошуються обов'язковими поряд з українським законодавством, а їх норми втілюються в правову систему нашої держави [80, с. 134].

На рівні цілої низки ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» [270], «Про об'єкти підвищеної небезпеки» [264], «Про екологічну експертизу» [233] закріплено положення, що у випадку, якщо положеннями міжнародного договору передбачено інше, ніж нормами національного закону, то застосовується положення міжнародного договору. Начебто дані положення встановлюють пріоритет норм міжнародного права, однак сама конституційна норма цього не робить. Як зазначає Мірошніченко А. М., ст. 9 КУ не дає прямої відповіді на характер співвідношення міжнародних договорів із законами України [190, с. 138], а значить місце ратифікованих Верховною Радою міжнародних договорів в системі законодавства України про екологічну безпеку невизначено. Вирішення проблеми існуючих колізій, недоліків реалізації національних чи то міжнародних механізмів забезпечення екологічної безпеки продовжує залишатися актуальними. Їх усунення вимагає чіткої регламентованої діяльності законодавчого органу держави в частині

вдосконалення національного законодавства визначеними практикою законотворення інструментами та засобами, а його відсутність - значно перешкоджає, а інколи взагалі блокує процес імплементації міжнародних норм на національному рівні.

Окрім того, за змістом ст. 9 КУ виявляється, що частина міжнародних договорів України входить до складу національного законодавства, а частина міжнародних договорів, укладених Україною, які також створюють зобов'язання для нашої держави, але не були імplementовані (реалізовані) у визначеному порядку, проте відповідно до принципу сумлінного виконання міжнародних договорів, повинні виконуватися належним чином, виключаються з системи національного законодавства в силу відсутності процедури імплементації.

Наше дослідження проводиться в межах еколого-правової науки та відповідної наукової спеціальності 12.00.06, проте, на нашу думку, є необхідність з огляду на вищевикладене, вдосконалення положень КУ в частині уточнення положень про дію міжнародних договорів та їх місця у системі національного законодавства України. Існуюче конституційне положення (ст. 9) призводить не тільки до появи колізійних норм та практики їх застосування, але і до нівелювання іншого конституційного положення (ст. 16) про те, що держава гарантує забезпечення екологічної безпеки. А враховуючи особливі юридичні ознаки екологічної безпеки як об'єкту права та притаманний їй транскордонний характер це неможливо без міжнародно-правового співробітництва та виконання державою міжнародних зобов'язань.

КУ закріплює положення тільки щодо дії міжнародних договорів, і ніяким чином не визначає співвідношення національного права та законодавства із правом ЄС, що є цілком логічним. Визначення таких положень обумовлюється зобов'язаннями держави, як члена ЄС.

Аналіз конституційних положення, характерних для європейських держав-членів ЄС, необхідно звернути увагу на визначення в них співвідношення міжнародного права та права ЄС із національним. Конституційний розвиток у європейських країнах нині пов'язаний насамперед з інтеграційними процесами, а це потребує створення нових конституційно-правових положень, що закріплюють їх.

У зв'язку із прийняттям Маастрихтського договору та інших установчих договорів конституції низки держав були доповнені принциповими положеннями, що визначили правові основи держав-учасниць ЄС [138], в тому числі щодо дії в межах їх юрисдикції права ЄС.

Однак, досліджуючи порушену проблематику доцільним видається дослідження не лише основних засад взаємодії норм міжнародного і національного права та норм права ЄС в галузі забезпечення екологічної безпеки, а й дослідження змістовного навантаження останніх. Для повного і всебічного дослідження проблем вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародного-правових зобов'язань України актуальним є порівняльний аналіз існуючих норм національного законодавства, норм, в яких об'єктивуються міжнародно-правові зобов'язання України в сфері екологічної безпеки та визначення критеріїв такого порівняння.

В загальній теорії права, розгляд правового механізму взаємодії різних правових систем означає два підходи до конкретних порівняльно-правових дій: нормативних і функціональних. При нормативному (формально-юридичному) порівнянні вихідною точкою є подібні, як правило в межах відповідних галузей права, норми, правові інститути, конкретні нормативно-правові акти, їх зміст, сфера суспільних відносин, яку вони регулюють. При цьому порівняння відбувається від норми права до відповідних суспільних відносин [93, с. 251].

Тому, в подальшому пропонується розглянути питання співвідношення норм національного законодавства України в сфері забезпечення екологічної безпеки та міжнародно-правових зобов'язань в цілому, співвідношення національного законодавства України та законодавства ЄС в аспекті виконання зобов'язань України, що випливають з Угоди про партнерство і співробітництво, та, як окремий блок правового регулювання, співвідношення національного законодавства з нормами міжнародних угод.

На думку Андрейцева В. І., підходи щодо проведення порівняльного аналізу екологічного законодавства та управління у сфері забезпечення екологічної безпеки можуть бути різними: 1) з позицій предмета правового регулювання, тобто

відповідно до суспільних відносин, які регулюються екологічним законодавством; 2) відповідно до хронологічного порядку прийняття та запровадження того чи іншого законодавчого і підзаконного акту; 3) реалізації принципів та положень, які мають позитивне значення для правового регулювання в Україні та державах – членів ЄС; 4) згідно зі структурою екологічного законодавства та управління України, визначення відповідності (невідповідності) їх інституційного та функціонально-правового забезпечення; 5) простого логічного, послідовного або спонтанного порівняння норм (чи їх груп), що регулюють відповідні відносини в зазначеній сфері; 6) висвітлення змісту та призначення окремих нормативно-правових актів у вказаній сфері, встановлення їх відповідності сучасним вимогам та досягнення ними ефективного використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки; 7) не виключається і пооб'єктний, зокрема ресурсний підхід, закладений у законах і підзаконних актах, спрямованих на регулювання відносин щодо використання відповідно земель, вод, лісів, надр, тваринного, рослинного світу та інших компонентів довкілля; 8) використання «змішаного» комплексного порівняння блоків правового регулювання, які дозволили б розкрити найактуальніший спектр проблем щодо гармонізації нормативно-правового регулювання, запровадженого у країнах ЄС та витриманого практикою застосування і можливих умов для «безболісної адаптації» в умовах функціонування в Україні, а також трансформації деяких прогресивних ідей та положень екологічного законодавства України, збагачених практикою національного розвитку в сучасний період [12]. Запропоновані підходи, на наш погляд, можуть бути застосовані до розгляду співвідношення усього масиву правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки, який сформувався на міжнародному, національному та європейському рівні.

При визначенні співвідношення міжнародного, європейського та національного регулювання в сфері екологічної безпеки порівняльний аналіз передбачає інтегрований підхід щодо викладення матеріалу з огляду на найважливіші чинники гармонізації окремих ланок структурних елементів екологічного законодавства та механізму інституційного, функціонально-правового забезпечення, прецесійного та

власне юридичного гарантування реалізації еколого-правових вимог відповідно до реальної екологічної обстановки та сучасної державної екологічної політики [12].

Головним завданням цього аналізу є не проста передача інформації про екологічне законодавство України, його кількісний та якісний склад, а визначення принципів положень, які забезпечують у сучасних умовах ефективне (неефективне) природокористування, досягнення певної якості довкілля та забезпечення екологічної безпеки від прояву природно-стихійних явищ і негативного техногенного небезпечного навантаження на довкілля [12].

Питання співвідношення норм національного законодавства в сфері забезпечення екологічної безпеки та положень міжнародно-правових зобов'язань України, з урахуванням великої кількості міжнародно-правових положень, на нашу думку, доцільно розглядати не з позицій порівняння окремих нормативно-правових актів, що найбільш ускладнить процес усвідомлення та узагальнення відповідної правової матерії та результатів дослідження, а з позицій розподілу відповідних норм за блоками нормативно-правового регулювання. Відповідний підхід до визначення подальших напрямків наукового дослідження дозволить виявити не лише конкретний зміст окремих нормативних положень, але і визначити на прикладі аналізу відповідних блоків правового регулювання, основні тенденції міжнародно-правового регулювання на рівні міжнародних угод та права і законодавства ЄС та встановлення відповідних національно-правових норм, процедур, механізмів.

Класифікація масиву міжнародного і національного законодавства з позицій наявності норм, дія яких спрямована на забезпечення екологічної безпеки зумовлена декількома факторами. Еколого-правова доктрина містить ряд пропозицій стосовно класифікації блоків нормативного регулювання забезпечення як охорони навколишнього природного середовища, так і забезпечення екологічної безпеки [14; 58]. Пошук для обрання критеріїв для такого поділу та відповідної класифікації за блоками правового регулювання, на нашу думку, об'єктивно обумовлений особливостями об'єктів правового регулювання, особливостями правовідносин та відповідно різністю юридичної природи джерел, в яких об'єктивуються вимоги та норми екологічної безпеки.

З огляду на вищенаведене, в процесі порівняння правового регулювання у сфері екологічної безпеки, що склалося на міжнародному, європейському та національному рівні в цій сфері доцільно розглянути наступні питання: враховуючи особливості екологічної безпеки як об'єкту права, розглянути чи є екологічна безпека об'єктом правового регулювання на рівні міжнародному, ЄС та України; які правовідносини у сфері екологічної безпеки врегульовані на правовому рівні (міжнародному, ЄС та України); в яких джерелах об'єктивуються норми та вимоги екологічної безпеки?

Аналіз джерел, в яких закріплені пріоритети та норми екологічної безпеки доцільно провести відповідним чином класифікуючи дані норми за їх змістом (за обсягом прав и обов'язків суб'єктів правовідносин в сфері екологічної безпеки). Враховуючи вищевикладене, в якості блоків нормативно-правових приписів пропонуємо виокремити п'ять основних груп правових норм в сфері забезпечення екологічної безпеки:

1. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини (в нормальних умовах, коли екологічна небезпека не проявилась).

2. Нормативно-правові приписи, які визначають інституційно-функціональний механізм забезпечення екологічної безпеки: 2.1. Правові норми, що визначають статус міжнародних органів, органів та інститутів ЄС і національних органів в галузі екологічної, в тому числі техногенно-екологічної, безпеки; 2.2. Правові норми, що визначають функціональне забезпечення екологічної безпеки.

3. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки.

4. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на захист права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та подолання і ліквідацію наслідків прояву екологічної небезпеки (екологічного ризику).

5. Нормативно-правові приписи, що встановлюють відповідальність в сфері

екологічної безпеки.

Виходячи із вищенаведеного, в процесі порівняння правового регулювання у сфері екологічної безпеки, що склалося на міжнародному рівні, на рівні ЄС і національного законодавства в цій сфері доцільно розглядати за наступними напрямками: 1) екологічна безпека як пріоритет та об'єкт правового регулювання на рівні міжнародному, ЄС та України; 2) суспільні відносини у сфері екологічної безпеки, що врегульовані на правовому рівні (міжнародному, рівні ЄС та України); 3) джерела, в яких об'єктивуються норми та вимоги екологічної безпеки (відповідно до запропонованих блоків правового регулювання).

Висновки до першого розділу

1. Багатогранність та багатоаспектність поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань зумовило застосування комплексного підходу до аналізу теоретичних засад, що сформувалися в межах загальної теорії права, міжнародного, конституційного, адміністративного та екологічного права. Запропоновано поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань розглядати у вузькому та широкому розумінні.

2. На основі проведеного аналізу виявлені змістовні юридичні ознаки та сформульовано визначення поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань»: як такого стану розвитку суспільних відносин в сфері екології, та зокрема в сфері екологічної безпеки, врегульованих нормами чинного права, які в умовах сучасних інтеграційних процесів державотворення вимагають здійснення специфічної діяльності органів держави щодо забезпечення постійного процесу перетворення правових норм екологічної безпеки та встановлення їх відповідності правовим нормам міжнародного права та права ЄС, що зумовлено змістом міжнародно-правових зобов'язань України.

Дане визначення розкриває внутрішній зміст поняття «вдосконалення

законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» і розглядає його у вузькому значенні. В широкому розумінні поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань» розглядається через визначення місця, ролі, та його функцій у системі правових зв'язків, інших правових понять та категорій, що дозволило визначити структурно-функціональну характеристику зазначеного поняття.

4. Сучасна правова доктрина та практика нормотворення виділяє декілька форм вдосконалення національного законодавства в контексті міжнародно-правових зобов'язань, зокрема: імплементацію, гармонізацію, адаптацію, уніфікацію, оптимізацію, рецепцію, трансформацію та інші. На національному рівні розглядаються також такі форми вдосконалення законодавства, як поточна нормотворчість і систематизація та такий її вид, як кодифікація та інші. Аналіз теоретичних засад щодо різних форм та видів вдосконалення національного законодавства в контексті міжнародно-правових зобов'язань дозволив визначити дві правові форми вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: імплементацію міжнародних еколого-правових норм щодо забезпечення екологічної безпеки і адаптацію законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС.

5. Обґрунтовано проведення порівняльно-правового аналізу правового регулювання у сфері екологічної безпеки на міжнародному рівні, на рівні ЄС і національного законодавства за наступними ключовими напрямками: екологічна безпека як пріоритет та об'єкт правового регулювання на рівні міжнародному, ЄС та України; суспільні відносини у сфері екологічної безпеки, що врегульовані на правовому рівні (міжнародному, рівні ЄС та України); джерела, в яких об'єктивуються норми та вимоги екологічної безпеки.

Основні результати дослідження першого розділу опубліковані в наступних одноосібних роботах автора [371; 373; 375; 385].

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

2.1 Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань

Основу вдосконалення законодавства в контексті міжнародно-правових зобов'язань складає діяльність держави, яка здійснюється в межах суспільних відносин, що врегульовані нормами чинного права.

Це детермінує необхідність розгляду правовідносини щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань (далі за текстом – правовідносини щодо вдосконалення законодавства).

Діяльність щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань здійснюють спеціально уповноважені суб'єкти, опосередковуючи її у правовідносинах щодо вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, підставою виникнення яких є конституційні норми (ст. 9 та ст. 16 КУ).

Розгляд даних правовідносин в системі екологічних детермінованих цілою низкою чинників, серед яких найважливішим, на нашу думку, є об'єкти з приводу яких вони виникають: це життя і здоров'я людини та його захист від негативного впливу, екологічна безпека.

Дані правовідносини є складними за своїм внутрішнім складом та врегульовуються правовими нормами різного галузевого спрямування (а саме, нормами конституційного, адміністративного, екологічного права тощо).

Беручи за основу внутрішню побудову системи галузей і підгалузей екологічного права, правовідносини щодо вдосконалення законодавства можна

віднести до різновиду еколого-управлінських правовідносин.

На нашу думку, не викликає сумніву і те, що, досліджувані правовідносини мають ознаки процесуальних, оскільки діяльність спеціально уповноважених органів держави є відповідним процесом, який об'єктивується у законодавчих процедурах.

Аналіз змісту правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, обсягу прав та обов'язків суб'єктів якими є органи національної державної влади та управління, що наділені владними повноваженнями відносно забезпечення екологічної безпеки в межах держави та органи спеціальної компетенції, щодо забезпечення виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань в сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, реалізують свої повноваження у сфері законотворчості та нормотворчості шляхом планування, розробки та прийняття національних норм у відповідності із нормами міжнародних договорів та законодавства ЄС. Все вищенаведене, дозволяє дійти висновку про те, що дані правовідносини мають ознаки процесуальних.

На науковому рівні досліджувалися особливості еколого-процесуальних правовідносин в роботах Гетьмана А. П. [68]. Так, на думку А. П. Гетьмана, поняття, зміст, підстави виникнення, зміни, припинення, а також об'єктний склад еколого-процесуальних відносин значно ширший і різноманітніший, що, серед іншого, пояснюється різноманітністю видів процесуальної діяльності, здійснюваної відповідними органами державної влади. Специфіка таких правовідносин полягає в тому, що вони регулюються процесуальними нормами, які містяться в екологічному праві і становлять його процесуальну підгалузь [62, с. 13–14].

Все вищенаведене дозволяє нам характеризувати дані правовідносини за змістом та умовами виникнення як специфічний вид екологічних правовідносин щодо вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, як комплексні та міжгалузеві правовідносини.

Правовідносини щодо вдосконалення законодавства, якщо їх класифікувати за

галузями екологічного права є правовідносинами в сфері забезпечення екологічної безпеки.

Комплексний характер даного виду правовідносин, на наш погляд, проявляється і через елементи складу цих правовідносин: об'єкти, суб'єкти, зміст.

За окресленими в попередніх підрозділах правовими формами вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань ці правовідносини можна поділити на дві великі групи:

1) правовідносини щодо імплементації міжнародно-правових норм в сфері екологічної безпеки, які стали частиною національного законодавства (далі – правовідносини з імплементації);

2) правовідносини щодо адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС (далі – правовідносини з адаптації).

Дані правовідносини різняться за своїм суб'єктно-об'єктним складом та змістом, можуть бути поділені на підгрупи залежно від стадій правового механізму адаптації та імплементації.

Характерною ознакою даних правовідносин є те, що в їх межах реалізується екологічна функція держави, зокрема щодо забезпечення екологічної безпеки та одна з її форм – правотворча.

Розглядаючи поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, як видову категорію, вважаємо, що необхідно розмежовувати сферу та характер такої діяльності, зважати на зовнішні та внутрішні чинники, передумови, мету, що є визначальними у формуванні напрямків діяльності щодо вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

В теорії права існує декілька підходів до розуміння підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин. Правовідносини виникають, змінюються, припиняються і їх зміст (права і обов'язки) реалізується для досягнення поставлених цілей. Вся ця динаміка правовідносин неподільно пов'язана з настанням різних фактів, що мають юридичне значення – юридичних фактів. Для виникнення правовідносин, їх зміни і припинення часто мають значення не окремий факт, а їх

сукупність – юридичний склад [301, с. 379–380]. Визначення складу, що є підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин має важливе практичне значення в контексті нашого дослідження. Підставою виникнення досліджуваних правовідносин часто є не окремий юридичний факт, а відповідні юридичні склади.

Характер таких складів обумовлений порядком, стадіями і способами приєднання держави до міжнародно-правових угод та взяття на себе зобов'язань міжнародно-правового характеру.

На підставі вищевикладеного, можемо зробити висновок, що підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань тісно пов'язані з підставами виникнення міжнародно-правових зобов'язань самої держави.

На нашу думку, серед правових підстав та умов виникнення, зміни та припинення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, доцільно виокремити як мінімум дві основні групи: 1) міжнародно-правового (зовнішнього) характеру та 2) національно-правового (внутрішнього) характеру.

Важливим чинником внутрішнього характеру зазначеної діяльності є положення КУ(ст. 16), яка визначає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу обов'язком держави. Відповідно до цього забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є не просто обов'язком держави, але й одним із пріоритетів у діяльності держави, пріоритетів зовнішньої та внутрішньої екологічної політики. Зокрема ст. 3 КУ визнає в Україні – людину, її життя і здоров'я, ... безпеку найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, в тому числі і в частині забезпечення екологічної безпеки. Наведене положення в контексті ст. 50 Основного закону держави, яке закріплює право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права

шкоди, дозволяє говорити про те, що держава зобов'язана реалізовувати своє основне призначення, а саме, бути засобом впорядкування суспільних відносин та розв'язання соціально-економічних суперечностей, що виникають у суспільстві, виконуючи таким чином свою основну функцію [139, с. 35].

Укладення державами міжнародних договорів породжує правовідносини на міжнародному рівні, учасниками яких є держави, і похідні від них, національні правовідносини [164, с. 19]. І ті, й інші держава реалізує через свої уповноважені органи. Відзначимо, що в межах нашого дослідження будуть розглянуті особливості складу (підстави виникнення, зміни і припинення, суб'єктно-об'єктний склад та зміст) правовідносин, що виникають саме на національному рівні.

Міжнародними підставами виникнення правовідносин з адаптації є Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. [346], відповідно до якої пріоритетними напрямками наближення законодавства України до законодавства ЄС є – охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів тощо. Таке наближення, зокрема, щодо забезпечення екологічної безпеки та забезпечення екологічних прав громадян, здійснюється шляхом адаптації національного законодавства до законодавства ЄС. На сьогодні, міжнародно-правовим документом, який визначає здійснення співпраці між Україною та ЄС, одним із пріоритетів якої наближення законодавства України до законодавства ЄС, є Порядок денний асоціації Україна-ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію, що діє від 23.11.2009 р. [217], та діятиме до набрання чинності Угода про асоціацію між Україною та ЄС та державами-членами.

Національними підставами виникнення правовідносин з адаптації законодавства є норми, закріплені в Конституції України [132], ЗУ «Про Основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 р. [267] та Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства ЄС [236].

Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням

критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступу до нього. Вони сформульовані у так званих Копенгагенських критеріях [400], до яких віднесено:

- 1) стабільність інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав національних меншин (політичні критерії);
- 2) наявність дієвої ринкової економіки та здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії);
- 3) здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи суворе дотримання завдань політичного, економічного, валютного союзу («членські» критерії), що включають визначення, прийняття, виконання та правове застосування *acquis communautaire* – ключового аспекту підготовки до членства в ЄС, що вимагає не лише включення до національного законодавства *acquis communautaire*, а й забезпечення його дієвого застосування через відповідним чином пристосовані адміністративні та судові структури.

Відповідно до названої вище Загальнодержавної програми адаптація законодавства розглядається як процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність із *acquis communautaire* – правової системи ЄС, що включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), які прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

На підставі аналізу положень вказаної програми адаптації можна дійти висновку, що механізм адаптації законодавства України про екологічну безпеку включає в себе систему організаційно-правових заходів спрямованих на: визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють екологічні правовідносини; переклад їх на українську мову; здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання екологічних правовідносин в Україні та ЄС; розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність до *acquis communautaire*; проведення економічного, соціального та політичного аналізу наслідків реалізації рекомендацій; визначення переліку законопроектних робіт; підготовка проектів законів України та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття; моніторинг імплементації актів

законодавства України; перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis communautaire*, з метою недопущення прийняття актів, які йому суперечать.

Міжнародно-правові підстави та умови виникнення правовідносин із імплементації міжнародних еколого-правових норм формуються на основі загальновизнаних принципів сучасного міжнародного права, закріплених у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН від 24.10.1970 р. [73], положеннях Конвенції про право міжнародних договорів, укладеної у Відні 23.05.1969 р. [131] та Віденської конвенції про правонаступництво держав відносно договорів від 23.08.1978 р. [56]. Відповідно до принципів 11 та 13 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку передбачена важливість прийняття державами ефективних законодавчих актів у сфері охорони навколишнього середовища (Принцип 11) та обов'язок держав розробляти національне законодавство щодо відповідальності за шкоду, завдану забрудненням та іншими видами екологічно небезпечної діяльності та щодо компенсації такої шкоди. Держави мають забезпечити оперативне та рішуче співробітництво з метою розробки додаткових міжнародно-правових норм щодо відповідальності за екологічну шкоду, як завдану в результаті діяльності, що здійснюється під юрисдикцією держав, так і поза її межами, та компенсації такої шкоди [75].

Розглядаючи міжнародно-правові підстави вдосконалення законодавства про екологічну безпеку, на нашу думку, недоцільно обминути увагою міжнародно-правові документи – Керівні принципи дотримання і забезпечення застосування багатосторонніх екологічних угод (далі – БЕУ), прийнятих Радою керуючих Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) на сьомій спеціальній сесії у лютому 2002 р. [316] та Керівні принципи більш суворого дотримання та застосування багатосторонніх екологічних угод (далі-БЕУ) в регіоні ЄЕК [434].

Керівні принципи дотримання і забезпечення застосування БЕУ, прийнятих Радою керуючих Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього

середовища (ЮНЕП) охоплюють діючі та майбутні багатосторонні угоди, що регулюють широке коло питань охорони навколишнього природного середовища, включаючи охорону глобального навколишнього середовища, регулювання поводження із небезпечними речовинами та продуктами, попередження забруднення та боротьбу з ними, попередження зпустелювання, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, охорону біорізноманіття, дикої живої природи, а також екологічної безпеки та здоров'я людини.

Незважаючи на те, що зазначені Керівні принципи «... можуть слугувати джерелом інформації щодо шляхів здійснення сторонами своїх зобов'язань по цих угодах, а також впливати на виконання ними своїх обов'язків, вони не носять обов'язкового характеру та не змінюють цих зобов'язань» [316].

Відповідно до Керівних принципів ЮНЕП подолання проблем, пов'язаних із дотриманням міжнародних екологічних угод розглядаються в двох напрямках: з позицій дотримання багатосторонніх екологічних угод (Глава I) та з позицій правозастосування на національному рівні та міжнародному співробітництві, спрямованому на боротьбу із порушенням законів, прийнятих на виконання багатосторонніх природоохоронних угод (Глава II). Питанням вдосконалення національного екологічного законодавства увага приділяється в межах обох напрямків та передбачає: розробку та прийняття державами нового законодавства, у випадках його відсутності, зокрема у сфері забезпечення екологічної безпеки на виконання норм міжнародних договорів; та регулярний перегляд діючого законодавства в контексті міжнародних зобов'язань з врахуванням національних особливостей.

Важливим положенням, на якому акцентується увага в усіх частинах Керівних принципів ЮНЕП є те, що ефективність законотворчої діяльності держав (як за рівнем правового забезпечення цієї діяльності, так і за процедурою, плануванням та прийняттям законодавчих актів) відображається та позначається на ефективності реалізації міжнародних екологічних угод – на фактичному виконанні державою своїх міжнародно-правових зобов'язань.

На сьомій сесії Комітету Європейської Економічної Комісії ООН з екологічної

політики у вересні 2000 р. було прийнято рішення про розробку керівних принципів дотримання та забезпечення застосування екологічних норм у зв'язку із підготовкою до п'ятої Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи» в Києві, доручивши Цільовій групі відкритого складу, яку очолювали Нідерланди, провести відповідну розробку. Результатом такої роботи стали представлені Комітетом ЄЕК ООН через робочу групу старших посадових осіб на п'ятій Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи», що відбулася в Києві 21–23 травня 2003 р. – Керівні принципи більш суворого дотримання та застосування багатосторонніх екологічних угод (БЕУ) в регіоні ЄЕК [434] (далі-Керівні принципи ЄЕК). Дані Керівні принципи розроблені із врахуванням Керівних принципів дотримання і забезпечення застосування БЕУ, прийнятих Радою керуючих Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) на сьомій спеціальній сесії у лютому 2002 р. [316].

Відповідно до Керівних принципів ЄЕК ключовим пріоритетом в діяльності ЄЕК визнається необхідність забезпечення більш суворого застосування та дотримання багатосторонніх екологічних угод, одночасно враховуючи, що кожна угода є унікальною і має свій власний незалежний правовий статус. Дані принципи застосовуються щодо дотримання та здійснення БЕУ, які відносяться до регіону ЄЕК, головним чином до конвенцій ЄЕК. Положення зазначеного документу адресовані міністрам, урядам держав, екологічним організаціям, державним органам, міжнародній екологічній спільноті та громадськості. Безпосередньо тим, уповноваженим суб'єктам, які розробляють політику, ведуть переговори, приймають та реалізують рішення в межах БЕУ, як на міжнародному так і на національному рівні.

Хоча зазначені Керівні принципи носять для держав членів ЄЕК ООН, в тому числі і для України, рекомендаційний характер, проте, на нашу думку, є важливим документом, оскільки містять положення щодо реалізації міжнародних угод на національному рівні, щодо розвитку, підвищення ефективності та оптимізації національного екологічного законодавства.

Серед зазначених міжнародно-правових підстав виникнення правовідносин

щодо імплементації міжнародних еколого-правових норм на національному рівні важливе місце займають безпосередньо міжнародні екологічні угоди, участь в яких бере Україна, з метою забезпечення екологічної безпеки та права людини на безпечне довкілля.

Національно-правові підстави імплементації закріплені у КУ та ЗУ «Про міжнародні договори України» [259], відповідно до якого закріплено порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України. До міжнародних договорів України, відповідно до ст. 3 зазначеного Закону відносяться 3 групи договорів: *міждержавні*, що укладаються від імені України Президентом України або за його дорученням; *міжурядові*, що укладаються від імені Уряду України КМУ або за його дорученням; *міжвідомчі*, що укладаються від імені міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Можна виокремити наступні стадії укладення Україною міжнародних договорів: підготовка пропозиції щодо укладення міжнародного договору; переклад міжнародного багатостороннього договору; проведення правової експертизи щодо відповідності проекту (пропозиції щодо укладення) міжнародного договору Конституції та законам України; прийняття рішення щодо проведення переговорів і підписання міжнародних договорів; надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору; реєстрація, набуття чинності, оприлюднення міжнародних договорів; дотримання та виконання міжнародних договорів; контроль за дотриманням міжнародних договорів України.

Підставами зміни правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань можуть виступати зміни самих міжнародних норм, що закріплюють міжнародно-правові зобов'язання держави (змінюються шляхом прийняття протоколу чи іншого міжнародного акту, у відповідності до ст. 40, 41 Віденської конвенції про право міжнародних договорів) або за рішенням органу конвенції, якщо це безпосередньо в ній передбачено (прикладом може слугувати Базельська конвенція про контроль за

транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (ст. 15)).

Підстави припинення даних правовідносин фактично є підставами припинення міжнародно-правових зобов'язань держави, що може статися у випадку закінчення терміну дії міжнародної угоди, на підставі якої таке зобов'язання виникло або у разі добровільного виходу держави, яке може мати місце відповідно до умов самого договору або в будь-який час із згоди усіх учасників договору та консультації із іншими договірними державами (ст. 54 Віденської конвенції про право міжнародних договорів).

Як бачимо, правовідносини щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань досить складні за своєю суттю, врегульовуються правовими нормами різного галузевого спрямування; та є різновидом правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки. Така складність обумовлена самим об'єктом таких правовідносин, оскільки вони виникають з приводу забезпечення екологічної безпеки (забезпечення такого стану навколишнього природного середовища, яке є безпечним для життя і здоров'я людини).

2.2 Особливості суб'єктно-об'єктного складу правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань

Визначаючи мету та основні завдання діяльності держави щодо вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, важливо, на нашу думку, конкретизувати об'єкт правового регулювання в цій галузі, адже право регулює лише ті суспільні відносини, об'єкти яких мають суттєве значення для держави та суспільства і взаємодія суб'єктів з якими на сучасному етапі потребує розвитку правової регламентації. Визначення важливості об'єкту для держави, суспільства та людини, здійснює сама держава у встановлених або санкціонованих нею правилах поведінки (нормах права) [85, с. 63–69]. Підтвердженням цієї тези є низка положень політико-правових та законодавчих актів України, зокрема, Декларації про державний суверенітет України [74],

ЗУ «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. [85], «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 12.12.2010 р. тощо.

Викладене дає підстави констатувати, що кінцевою і основною метою діяльності, яку держава здійснює щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань (відповідних правовідносин), є забезпечення екологічної безпеки та реалізація і захист конституційного права громадян України на безпечне для життя та здоров'я довкілля (права на екологічну безпеку).

Об'єктом норм права або предметом правового регулювання прийнято вважати лише ті суспільні відносини, що виникають між людьми з приводу задоволення своїх економічних, екологічних, естетичних, духовних та інших потреб. Після ж врегулювання їх за допомогою правових норм, мова починає йти про відповідні правовідносини. Правовий аспект правовідносин складають права та обов'язки суб'єктів. Основу ж правовідносин складають суб'єкти, їх поведінка та об'єкт, що дається самим фактичним відношенням [85].

Для цілей нашого дослідження необхідним є з'ясування питання об'єктів правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

Звертаючись до **об'єктного складу** правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань слід пам'ятати, що ці правовідносини є різновидом правовідносин із забезпечення екологічної безпеки. При цьому маємо констатувати, в частині розуміння поняття об'єктів правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки в еколого-правовій науці відсутній єдиний підхід.

Найчастіше, на науковому рівні, мова йде не про об'єкти екологічних правовідносин, а про об'єкти правової охорони засобами екологічного права та об'єкти еколого-правового регулювання.

Представники еколого-правової науки серед таких об'єктів називають: - навколишнє природне середовище (як інтегрований об'єкт), диференційовані

природні ресурси, природні об'єкти (як комплексні об'єкти) та особливо охоронювані [36, с. 15–18]; - навколишнє середовище, природні ресурси – як комплексні об'єкти, екологічно значима діяльність, її наслідки способи і засоби [46, с. 26–46]; - диференційовані (природні ресурси, природні об'єкти), інтегровані (навколишнє природне середовище, життя і здоров'я громадян), особливо охоронювані, а саме: 1) природні комплекси і ландшафти – об'єкти та території природно заповідного фонду; 2) природно-соціальні умови та процеси – курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони; 3) екосистеми – виключна (морська) економічна зона, континентальний шельф з розташованими на них природними ресурсами; 4) природно-антропогенні комплекси (зони) – території, що зазнали впливу екологічних катастроф; 5) екологічна мережа [8; 87, с. 18–20].

Невизначеність у питанні розуміння об'єктів екологічних (в тому числі антропоохоронних) правовідносин, на нашу думку, обумовлена низкою чинників. По-перше, – це наявність різних доктринальних підходів до розуміння та формування екологічного права та його предмету (гуманістичної школи екологічного права та школи правової охорони природи). По-друге – наявність різних загальнотеоретичних підходів до розуміння об'єктів правовідносин: 1) об'єкт правовідносин, це те з приводу чого вони виникають [104, с. 133], 2) у складі правовідносин, які є правовою моделлю реальних суспільних відносин, об'єкт взагалі відсутній [354, с. 215], 3) об'єкт правовідносин та об'єкт суб'єктивного права ототожнюються [329, с. 55], 4) об'єкт правовідносин визначається як благо, щодо якого суб'єкти реалізують права та обов'язки [324, с. 366–367].

На нашу думку, варті уваги позиції про те, що правовідносини у сфері екологічної безпеки реалізуються на двох рівнях, залежно від носія загроз (загрози природні чи техногенні). Перший – інтегрований рівень – правовідносини щодо реалізації права на екологічну безпеку. В межах таких загальних правовідносин життя та здоров'я людини захищається від несприятливого навколишнього природного середовища. Об'єктами правовідносин тут виступають – життя та здоров'я людини, навколишнє природне середовище як носій загроз. Другий рівень – безпосередній – здійснення екологічно небезпечної діяльності, її

регулювання, подолання наслідків надзвичайних ситуацій. Наприклад, загроза шкідливого впливу об'єкта підвищеної небезпеки зумовлює легалізовану необхідність розробки плану ліквідації аварійної ситуації, отримання ліцензії на здійснення відповідного виду діяльності, паспортизація небезпечного об'єкта тощо. В таких правовідносинах об'єкти є різноманітними – це і об'єкти підвищеної небезпеки, і превентивні заходи (сили засоби ліквідації аварій), інформація (паспорт небезпечного об'єкта), управлінські дії (видача ліцензії). При цьому правовідносини другого, безпосереднього, рівня що опосередковують конкретні загрози та складаються щодо спеціального кола об'єктів, є різноплановими, що зумовлюється поліваріантністю екологічного ризику. Однак всі вони забезпечують реалізацію більш загальних правовідносин першого рівня [35, с. 101–102; 339].

Серед суттєвих ознак об'єкта правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки виокремлюють: природні та техногенні процеси; обумовленість сучасним станом розвитку суспільства, екологічної обстановки, прямо передбачені чинним законодавством або впливають з нього; відображають поліваріантність екологічного ризику; підлягають як правовій охороні, так і правовому впливу з метою упередження небезпеки; відповідають дворівневій структурі правовідносин забезпечення екологічної безпеки. Таким чином, під об'єктом правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки розуміють охоронювані нормами екологічного та іншими галузями права блага, які безпосередньо визначають існування людини у навколишньому природно-техногенному середовищі (життя і здоров'я людини, навколишнє природне середовище), а також загрози природного та техногенного характеру для таких благ, щодо яких компетентними суб'єктами реалізуються заходи оцінювального, обмежувального або ліквідаційного характеру. При цьому, навколишнє природне середовище, яке є об'єктом превентивного впливу, та життя і здоров'я людини, як об'єкт охоронюваний, не лише охоплюють загрози та блага нижчого рівня (прийнятний ризик небезпечної діяльності), а й визначають спрямованість безпосередніх правовідносин, у тому числі тих, які не належать до сфери екологічного права. Це обумовлює інтегруючу роль життя і здоров'я людини, а також навколишнього природно-техногенного середовища у системі правового

забезпечення екологічної безпеки [339, с. 102].

Так само складним є й об'єкт еколого-процесуальних правовідносин. Він включає в себе основний (головний) і додатковий (супутній) елементи. Основним елементом є діяльність учасників таких правовідносин, яка визначається додатковим елементом, яким постає природне середовище або окремі природні ресурси [62, с. 69].

Розглядаючи об'єкти відносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, в розвиток вищерозглянутих підходів, вважаємо за доцільне говорити про необхідність виокремлення безпосередніх та опосередкованих об'єктів: *безпосередні об'єкти* – це життя та здоров'я людини, безпечний стан навколишнього природного середовища та екологічна безпека; *опосередкованими*, на нашу думку, можна визнати 1) законодавство України про екологічну безпеку, міжнародні договори, *acquis communautaire*; 2) діяльність уповноважених суб'єктів щодо планування, розробки та прийняття законодавчих і нормативно-правових актів в сфері забезпечення екологічної безпеки у відповідності із міжнародно-правовими зобов'язаннями.

Життя і здоров'я людини беззаперечно є безпосереднім об'єктом цих правовідносин, оскільки в біологічному плані людина невіддільна від природи, ні матеріально, ні духовно [357, с. 12].

В контексті цього дослідження екологічна безпека розуміється як: такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [270]; та як складова національної і транснаціональної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних відносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства, держави, яка потребує чіткої конституціоналізації у чинному законодавстві [14, с. 37–38].

Навколишнє природне середовище є безпосереднім об'єктом досліджуваних правовідносин і розуміється як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, які можуть виступати носієм ризику та небезпеки для життя і здоров'я людини.

До опосередкованих об'єктів правовідносин щодо вдосконалення відносяться: 1) законодавство України про екологічну безпеку, міжнародні договори, *acquis communautaire*; 2) діяльність уповноважених суб'єктів щодо планування, розробки та прийняття законодавчих і нормативно-правових актів в сфері забезпечення екологічної безпеки у відповідності із міжнародно-правовими зобов'язаннями.

В юридичній літературі поняття «законодавство» розглядається в наступних значеннях: 1) сукупність правових норм, призначених регулювати суспільні відносини взагалі чи окремі види цих відносин (земельне законодавство тощо); 2) сукупність нормативних актів вищої юридичної сили, які приймаються парламентом або референдумом; 3) один із методів забезпечення функціонування держави, який полягає у тому, що органи державної влади видають закони (або їх скасовують, змінюють) [392, с. 100].

Звертаючись до загальнотеоретичних підходів розуміння змісту поняття «законодавство України» можна констатувати, що найбільш поширеними є його розуміння у вузькому та широкому значеннях: у вузькому – як закони та міжнародні договори України, ратифіковані Верховною Радою України; у широкому – як закони, підзаконні нормативно-правові акти тощо. Така ситуація, в свою чергу, породжує низку неузгодженостей та конфліктів, зокрема, у правозастосовчій та правореалізаційній діяльності.

На думку Скакун О. Ф., визначаючи поняття «законодавство» конкретної держави, слід керуватися Основним Законом або конституційними (органічними) законами про правові акти, в яких міститься перелік і характеристики нормативно-правових актів і пов'язаних з ними термінів та їх понять. При цьому, автором звертається увага на те, що внаслідок неприйняття законопроекту «Про нормативно-правові акти», нині слід керуватися тлумаченням Конституційного Суду України,

який віддає перевагу вузькому трактуванню поняття [323, с. 373–374]. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. термін «законодавство», що вживається в ч. 3 ст. 21 КЗпП України щодо визначення сфери застосування контракту, як особливої форми трудового договору, слід розуміти як такий, що охоплює закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети й постанови КМУ, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до КУ та законів України [314].

В науковій літературі висловлюється позиція про необхідність та доцільність юридичного визначення та закріплення єдиного значення поняття «законодавство» як сукупності законів та відповідних міжнародних договорів(у вузькому розумінні). На думку Погорелова Є. В., це сприяло б забезпеченню реального верховенства законів у системі законодавства [212, с. 11]. Погребняк С. П., в свою чергу наголошує, що таке розуміння поняття «законодавства» є найбільш науково коректним, але, повною мірою може бути реалізоване лише в перспективі [214, с. 6–7].

Найбільш системною, і такою, що заслуговує на підтримку, на наш погляд, є позиція Шемшученка Ю. С., який розглядає «законодавство» як систему нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини та пропонує її розуміти у трьох значеннях: вузькому, широкому та найширшому. У вузькому значенні – це система законів і міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України шляхом прийняття закону про ратифікацію відповідного договору. У широкому значенні – це система нормативних актів: закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети й постанови КМУ, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції та законів України (відповідно до Рішення КСУ – *Ш. О.*). У найширшому значенні – система законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов, декретів та розпоряджень КМУ, а також нормативних актів міністерств і відомств, місцевих рад та місцевих

державних адміністрацій. До законодавства у цьому тлумаченні належать також Конституція АР Крим, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [51, с. 274–275].

Аналіз зазначених теоретичних підходів відповідно до об'єкту та предмету даного дослідження дозволяє дійти висновку, що найбільш коректним та доцільним у науковій, законотворчій та правозастосовній діяльності є використання вузького розуміння поняття «законодавство» як сукупності законів та міжнародних договорів. Ця позиція підкріплюється й положеннями КУ про те, що саме законами України визначаються правові основи забезпечення екологічної безпеки та гарантії забезпечення прав людини (ст. 92).

Проте, сучасний стан розвитку законодавства України, та зокрема законодавства України щодо забезпечення екологічної безпеки, і стан правозастосовної практики свідчить про те, що дане положення може бути реалізоване у майбутньому, як перехід до якісно нового, ефективного рівня правового регулювання відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки. В сьогоденних умовах, розглядаючи поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, дане законодавство доцільно розглядати у широкому розуміння, що дозволить охопити увагою існуючі правові приписи, норми та вимоги екологічної безпеки, виявити особливості та тенденції розвитку законодавства в означеній сфері.

Похідним від законодавства є поняття «екологічне законодавство», яке також може розглядатися у вузькому та широкому значеннях. У вузькому його визначають як сукупність нормативно-правових актів диференційованого та інтегрованого характеру, що за змістом утворюють правову спільність (комплекс) екологічних норм антропоохоронного, природоохоронного та природоресурсного законодавства; у широкому – як сукупність нормативно-правових актів безпосередньо екологічного змісту (антропоохоронного, природоохоронного та природоресурсного законодавства) та екологічних норм інших галузей національного законодавства [81, с. 4]. Вважаємо, що в контексті цього дослідження, більш прийнятним є широке розуміння названого поняття. Однак, таке розуміння лише частково дає нам

уявлення про законодавство України про екологічну безпеку.

З огляду на те, що сучасне законодавство розвивається за предметним принципом, пропонуємо цей принцип покласти і в основу визначення законодавства України про екологічну безпеку (через визначення суспільних відносин, що виникають у сфері її забезпечення, що врегульовані правовими нормами). Традиційно такі суспільні відносини поділяються на регулятивні (щодо попередження прояву екологічної небезпеки та регулювання екологічного ризику) та охоронювальні (що виникають у разі прояву екологічної небезпеки). У зв'язку з цим пропонуємо виділити п'ять основних груп суспільних відносин, які врегульовані нормами права, та опосередковуються у законодавстві:

1) *відносини, спрямовані на забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини (в нормальних умовах, коли екологічна небезпека не проявилась);*

2) *відносини з інституційно-функціонального забезпечення екологічної безпеки, які, в свою чергу, поділяються на:*

- *відносини із визначення статусу міжнародних органів, органів та інститутів ЄС і національних органів в галузі екологічної, в тому числі техногенно-екологічної, безпеки;*
- *відносини із визначення функціонального забезпечення екологічної безпеки;*

3) *відносини щодо врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки;*

4) *відносини щодо захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля в умовах прояву екологічного ризик, та подолання і ліквідації наслідків прояву екологічної небезпеки(екологічного ризику);*

5) *відносини відповідальності в сфері екологічної безпеки.*

Враховуючи вищевикладене, під **законодавством України про екологічну безпеку** пропонуємо розглядати систему нормативних актів, що охоплюють закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких

надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази, розпорядження Президента України, декрети й постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції та законів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, в тому числі, акти що закріплюють техніко-юридичні норми екологічного спрямування, нормами яких врегульовано суспільні відносини: 1) щодо забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини (в нормальних умовах, коли екологічна небезпека не проявилась); 2) щодо інституційно-функціонального забезпечення екологічної безпеки; 3) щодо врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки; 4) щодо захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля в умовах прояву екологічного ризику, та подолання і ліквідації наслідків прояву екологічної небезпеки (екологічного ризику); 5) щодо відповідальності в сфері екологічної безпеки.

Крім розглянутих, до опосередкованих об'єктів правовідносин щодо вдосконалення законодавства крім законодавства України відносяться і міжнародні угоди в сфері екологічної безпеки, згоду на обов'язковість яких висловила Верховна Рада України та які стали частиною національного законодавства.

Окрім зазначеного, до опосередкованих об'єктів правовідносин щодо вдосконалення законодавства відноситься і *acquis communautaire*, зокрема, законодавство ЄС у сфері забезпечення екологічної безпеки. Підставою для розгляду законодавства ЄС об'єктом даних правовідносин є міжнародно-правове зобов'язання України щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Як вже було зазначено, досліджувані правовідносини ми поділяємо на 2 групи (щодо адаптації та щодо імплементації), які різняться не лише за змістом, але, в певній частині, й за суб'єктним складом. Ці особливості нами будуть розглянуті через специфіку повноважень суб'єктів цих правовідносин щодо імплементації міжнародних норм та адаптації законодавства України про екологічну безпеку до

законодавства ЄС.

Спеціально уповноваженими **суб'єктами**, що реалізують свою діяльність в межах зазначених екологічних правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань є органи національної державної влади та управління, які наділені владними повноваженнями щодо забезпечення екологічної безпеки в межах держави та органи спеціальної компетенції, щодо забезпечення виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань в сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Поряд з цим, спеціально уповноважені суб'єкти даних правовідносин реалізують свої повноваження у сфері законотворчості та нормотворчості шляхом планування, розробки та прийняття національних норм у відповідності із нормами міжнародних договорів та законодавства ЄС.

До суб'єктів загальної компетенції відносяться Верховна Рада України (далі за текстом – ВРУ), Президент України та Кабінет Міністрів України (далі за текстом – КМУ).

Компетенція *Верховної Ради України* в досліджуваній сфері визначена КУ та ЗУ «Про міжнародні договори України». Вказаними актами визначено, що цей орган:

- приймає закони;
- визначає права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, в тому числі, на безпечне для життя і здоров'я довкілля; визначає основні обов'язки громадянина;
- надає у встановлений законом строк згоду на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсує міжнародні договори України;
- ратифікує міжнародні договори України шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору.

ВРУ у сфері адаптації законодавства:

- забезпечує виконання Загальнодержавної програми адаптації

законодавства України до законодавства ЄС (далі – Програма) з питань, які належать до компетенції Верховної Ради України;

- розглядає проекти законів України, розроблені на виконання Програми;
- визначає цілі та завдання другого та наступних етапів виконання Програми, встановлює їх часові межі;
- у разі потреби вносить зміни до Програми;
- щороку заслуховує доповідь про стан виконання Програми;
- забезпечує експертизу внесених до Верховної Ради України всіма суб'єктами права законодавчої ініціативи законопроектів на їх відповідність *acquis communautaire* на всіх етапах розгляду законопроектів.

Координацію парламентської роботи у сфері адаптації законодавства здійснює Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції.

Повноваження *Президента України* в досліджуваній сфері визначені Конституцією України та ЗУ «Про міжнародні договори України». Відповідно до цих актів Президент України:

- представляє державу в міжнародних відносинах;
- веде переговори та укладає міжнародні договори України;
- визначає міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які необхідно залучити до укладення міжнародного договору України та на які може бути покладено забезпечення виконання договірних зобов'язань;
- затверджує персональний склад делегації чи представник України, якому доручається ведення переговорів щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності або підписання, а також відповідні директиви делегації чи представників України;
- своїм указом затверджує міжнародні договори України щодо: а) міжнародних договорів, які укладаються від імені України; б) міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, якщо такі договори встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Президента України;
- у формі указу приймає рішення про приєднання до міжнародних договорів, які укладаються від імені України і не потребують ратифікації;

- розглядає пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України і приймає рішення про внесення на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи проекту закону про ратифікацію міжнародного договору України.

Відповідно до п. 15 ст. 106 КУ, п. 123.1 Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженої Указом Президента України від 12.02.2012 р. № 187/2012 [196], *Президент України* визначає інституційну основу національної системи координації діяльності з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Кабінет Міністрів України на підставі КУ, ЗУ «Про Кабінет Міністрів України» [257] та «Про міжнародні договори України» у сфері вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань:

- підписує міжнародні договори від імені Уряду України;
- надає повноваження на ведення переговорів і підписання міжнародних договорів від імені Уряду України;
- своїм указом затверджує міжнародні договори України щодо:
 - а) міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, крім договорів, які встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Президента України;
 - б) міжвідомчих договорів, якщо такі договори встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах КМУ;
- у формі постанови приймає рішення про приєднання до міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України і не потребують ратифікації;
- розглядає пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України і приймає рішення про внесення на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи проекту закону про ратифікацію міжнародного договору України.

КМУ забезпечує виконання загальнодержавної програми, затверджує плани

заходів, передбачає щороку в проектах Державного бюджету України витрати на фінансування заходів з виконання Загальнодержавної програми з адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

В частині проведення адаптації законодавства України до законодавства ЄС КМУ:

- забезпечує виконання Програми, крім питань, віднесених до компетенції Верховної Ради України;
- затверджує після погодження з Комітетом ЄІ ВРУ щорічний план заходів з виконання Програми;
- передбачає щороку в проектах Державного бюджету України витрати на фінансування заходів з виконання Програми.

Для реалізації повноважень в галузі адаптації законодавства України до законодавства ЄС в складі Секретаріату КМУ створено Департамент європейської інтеграції, який забезпечує організаційну, експертно-аналітичну, правову, інформаційну та іншу підтримку діяльності КМУ; Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, керівництва Секретаріату з питань реалізації державної політики у сфері інтеграції України до ЄС, зокрема, щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС [216].

У 2004 році було створено *Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу* з метою забезпечення міжвідомчої координації діяльності з адаптації законодавства. Координаційну раду очолює Прем'єр-міністр України, який скликає її засідання не рідше ніж один раз на півріччя. Голова Координаційної ради має двох заступників, якими є Перший віце-прем'єр-міністр України – Міністр економічного розвитку і торгівлі та Міністр юстиції.

До складу Координаційної ради входять керівники центральних органів виконавчої влади, а також за згодою Голова Національного банку, Голова Комітету Верховної Ради з питань європейської інтеграції та представник Спільного представницького органу сторони роботодавців на національному рівні. Секретарем ради визначено

директора Департаменту європейської інтеграції Секретаріату КМУ [242].

Рішення Координаційної ради є обов'язковими для розгляду центральними та місцевими органами виконавчої влади. Координаційна рада надає пропозиції щодо співробітництва з ЄС у сфері адаптації законодавства, забезпечує єдиний підхід до виконання заходів з адаптації законодавства, визначає перелік відповідальних органів виконавчої влади, розробляє проект план заходів та готує щорічну доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми для її подання до Верховної Ради України.

Міністерство закордонних справ України (далі – МЗС України) відповідно до ЗУ «Про міжнародні договори України» та Положення про МЗС України [279] у сфері імплементації:

- бере участь у приведенні законодавства України у відповідність із її міжнародними зобов'язаннями та міжнародно-правовими нормами, погоджує проекти законів, інших нормативно-правових актів з питань зовнішньополітичної діяльності, міжнародних відносин, які надходять на погодження від інших органів;

- збирає від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, інших органів державної влади, до відання яких віднесені питання, що регулюються міжнародними договорами України, а також відповідних підприємств, установ та організацій інформацію, що стосується виконання міжнародних договорів України;

- надає на запит органів, які застосовують міжнародні договори України, інформацію з питань, що виникають у зв'язку з виконанням міжнародних договорів України;

- у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань України за міжнародними договорами інформує про це відповідно Президента України або КМУ і вносить пропозиції щодо вжиття необхідних заходів;

- у разі порушення зобов'язань за міжнародним договором України іншими його сторонами вносить Президенту України або КМУ пропозиції про вжиття необхідних заходів відповідно до норм міжнародного права;

- здійснює офіційний переклад багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову;

- забезпечує опублікування чинних міжнародних договорів України українською мовою;

- веде реєстр міжнародних договорів України, зберігає оригінали текстів міжнародних договорів України, документів міжнародних організацій, їх завірені копії та офіційні переклади, а також інші матеріали з питань зовнішньої політики;

- здійснює функції депозитарію багатосторонніх міжнародних договорів, якщо відповідно до умов цих договорів такі функції покладені на Україну;

- вносить Президентів України або КМУ, зокрема, разом з іншими центральними органами виконавчої влади, пропозиції щодо укладення, припинення чи зупинення дії міжнародних договорів України, а також погоджує подання зазначеними органами таких пропозицій;

- повідомляє інші сторони про припинення або зупинення дії міжнародного договору України;

- невідкладно інформує Верховну Раду України про укладення міжнародного договору України, припинення або зупинення дії міжнародного договору України, а також про тимчасове застосування такого договору або його частини.

У сфері адаптації назване міністерство реалізує свої функції лише частково в контексті забезпечення співробітництва між Україною та ЄС з цього питання.

Міністерство юстиції України відповідно до положення про нього, затвердженого указом Президента України від 6.04.2011 р. [246] у сфері імплементації:

- проводить правову експертизу проектів міжнародних договорів України, готує висновки щодо здійснення внутрішньодержавних процедур, необхідних для набрання чинності такими договорами;

- організовує виконання і надає методичну допомогу судам та іншим органам державної влади під час виконання міжнародних договорів України з питань, що належать до компетенції Мін'юсту України;

- веде переговори і підписує міжнародні договори України у межах наданих йому повноважень.

Мін'юст України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, та:

- забезпечує реалізацію політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС;

- в установленому законодавством порядку щороку подає Міністерству фінансів України пропозиції щодо фінансування заходів з виконання Програми для врахування їх у проекті Державного бюджету України;

- разом з Комітет ЄІ ВРУ здійснює моніторинг виконання Загальнодержавної програми;

- здійснює науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення виконання Загальнодержавної програми, переклад актів *acquis communautaire* на українську мову, підготовку глосарію термінів *acquis communautaire*.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку України) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з міжвідомчої координації з питань економічного і соціального співробітництва України з ЄС [278], основним завданням якого є формування та забезпечення державної політики з питань економічного та соціального співробітництва України з ЄС. Мінекономрозвитку України на сьогодні відіграє важливу роль у координації процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Відповідно до пп. 122.1 Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12.02.2012 р. № 187/2012 [196], Мінекономрозвитку України та МЗС України доручено забезпечити завершення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка на сьогоднішній день парафована [106], а її підписання очікується у 2013 році.

Міністерство екології та природних ресурсів України (далі – Мінприроди України) відповідно до положення про нього, затвердженого указом Президента України від 13.04.2011 р. [277] у сфері імплементації забезпечує міжнародне співробітництво у межах своїх повноважень, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду, організацію виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань, що належать до його компетенції; а у сфері адаптації – бере участь у здійсненні заходів щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Система спеціально уповноважених органів щодо адаптації законодавства в сфері забезпечення екологічної безпеки визначена Протокольним рішенням Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС від 10.06.2011 р. За пріоритетним напрямком «довкілля» головним і координуючим органом визначено Мінприроди України, проте, крім нього відповідальними за адаптацію законодавства по даному напрямку визначені Міністерство фінансів; Мінекономрозвитку України; Мін'юст України; Міністерство охорони здоров'я; Міністерство енергетики та вугільної промисловості; Державна інспекція ядерного регулювання; Міністерство аграрної політики та продовольства та Національна комісія регулювання електроенергетики. Крім того, відповідно до названого протоколу Мінприроди України визначено як уповноважений орган щодо адаптації з наступних пріоритетних напрямків: «Охорона здоров'я та життя людей», «Охорона тварин і рослин», «Енергетика, включаючи ядерну», «Сільське господарство та розвиток сільської місцевості».

Конкретизація повноважень центральних органів виконавчої влади з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС, зокрема в сфері екологічної безпеки, по конкретних актах ЄС (екологічних директивах, рішеннях та регламентах) визначено Прогресивним планом адаптації законодавства України до законодавства ЄС, схваленим протокольним рішенням Координаційної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС від 10.06.2001 р. [348].

З метою реалізації Кіотського протоколу (1999 р.) до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (1992 р.) було створено спеціальний орган виконавчої влади –

Державне агентство екологічних інвестицій України [276]. Даний приклад є виключенням з загального правила формування системи уповноважених органів в сфері виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань щодо забезпечення екологічної безпеки, коли для виконання частини міжнародно-правових зобов'язань по угоді створюється спеціальний орган в державі. Проте, на нашу думку, такий крок в практиці формування уповноважених органів в Україні є виправданим, враховуючи не лише часту реорганізацію таких органів, але й принципову важливість зобов'язань України по Кіотському протоколу.

Зазвичай практика визначення міністерств, відповідальних за виконання міжнародних угод здійснюється відповідно до їх компетенції. Проте є випадки, коли компетенція таких суб'єктів щодо виконання зобов'язань по міжнародних договорах визначається на рівні окремих документів. Так, наприклад, повноваження *Мінприроди та Міністерства охорони здоров'я* України щодо виконання Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі були розмежовані на рівні окремого указу Президента України [263].

Крім того, компетенція центральних органів виконавчої влади щодо виконання міжнародно-правових зобов'язань, що впливають із членства України у міжнародних організаціях визначена на рівні постанови КМУ від 30.11.2011 р. № 1276 [280]. Відповідно до неї до компетенції Мінприроди віднесено виконання зобов'язань в рамках діяльності наступних міжнародних організацій та їх органів:

1) *Організація Об'єднаних Націй (ООН) та її головні органи*: Глобальний екологічний фонд, Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), Програма ООН з населених пунктів – (ООН-Хабітат), Програма розвитку ООН (ПРООН), Комісія сталого розвитку, Комітет з екологічної політики;

2) *міжнародні організації, що не входять до системи ООН*: Робоча група з питань охорони навколишнього середовища. Організація по забороні хімічної зброї (ОЗХЗ); Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС); Центральноевропейська ініціатива;

3) *конвенційні органи*: Виконавчий орган Конвенції про транскордонне

забруднення повітря на великі відстані, Зустріч Сторін Орхуської конвенції, Зустріч Сторін Конвенції Еспо, Комісія по захисту Чорного моря від забруднення Конвенції про захист Чорного моря від забруднення, Конференція Договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя (Рамсарська конвенція), Конференція Сторін Базельської конвенції по контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням; Конференція Сторін Віденської конвенції про охорону озонового шару; Конференція Сторін Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття; Конференція Сторін Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці; Конференція Сторін Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин; Конференція Сторін Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення; Конференція Сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття; Конференція Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату; Конференція Сторін Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат; Конференція Сторін Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі; Конференція Сторін Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі; Координуючий орган Конвенції про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах; Міжнародна комісія із захисту річки Дунай; Міжнародний орган з морського дна; Нарада Сторін з виконання Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер; Нарада Сторін Монреальського протоколу з речовин, що руйнують озоновий шар; Нарада Сторін Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів; Нарада Сторін Угоди про збереження кажанів в Європі; Нарада Сторін Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану; Постійний комітет Конвенції про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ існування в Європі;

4) *міжнародні організації, у роботі яких Україна бере участь як спостерігач або асоційований член*: Комісія з охорони морського довкілля Балтики (ГЕЛКОМ).

Крім центральних органів виконавчої влади, у виключних випадках створюються консультативно-дорадчі органи, як, наприклад, на підставі постанови КМУ утворена Міжвідомча координаційна рада з питань реалізації в Україні Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті [298]. Цією ж постановою затверджено положення про цю комісію та визначено, що вона є постійно діючим консультативно-дорадчим органом КМУ.

Аналіз правового забезпечення імплементації міжнародних еколого-правових угод та адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС дозволяє говорити про те, що на рівні врегулювання даної діяльності на національному рівні пріоритет віддається саме адаптації законодавства. З нашої точки зору, це є невиправданим, оскільки належне та своєчасне виконання зобов'язань Україною за міжнародними угодами в сфері забезпечення екологічної безпеки та своєчасне вдосконалення національного законодавства в цій сфері дозволить досягти відповідності національного законодавства України в сфері екологічної безпеки не тільки вимогам міжнародних угод, але і законодавству ЄС, оскільки ЄС приєднався до більшості міжнародних екологічних угод, учасником яких є і Україна. На цьому акцентується увага і в Порядку денному Україна – ЄС.

2.3 Особливості змісту правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань

З огляду на те, що як було зазначено раніше, досліджувані правовідносини відносяться до екологічних та мають ознаки процесуальних, вони є не «статичними», а «динамічними», оскільки саме через них реалізується компетенція уповноважених суб'єктів щодо вдосконалення законодавства України в контексті міжнародно-правових зобов'язань у сфері екологічної безпеки, що і складає зміст цих правовідносин.

Складний характер екологічних процесуальних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників еколого-процесуальних правовідносин зумовлений тим, що в ньому одна сторона може домагатися результату, закріпленого в юридичному нормативі, тільки через дії другої сторони, належне виконання останньою

покладених на неї зобов'язань [62, с. 15].

Окреслені правовідносини фактично спрямовані на забезпечення екологічної безпеки та забезпечення суб'єктивного права кожного на екологічну безпеку (ст. 50 КУ). Це, в даному випадку, можливе тільки в результаті добросовісного виконання державою своїх зобов'язань, в тому числі, міжнародно-правового характеру, щодо забезпечення екологічної безпеки, одним з яких є вдосконалення законодавства в цій сфері.

Враховуючи викладене, дані правовідносини можна віднести до абсолютних, оскільки праву кожного громадянина України на безпечний для життя і здоров'я стан довкілля кореспондується обов'язок держави та інших суб'єктів вживати всіх необхідних заходів щодо його забезпечення, зокрема, щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

Розглядаючи зміст правовідносин щодо вдосконалення законодавства, ще раз підтверджуємо вже висловлену позицію, що вони поділяються на означені вище дві групи і за змістом, оскільки безпосередні обов'язки органів державної влади щодо адаптації та імплементації викладені на рівні різних правових процедур.

Зокрема, при проведенні адаптації законодавства на органи державної влади України покладено наступні обов'язки, які можна розглянути через відповідні стадії цього процесу:

- 1) визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють правовідносини у відповідній сфері;
- 2) переклад визначених актів на українську мову;
- 3) здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідній сфері в Україні та в ЄС;
- 4) розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire*;
- 5) проведення економічного, соціального та політичного аналізу наслідків реалізації рекомендацій;
- 6) визначення переліку законопроектних робіт;

7) підготовка проектів законів України та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття;

8) моніторинг імплементації актів законодавства України.

Порядок укладення міжнародних договорів Україною дозволяє виокремити відповідні стадії, в межах яких опосередковуються обов'язки уповноважених органів:

- підготовка пропозиції щодо укладення міжнародного договору;
- переклад міжнародного багатостороннього договору;
- проведення правової експертизи щодо відповідності проекту (пропозиції щодо укладення) міжнародного договору Конституції та законам України;
- прийняття рішення щодо проведення переговорів і підписання міжнародних договорів;
- надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору;
- реєстрація, набуття чинності, оприлюднення міжнародних договорів; дотримання та виконання міжнародних договорів; контроль за дотриманням міжнародних договорів України.

Порівнюючи перераховані обов'язки можна зазначити наступне: кожен з них містить ідентичні складові. Так, наприклад, при обох процедурах передбачено:

- визначення актів *acquis communautaire* та міжнародних угод, пріоритетних до приєднання;
- планування розробки та прийняття нового законодавства або внесення змін до чинного законодавства у разі необхідності (в імплементації це фактично початок приєднання до міжнародної угоди відповідно до ЗУ «Про міжнародні договори України», а в процесі адаптації – передостанній етап адаптації національного законодавства).

Важливою складовою обох процесів є забезпечення здійснення автентичного перекладу актів ЄС та міжнародних договорів на українську мову та їх офіційне оприлюднення. Завершальним етапом здійснення адаптації та імплементації є моніторинг реалізації актів законодавства України і забезпечення дотримання

міжнародних угод.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на такі складові даних процесів, що впливають із змісту положень Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС та ЗУ «Про міжнародні договори України» та спираються на практику європейських держав щодо адаптації законодавства [67] – належне кадрове та аналітико-методологічне забезпечення процесу адаптації та імплементації.

Розгляньмо правове регулювання реалізації деяких з цих складових.

Аналітико-методологічне забезпечення процесу адаптації та імплементації.

Мін'юст України ще у 2005 році було підготовлено Методичні рекомендації з питань адаптації законодавства України до *acquis communautaire* [101], які спрямовані на роз'яснення особливостей процесів адаптації законодавства України до *acquis communautaire*, зокрема в контексті розробки проектів нормативно-правових актів. Однак ці рекомендації носять загальний характер та не враховують особливостей предметних сфер регулювання, в тому числі і сфери забезпечення екологічної безпеки.

Методичне забезпечення процесу приєднання до міжнародних договорів та їх виконання на сьогоднішній день здійснюється МЗС України, а у сфері забезпечення екологічної безпеки – Мінприроди України й іншими центральними органами виконавчої влади, що наділені відповідною компетенцією, оскільки саме вони готують попередні пропозиції щодо приєднання України до міжнародних договорів.

Координаційна рада готує план заходів на підставі пропозицій органів виконавчої влади та погоджує його із Комітетом ЄІ ВРУ та затверджується КМУ.

Органи виконавчої влади готують пропозиції до плану із додержанням наступних принципів: узгодження цілей заходів із зобов'язаннями, взятими на себе Україною відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими співтовариствами та їх державами-членами, інших угод і домовленостей між Україною та ЄС, а також із завданнями Програми інтеграції України до ЄС; послідовність реалізації державної політики України в сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС; поступове впровадження

положень джерел *acquis communautaire* в законодавство України.

Роботу з підготовки щорічного плану організовує Мін'юст України, який не пізніше ніж 15 травня доводить до відома центральних органів виконавчої влади рекомендації щодо формування пропозицій на наступний рік.

До 15 квітня центральні органи виконавчої влади щороку подають Мін'юсту: пропозиції стосовно джерел *acquis communautaire*, що регулюють правовідносини у відповідних сферах, які необхідно перекласти у наступному році; пропозиції до проекту плану на наступний рік та інформацію про джерела фінансування та обсяги видатків на здійснення заходів з адаптації законодавства в наступному році, у тому числі включені до їх бюджетних запитів – до 15 червня.

До 20 вересня Мін'юст України формує проект плану і за погодженням із заінтересованими органами виконавчої влади подає його на розгляд Координаційної ради, у разі потреби доопрацювань, план повторно подається до 20 січня на розгляд Ради. Схвалений проект Координаційною радою надсилається до Комітету ЄІ ВРУ. Після погодження план заходів на наступний рік передається на розгляд КМУ.

Мін'юст України: формує на наступний рік орієнтовний план перекладів джерел *acquis communautaire* на українську мову, план проведення порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідних сферах в Україні та ЄС і забезпечує їх виконання; розробляє рекомендації щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire* та надсилає їх заінтересованим міністерствам.

Центральні органи виконавчої влади, відповідальні за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС: організовують, спрямовують і координують роботу заінтересованих органів виконавчої влади з опрацювання рекомендацій та проведення економічного, соціального та політичного аналізу можливих наслідків їх реалізації; надсилають до Мін'юсту України висновки про результати аналізу та пропозиції щодо можливих строків запровадження рекомендацій. Мін'юст України на підставі звітів надісланих до 5 липня та 5 січня центральними органами виконавчої влади, визначеними у плані відповідальними за виконання заходів, щороку до 15 липня та 20 січня інформує Координаційну раду

про результати виконання плану. Підготовка проекту щорічної доповіді про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС організовується міністром юстиції України, який до 20 січня подає її проект Координаційній раді, яка готує та до 15 лютого подає Верховній Раді України доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

В процесі адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС важливим моментом є порівняння нормативно-правових приписів, вимог екологічної безпеки в Україні та ЄС, проте це буває неможливим без забезпечення якісного перекладу актів ЄС на українську мову. Переклад актів ЄС здійснюється відповідно до Порядку перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову, затвердженого наказом Мін'юсту України від 24.09.2009 р. № 1728/5 [249]. Відповідно до зазначеного порядку можна виділити стадії перекладу актів права ЄС: 1) створення консолідованої версії акту права ЄС та її переклад; 2) перевірка перекладу на автентичність відділом перекладу актів *acquis communautaire* Департаменту з питань адаптації законодавства, який перевіряє їх; 3) термінологічна експертиза перекладу, яка проводиться на основі договорів про закупівлю послуг, з урахуванням вимог національної правової термінології; 4) надання перекладу Комісією з надання перекладам статусу офіційних статусу офіційного на підставі позитивних висновків термінологічної експертизи; 5) оприлюднення, шляхом розміщення електронного примірника цього перекладу в Електронній системі документації з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Статус офіційних може надаватися перекладам актів *acquis communautaire*, здійсненим центральними органами виконавчої влади або іншими установами та організаціями, після проведення перевірки та термінологічної експертизи тексту перекладу, у місячний термін.

Переклад міжнародних екологічних договорів відповідно до ст. 21 ЗУ «Про міжнародні договори» від 29.07.2004 р. [259] забезпечує МЗС України, в порядку закріпленому у постанові КМУ від 17.03.2006 р. № 353 «Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України

на українську мову» [248]. Перекладу підлягає консолідована версія тексту договору із урахуванням усіх змін, що набрали чинності, а також тексти договорів про внесення змін до нього. Переклад здійснюється у два етапи: попередній переклад здійснює міністерство, яке є відповідальне за підписання багатосторонньої міжнародної угоди (в сфері забезпечення екологічної безпеки – це Мінприроди України) та надсилає попередній переклад договору із електронною версією до МЗС України; у разі наявності великої кількості помилок вони виправляються або направляються на доопрацювання; після редагування на першій сторінці перекладу у верхньому правому кутку робиться напис «Офіційний переклад», до якого додається копія тексту, з якого здійснювався переклад на останній сторінці ставиться підпис керівника структурного підрозділу, що здійснював переклад. Офіційний переклад договору здійснюється у трьох примірниках, один з яких надсилається до відповідного міністерства, що відповідальне за підписання договору, другий до Мін'юсту України, а третій зберігається в МЗС України відповідно до ст. 23 ЗУ «Про міжнародні договори України» і використовується для опублікування.

Щодо здійснення комплексного порівняльного аналізу законодавства, варто зазначити, що в сфері охорони довкілля такий аналіз було проведено у 2007 році на замовлення Мін'юсту України [219]. За його результатами опубліковано документ «Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні». Однак, до цього дослідження в одній з найскладніших сфер правового регулювання як на рівні ЄС, так і в Україні не були долучені провідні представники вітчизняних наукових шкіл екологічного права, що сформувалися в Інституті держави та права імені В. М. Корецького, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» та інші. Науково-дослідні роботи здійснюються за рахунок державних коштів та на підставі укладених договорів із переможцями тендерів. Практика більшості центральних органів виконавчої влади з питань закупівлі за державні кошти науково-дослідних розробок, проектів та робіт свідчить, що найчастіше переможцями таких тендерів є приватні підприємства, які інколи не

мають в своєму штаті не лише фахівців в тій чи іншій галузі права, але й юристів взагалі. На перший погляд, це досить поширена практика і стан справ міг би залишатися таким як є. Однак, кінцевим результатом таких досліджень є формулювання пропозицій та рекомендацій щодо змін і доповнень до чинного законодавства, які безпосередньо покладаються в основу планування нормотворчої діяльності уповноважених державних органів і фактично визначають напрямки подальшого розвитку всього екологічного законодавства, в тому числі, законодавства України про екологічну безпеку. Окрім того, варто зазначити, що більшість рекомендацій щодо приведення у відповідність законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС сконцентровані на прийнятті нових законодавчих актів в екологічній сфері, часом ігноруючи можливість вдосконалення існуючої системи правового регулювання та вже діючих актів, як законодавчих, так і підзаконних [219]. Однією з останніх аналітичних розробок став Огляд стану гармонізації законодавства України з вимогами права ЄС та Базовий план гармонізації законодавства України з правом ЄС (Довкілля), підготовлені Мінприроди України за підтримки Агенції охорони довкілля Швеції [200].

Організація та проведення порівняльно-правового аналізу щодо необхідності приєднання України до міжнародних договорів та приведення у відповідність до їх вимог норм чинного законодавства покладається на спеціально уповноважені органи виконавчої влади, в сфері забезпечення екологічної безпеки – це Мінприроди України.

Наступне питання, це кадрове забезпечення процесу адаптації. Відповідно до Загальнодержавної програми, КМУ з метою належного кадрового забезпечення виконання Програми доручено вживати заходів з виконання Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 роки, затвердженої указом Президента України від 13.12.2003 р. № 1433 [239]. Відзначимо, що підготовка юристів-фахівців у сфері екологічного права України та ЄС сьогодні здійснюється, зокрема, на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Екологічне та

природоресурсове право». Навчальним планом підготовки магістрів та спеціалістів зазначеної спеціалізації передбачено вивчення таких спецкурсів як «Екологічне право ЄС» та «Міжнародне екологічне право».

І в процесі адаптації законодавства, і в процесі імплементації міжнародно-правових зобов'язань України має бути належним чином забезпечена розробка проектів законів України та інших нормативно-правових актів. Єдина відмінність полягає у тому, що в процесі адаптації – це передостання стадія законодавчої адаптації, а у випадку з міжнародно-правовими угодами – національне законодавство має бути приведено у відповідність до норм міжнародного акту фактично одночасно із процедурою ратифікації самої міжнародної угоди на національному рівні.

Офіційні переклади нормативно-правових актів ЄС оприлюднюються шляхом розміщення на офіційному сайті Мін'юсту України. Чинні міжнародні договори України відповідно до ст. 21 ЗУ «Про міжнародні договори України» публікуються українською мовою в «Зібранні діючих міжнародних договорів України» та інших офіційних друкованих виданнях України. Проте, на законодавчому рівні не з'ясованим є порядок оприлюднення міжнародних норм, правил, рішень, які приймаються органами міжнародних конвенцій та угод, у відповідності із нормами міжнародних угод та є обов'язковими до виконання усіма державами-учасниками.

В якості прикладу можемо навести наступне. На виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України КМУ розпорядженням від 7.03.2007 р. № 90-р затвердив План заходів щодо виконання у 2007 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, відповідно до якого передбачено заходи щодо приведення чинного законодавства України до положень Директиви Ради 70/157/ЄЕС від 6.02.1970 р. про наближення законів держав-членів про припустимий рівень шуму і вихлопні системи автотранспортних засобів.

Названа директива встановлює перелік вимог: щодо транспортних засобів різних типів та вихлопних систем транспортних засобів, технічні вимоги щодо рівня шуму, методи вимірювання рівнів шуму, в тому числі вимоги щодо вимірювальних приладів (Додаток 1. Затвердження типу ЄЕС щодо шумового рівня на тип

автотранспортного засобу); склад інформації, що подається, зразок сертифікату схвалення типу ЄС (Доповнення 1,2 до Додатку 1); вимоги та порядок схвалення типу ЄЕС для вихлопних систем як окремих технічних вузлів (вихлопних систем на заміну) (Додаток II), із встановленням вимог як для виробників автотранспортних засобів, так і для уповноважених органів держав-членів ЄС. Відповідно до плану заходів на 2007 рік дана Директива була включена до пріоритетної сфери правового регулювання розвитку інфраструктури транспорту. Аналіз положень Директиви дозволяє говорити про встановлення вимог щодо попередження акустичного впливу на навколишнє природне середовище та встановлення вимог щодо безпечності транспортних засобів для людини (з точки зору обмеження акустичного впливу).

Одночасно із процесом адаптації національного законодавства до положень зазначеної Директиви, Україна реалізує систему заходів щодо імплементації норм міжнародно-правових угод, згоду на які висловила Верховна Рада України, а саме, Угоди ЄЕК ООН про прийняття єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів, предметів обладнання та частин, які можуть бути встановлені та / або використані на колісних транспортних засобах, і про умови взаємного визнання офіційних затверджень, виданих на основі цих приписів (попередня назва Угоди: Угода про прийняття єдиних умов офіційного затвердження про взаємне визнання офіційного затвердження предметів обладнання та частин механічних транспортних засобів, укладена в Женеві 20.03.1958 р.) із поправками, що набули чинності 16.10.1995 р. Україна приєдналась до даної Угоди відповідно до ЗУ від 10.02.2000 р. [284]. Цією угодою Договірні сторони домовились встановити єдині технічні приписи, яким повинні відповідати деякі транспортні засоби, предмети обладнання та частини з метою використання в країнах, що їх виготовляють. Водночас, питання оприлюднення зазначених правил ЄЕК ООН на території України та доведення прав і обов'язків до відома громадян України в достатній мірі не вирішено, що потребує подальшого вдосконалення законодавства в цій частині.

На сьогодні питання систематизації, перекладу та розміщення на офіційному веб-сайті документів Європейської економічної комісії ООН, Програми ООН з навколишнього середовища, директив ЄС, що стосуються сталого споживання та

виробництва заплановане відповідно до Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки та відповідальним органом визначено Мінприроди України [241].

І, мабуть, найбільш проблемним, з нашої точки зору, є забезпечення здійснення моніторингу реалізації заходів щодо адаптації та імплементації та реалізації актів законодавства України, як прийнятих, так і удосконалених у відповідності із нормами актів ЄС та міжнародних екологічних угод. Як приклад, можна навести стан реалізації положень законодавства щодо вільного доступу до екологічної інформації.

Розпорядженням КМУ затверджено план дій щодо виконання пунктів 11–12 рішення IV/2 Сторін Конвенції Еспо [243]. Цим актом визначено перелік дій та органи, на які покладено обов'язок їх виконання. Зокрема:

- 1) розробити та подати на розгляд КМУ
 - проект ЗУ про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації положень Конвенції Еспо (Мінприроди та інші заінтересовані центральні органи виконавчої влади);
 - проекти ряду постанов КМУ;
- 2) внесення змін до Державних будівельних норм «Склад і зміст матеріалів оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. А.2.2.-1-2003» (Мінприроди та Міністерство будівництва і житлово-комунального господарства);
- 3) проведення навчальних занять та з питань Конвенції Еспо контексті для державних службовців та представників органів місцевого самоврядування (Мінприроди);
- 4) розроблення та затвердження методичних рекомендацій щодо практичного застосування Конвенції Еспо (Мінприроди).

Розпорядженням КМУ «Про затвердження плану дій щодо виконання рішення Сторін Орхуської конвенції III/6b» [244] на Мінприроди України покладено наступні обов'язки в цій частині:

- розроблення та подання низки проектів законів України (зокрема, «Про внесення змін до законодавчих актів з питань, пов'язаних з реалізацією положень Орхуської конвенції»), постанов КМУ (Про порядок залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля; Про порядок оприлюднення інформації щодо стану навколишнього природного середовища та ін.);

- розроблення та затвердження Типового положення про регіональний Орхуський центр;

- забезпечення оприлюднення заяв та висновків державної екологічної експертизи на веб-порталі Мінприроди, веб-сайтах територіальних підрозділів і в окремому розділі друкованого видання «Екотиждень»;

- утворення Міжвідомчої робочої групи із забезпечення виконання рішення Сторін Орхуської конвенції;

- проведення навчальних занять з питань імплементації Орхуської конвенції в Україні для державних службовців та суддів, а також семінарів з питань забезпечення доступу до інформації щодо стану навколишнього природного середовища та участі громадян у прийнятті екологічно важливих рішень для відповідальних працівників за роботу із засобами масової інформації та громадськості територіальних і спеціальних органів Мінприроди;

- розроблення та видання навчально-методичного посібника, а також буклета «Екологія і право: механізми дотримання Орхуської конвенції» для керівників промислових, транспортних, будівельних підприємств

Конкретні обов'язки органів державної влади щодо виконання міжнародних угод в сфері забезпечення екологічної безпеки на сьогоднішній день, окрім зазначених вище документів, передбачені Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки. Проте слід зазначити, що аналіз вказаних документів дозволяє зробити висновок про те, що більше половини обов'язків держави по виконанню міжнародних угод, які реалізуються Мінприроди, як спеціально уповноваженим органом, являють собою розробку і

прийняття нового законодавства та вдосконалення вже існуючого, що фактично є законотворчою діяльністю.

Починаючи з розгляду законотворчої діяльності відзначимо, що вона повинна враховувати не лише законодавчі підходи, а й відповідні доктринальні доробки щодо формування права екологічної безпеки, що визначають право екологічної безпеки, як єдиний соціальний регулятор, що має за собою забезпечувальний вплив державного примусу, який виступає універсальним засобом впливу на суспільні відносини; а отже досягнення стану екологічної безпеки що, від мети людського буття переростає у мету права екологічної безпеки, як найбільш дієвого інструменту реалізації та захисту відповідних суспільних потреб.

Фактично в процесі підготовки проектів законів України та інших нормативно-правових актів при здійсненні адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС та міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері, держава (в особі уповноважених органів) реалізує свою внутрішню екологічну функцію у формі законотворчості.

Законотворчість – це особлива функція держави, тоді як її правова форма (законодавство) утворює своєрідну правову «оболонку» державної діяльності. Звідси законотворчість (законотворчий процес, законотворча діяльність) є санкціонована державою діяльність, що спрямована на врегулювання суспільних відносин шляхом пізнання та оцінки правових потреб суспільства, а також створення, зміни або скасування на їх основі законодавчих актів [96, с. 13].

Метою законотворчості є вдосконалення законодавства (обґрунтування удосконалення законодавства, його оновлення, зміни). Мотивом законотворчості є об'єктивно існуюча для потреб реалізації державної влади необхідність в регулюючому впливі на суспільні відносини шляхом прийняття закону. Суб'єктами законотворчої діяльності є: 1) суб'єкти законодавчої ініціативи – Президент України, народні депутати України, КМУ; 2) інші суб'єкти законотворчої діяльності – парламентські комітети, депутатські фракції, коаліція депутатських фракцій, Погоджувальна рада депутатських фракцій, спеціальні тимчасові комісії Верховної Ради України; органи державної влади; органи місцевого самоврядування,

громадяни, об'єднання громадян, політичні партії, громадські організації, наукові установи та інші суб'єкти [96, с. 13–14].

КУ заклала необхідний правовий фундамент здійснення законотворчої діяльності в Україні, зокрема: встановлюється принцип верховенства права, що зумовлює побудову системи права України з дотриманням ієрархії, чіткої підпорядкованості та співвідношення нормативно-правових актів різної юридичної сили; закріплює пряму дію норм КУ; відносить чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, до національного законодавства (ст. 9); визначає особливості прийняття окремих законів (наприклад, про Державний бюджет, встановлення державних символів тощо); забезпечує дотримання прав та основних свобод людини та громадянина при здійсненні законотворчої діяльності (шляхом недопущення звуження їх змісту та обсягу, обов'язковості оприлюднення та загальної заборони зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів).

Необхідність вдосконалення правового забезпечення здійснення законотворчої діяльності на сьогодні є предметом багаточисельних дискусій як серед науковців, так і серед практичних працівників, які розпочалися ще після проголошення незалежності України [208]. На думку ряду науковців, ціла низка понять про форму, види нормативно-правових актів, поняття систематизації, кодифікації, інкорпорації тощо, могли б бути закріплені у єдиному правовому документі про нормативно-правові акти, який би упорядкував, в тому числі, і нормотворчий процес. До Верховної Ради України декілька разів подавався та навіть приймалися під різними назвами подібні законопроекти («Про закони та законодавчу діяльність», «Про нормативно-правові акти», «Про нормативні (нормативно-правові) акти» тощо). Саме в цьому Законі, на думку Гетьмана А. П., повинні бути зосереджені головні принципи лінгвістичного моделювання та критерії термінологічних одиниць, що використовуються в законодавстві України та в національному екологічному законодавстві зокрема [69], що є, на нашу думку, вкрай важливим в процесі адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС. Однак, до цього часу такий закон не прийнято.

Поділяємо позицію науковців, які розглядають питання необхідності впорядкування законотворчого процесу в Україні із питаннями якості законопроектів [334] (а відповідно, в подальшому і якості самого законодавства – *О. III*). В якості підтвердження положення про необхідність впорядкування процесу нормотворення, слід навести наступний приклад - процес здійснення експертизи проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет відповідності *acquis communautaire*, врегульовано не на основі закону, а на основі наказу Мін'юсту України від 28.04.2005 р. № 42/5 [225]. Такий стан речей, на нашу думку, негативно позначається не тільки на стані урегульованості правовідносин в сфері екологічної безпеки, що об'єктивується у відповідному законодавстві, але і на стані забезпечення конституційного права людини на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище та на досягненні пріоритетів національної екологічної політики – забезпеченні екологічної безпеки.

Аналіз практики діяльності державних органів з імплементації міжнародних еколого-правових норм та адаптації законодавства України до законодавства ЄС свідчить про наступне:

- у плануванні заходів щодо реалізації міжнародно-правових зобов'язань відсутня узгодженість дій, найчастіше заходи (в т.ч. і по вдосконаленню законодавства) плануються на виконання рішень міжнародно-правових органів та інституцій;

- при плануванні діяльності державних органів окремо плануються заходи по імплементації та адаптації, що призводить до дублювання у діяльності уповноважених органів.

В цьому випадку, в діяльності державних органів щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, яке фактично є способом реалізації цих зобов'язань, починає виступати ціллю. А коли спосіб (інструмент) стає ціллю, то це призводить до знецінення самої мети правового регулювання, в нашому випадку, метою правового регулювання є захист життя і здоров'я людини від негативного впливу навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. За таких умов, говорити про реалізацію

міжнародно-правових зобов'язань не приходить, оскільки їх реалізація передбачає не просто зміни у законодавство, а такі зміни мають бути ефективними з точки зору запровадження мінімального рівня забезпечення екологічної безпеки і прав людини в цій сфері, особливо права на безпечне довкілля.

В цій частині доцільно навести досвід ЄС де, зокрема, на рівні Міжінституційної угоди між Європейським парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення і якість проектування законодавства Співтовариства від 22.12.1998 р. (1999/ С 73/01) [438], встановлено, що якісне, просте та чітке проектування законодавчих актів Співтовариства є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості й учасників економічних відносин. Це є передумовою для належної імплементації та однакового застосування актів законодавства Співтовариства в державах – членах ЄС.

Науковцями пропонується розробка проекту ЗУ «Про законопроектну діяльність в процесі гармонізації законодавства України із законодавством ЄС і його держав-членів», передбачивши в ньому в якості обов'язкових вимог до підготовчих етапів в законодавчому процесі для проектів «гармонізованих» законів – запровадження планування та концептуального опрацювання проробки таких нормативно-правових актів, розробку і запровадження проекту ЗУ «Про систематизацію, гармонізацію та уніфікацію законодавства України», в якому пропонується визначити стратегію і тактику як розвитку національного законодавства, так і стратегію та тактику його систематизації, кодифікації, гармонізації та уніфікації, практикозастосовчі механізми для їх реалізації. На основі такого базового закону доцільно було б розробити проект ЗУ «Про гармонізацію та уніфікацію українського законодавства з європейським та кодифікацію такого законодавства» [159, с. 13–14]. Проте, на нашу думку, врегулювання всіх перерахованих питань можуть бути охоплено та викладено в одному законопроекті щодо основ регулювання законотворчої та нормотворчої діяльності та подальшого розвитку законодавства України.

На науковому рівні висловлюються пропозиції щодо вдосконалення самого

процесу адаптації та гармонізації законодавства України до законодавства ЄС. На думку Куровської І.А., оптимізація процесу гармонізації законодавства України із законодавством ЄС потребує оптимізації за цілою низкою напрямків, серед яких: - систематизація за галузями, що вимагають зближення, перекладених українською мовою директив та інших актів ЄС, європейських правил, стандартів та нормативів, які мають бути імплементовані до законодавства України; - оптимізація існуючого механізму адаптації законодавства України до законодавства ЄС; - розроблення і оприлюднення як комплексного, так і галузевого глосаріїв термінів законодавства ЄС, за допомогою яких можна було б здійснити перехід до застосування разом із країнами-членами ЄС уніфікованої термінології; - першочергова кодифікація законодавства у тих галузях, правове забезпечення яких має бути адаптоване до вимог ЄС [159, с. 21–22].

Проведений аналіз правового забезпечення цієї діяльності держави в сфері забезпечення екологічної безпеки спонукає нас погодитись із наведеними пропозиціями. Проте, удосконалення самого процесу прийняття нових або зміни існуючих законодавчих та нормативно-правових актів, на нашу думку, не дадуть бажаного результату в сфері забезпечення екологічної безпеки, оскільки відсутній системний підхід щодо напрямків розвитку та вдосконалення національного законодавства про екологічну безпеку.

Висновки до другого розділу

1. Діяльність щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань здійснюють спеціально уповноважені суб'єкти, опосередковуючи її у правовідносинах щодо вдосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, підставою виникнення яких є конституційні норми (ст. 9 та ст. 16 Конституції України). Дані правовідносини є складними за своїм внутрішнім складом та врегульовуються правовими нормами різного галузевого спрямування (а саме, нормами конституційного, адміністративного, екологічного права тощо).

Аналіз підстав виникнення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань дозволив виокремити та розглянути дві основні групи таких підстав: 1) міжнародно-правового (зовнішнього) характеру та 2) національно-правового (внутрішнього) характеру.

2. Особливістю об'єктного складу правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, є наявність безпосередніх та опосередкованих об'єктів.

3. За особливостями змісту даних правовідносин виокремлено дві великі групи: правовідносини щодо імплементації міжнародно-правових норм в сфері забезпечення екологічної безпеки в систему національного законодавства; та правовідносини щодо адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС.

Основні результати дослідження другого розділу опубліковані в наступних одноосібних роботах автора [375; 378].

РОЗДІЛ 3

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО, ЄВРОПЕЙСЬКОГО, ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1 Міжнародно-правове регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки

Формування та розвиток правового регулювання забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні, на нашу думку, неможливо розглядати відособлено від міжнародно-правової охорони навколишнього середовища. Питанням охорони навколишнього середовища протягом останніх 40-50 років присвячено багато уваги на міжнародному, регіональному та внутрішньодержавному рівнях, вони систематично розглядаються на високому міжнародному рівні, активно розвивається міжнародно-правове співробітництво держав у цій сфері. Цим проблемам присвячуються теоретичні та практичні наукові дослідження у різних галузях науки. Проте, наявність багаточисельних чинних міжнародно-правових угод в цій сфері зумовлює до паралельного їх дослідження.

В контексті даного дослідження, на нашу думку, важливе значення мають ряд положень. По-перше, можна говорити про сформовану галузь сучасного міжнародного права – міжнародне екологічне право, хоча продовжують точитися наукові дискусії щодо назви даної галузі міжнародного права [54; 79]. По-друге, сформувалося бачення вирішення глобальних екологічних проблем на міжнародній основі. По-третє, що для нашого дослідження має суттєве значення, це формулювання на міжнародному, європейському та національному рівнях бачення вирішення проблем забезпечення екологічної безпеки [183; 341].

Перші спроби щодо врегулювання екологічних відносин на міжнародному рівні, торкалися вироблення правових приписів, спрямованих на регулювання відносин у галузі використання та охорони окремих представників фауни. Перші

міжнародні договори «не сповідували» ідею охорони та розумного використання природних ресурсів як самостійну цінність. Скоріше вони фіксували намір охорони та розумного використання природних ресурсів на міжнародному рівні заради отримання подальших вигод [331]. Прикладом того, можна навести Угоду про охорону морських котиків 1879 р. [360].

Поряд із зазначеним, можемо відмітити, що у держав об'єктивно формується необхідність розробки міжнародно-правових приписів щодо встановлення норм безпеки праці та вимог щодо використання небезпечних речовин. Серед таких договорів Міжнародна Конвенція про заборону використання білого (жовтого) фосфору у сірниковому виробництві (Берн, 1906 р.) [311, с. 77–78], Конвенція про використання свинцевих білил у малярній справі (Женева, 1921 р.) [126, с. 79–81], яка стала першою, що була зареєстрована в реєстрі міжнародних екологічних угод, що веде ЮНЕП [309].

Питання співвідношення національного законодавства про екологічну безпеку та міжнародно-правових норм в цій сфері по своїй суті, це, на нашу думку, питання співвідношення предмету правового регулювання (тих суспільних відносин у сфері екологічної безпеки, які врегульовані на міжнародному та національному рівнях) та джерел права екологічної безпеки.

Дослідження співвідношення міжнародно-правового регулювання із національним через призму дослідження проблеми удосконалення законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань України потребує розгляду цілої низки теоретичних питань, пов'язаних із аналізом міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Проблеми забезпечення міжнародної (глобальної), транскордонної екологічної безпеки досліджувались в роботах вітчизняних та російських вчених-юристів: В. І. Андрейцева [14], Г. Ю. Галяметдинові [66], С. М. Кравченко [144], О. С. Колбасова [121], М. М. Копилова [135], А. В. Кукушкіної [156; 157], В. П. Кириленко [112], М. О. Медведєвої [179; 181], Л. В. Струтинської-Струк [337];

338], О. С. Тимошенко [341; 342], Ю. С. Шемшученка [88] та представників інших наук: Махмуд Ахмед Алі Аль-Намрі [177].

На доктринальному рівні розглядають основні характерні риси притаманні *поняттю міжнародної екологічної безпеки, як об'єкту міжнародно-правового регулювання*: екологічна безпека є всеохоплюючою, рівною і справедливою для всіх учасників міжнародного спілкування; екологічна безпека перебуває у органічному взаємозв'язку з військово-політичною, економічною та гуманітарною безпекою; екологічна безпека ґрунтується на суверенітеті держав над своїми природними ресурсами, а також зобов'язанні не завдавати шкоди навколишньому середовищу інших держав і районам за межами національної юрисдикції; екологічна безпека ґрунтується на співпраці держав, а також недержавних факторів у сфері охорони навколишнього середовища; екологічна безпека передбачає належний організаційно-правовий механізм реалізації на національному та міжнародному рівнях, а також потребує розробки ефективного інструменту міжнародно-правової відповідальності держав у цій сфері [94].

На думку Тимошенко О. С., концепція екологічної безпеки являє собою логічний результат еволюції проблеми охорони навколишнього середовища. На рубежі XIX–XX ст. ст. ця проблема розумілася переважно у двох аспектах: консервативна охорона природи шляхом створення природних резерватів і «розподіл» природних ресурсів між зацікавленими державами. Пізніше вона пов'язувалася головним чином із забрудненням навколишнього середовища. Нині запанував цілісний, біосферний підхід, що вимагає однакового застосування науково обґрунтованих обмежень будь-яких впливів людини на навколишнє середовище, будь-то внесення речовини або енергії в природні цикли або енергії в природні цикли або їх вилучення з метою збереження рівноваги основних сформованих у природному середовищі взаємодій, оскільки її порушення призведе до катастрофічних наслідків [342, с. 84–92].

Принципи міжнародної екологічної безпеки ґрунтуються, на принципах, сучасного міжнародного права, на принципах, що покладені в основу формування всезагальної системи міжнародної безпеки (ВСМБ), та, на принципах і основних

засадах формування міжнародного екологічного права.

Зокрема, на думку О. С. Тимошенко, такими є наступні принципи міжнародної екологічної безпеки: принцип рівної (однакової) екологічної безпеки, принцип заборони екологічної агресії, екоциду, принцип регулярного обміну інформацією про екологічні ситуації на національному та регіональному рівнях, принцип контролю за дотриманням узгоджених вимог екологічної безпеки, принцип попередження транскордонної екологічної шкоди, принцип співробітництва в надзвичайних екологічних ситуаціях, принцип науково-технічного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища, принцип мирного врегулювання спорів, пов'язаних з транскордонним впливом на навколишнє середовище, принцип міжнародної відповідальності за транскордонну шкоду [342, с. 89–91]. Можна погодитись і з наступною тезою Тимошенко О. С. про ще один елемент системи міжнародної екологічної безпеки – право людини на сприятливе навколишнє середовище. Проте, на нашу думку, даний принцип доцільно розглядати через призму права людини на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище, який є ключовим у системі міжнародної екологічної безпеки і носить полісистемний, комплексний характер.

Реалізація та розвиток зазначених принципів здійснюється через правотворчу діяльність держав і міжнародних організацій у розробці міжнародних норм екологічної безпеки та призвела до значного збільшення нормативного матеріалу у цій сфері, обумовила різноманітність форм викладення міжнародних домовленостей, як то: договорів, декларацій хартій, резолюцій міжнародних організацій, конвенцій та інше.

Екологічна безпека є одним з головних компонентів міжнародної безпеки, що визнано міжнародним співтовариством у відповідних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН від 5.12.1986 р. [447] і 7.12.1987 р. [448]. Причому захист і поліпшення стану навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів тісно пов'язані із забезпеченням міжнародної безпеки в усіх її аспектах, припиненням гонки озброєнь і роззброюванням, у першу чергу ядерним. Правове регулювання в цій сфері поступово розширюється, воно складає важливий

комплексний напрямок міжнародно-правового регулювання, що розвивається як в складі міжнародного екологічного права, так і в межах права міжнародної безпеки.

Основні положення концепції міжнародної екологічної безпеки були сформульовані в Комюніке Берлінської наради Постійного консультативного комітету країн-членів Організації Варшавського Договору (1987 р., травень). Значний внесок у розвиток концепції міжнародної екологічної безпеки означився після проведення Наради Політичного консультативного комітету держав-учасниць Варшавського Договору (Варшава, 1988 р., червень) [330]. В документі, прийнятому на нараді - «Наслідки гонки озброєнь для навколишнього середовища та інші аспекти екологічної безпеки» закріплені основи концепції міжнародної екологічної безпеки, покликані сприяти стійкому і безпечному розвитку всіх держав і створенню сприятливих умов для життя кожного народу і кожної людини, та передбачає такий стан міжнародних відносин (підкреслено *III. O.*), за якого забезпечується збереження, раціональне використання, відтворення і поліпшення якості навколишнього середовища. Як наслідок, було розроблено програму негайних дій щодо забезпечення екологічної безпеки на основі широкого і відкритого міжнародного співробітництва, яка значно вплинула на забезпечення транскордонної екологічної безпеки пострадянських країн.

Сучасний стан міжнародно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки обумовлює необхідність реалізації міжнародно-правових зобов'язань державами на національному рівні. Україна, як суб'єкт міжнародного права, є учасницею багаточисельних міжнародних угод та є членом міжнародних урядових організацій, прийняла різноманітні за змістом, формою та характером міжнародно-правові зобов'язання у сфері забезпечення екологічної безпеки.

У процесі розгляду міжнародно-правових зобов'язань України у сфері забезпечення екологічної безпеки виникає необхідність у проведенні їх класифікації. На науковому рівні загальні проблеми визначення, тлумачення та реалізації міжнародно-правових зобов'язань державами, що розглядалися, зокрема, через призму класифікації міжнародно-правових норм, були предметом досліджень

науковців-фахівців у галузі міжнародного публічного права (В. А. Василенко⁴[50], О. С. Гавердовський [65], А. М. Талалаєв [340] та інші).

Проблеми правової класифікації міжнародних норм на теоретичному рівні пов'язані, в першу чергу, із значним різноманіттям характеристик міжнародно-правових норм, а саме: значною кількістю форм їх вираження, характером регулятивного впливу, їх функціональною роллю у правовому регулюванні.

Проблеми правової класифікації міжнародно-правових норм, у тому числі у сфері забезпечення екологічної безпеки, пов'язані із розумінням та тлумаченням низки міжнародно-правових актів, та із змістом діяльності держав щодо їх фактичної реалізації на міжнародному та національному рівні.

Враховуючи зазначене, пропонуємо розглядати класифікацію міжнародно-правових зобов'язань України у сфері забезпечення екологічної безпеки через зміст відносин, які виникають щодо забезпечення екологічної безпеки на міжнародному (глобальному або транснаціональному) рівні.

Враховуючи вищевикладене розглянемо міжнародно-правові акти (як ратифіковані Україною, так і ті, які не стали частиною національного законодавства) щодо забезпечення екологічної безпеки відповідно до змісту правовідносин та спрямованості за блоками правового регулювання, що були визначені в попередньому параграфі.

1. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на забезпечення реалізації права людини на життя, на охорону здоров'я, та зокрема, на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини (в нормальних умовах, коли екологічна небезпека не проявилась).

Такі норми містяться у міжнародно-правових актах, які можна згрупувати у дві підгрупи: міжнародно-правові акти, які визначають принципи міжнародно-правового співробітництва держав у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки та міжнародно-правові акти у сфері прав людини, якими закладаються міжнародно-правові основи захисту екологічних прав людини, в тому

⁴ Найбільш всебічною класифікацією міжнародно-правових норм, яка ґрунтується на принципі множинності критеріїв є класифікація запропонована В.А.Василенко [50].

числі, права на безпечне навколишнє середовище.

До міжнародно-правових актів першої групи відносяться: Декларація принципів, прийнята на Стокгольмській конференції ООН з питань навколишнього середовища (1972 р.) [335], Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (1992 р.) [75], Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхус, Данія, 1998 р.) [127]; Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Еспо, 1992 р.) [129].

До другої групи відповідного блоку нормативно-правового регулювання можна віднести загальні міжнародно-правові акти: Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [92]; Конвенція про права дитини, яка прийнята ООН 20.11.1989 р. [130], Резолюція, прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1966 по доповіді Третього комітету (А/6546) – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, що набрав чинності для України 23.03.1976 р. [188], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [189] та Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [352]. Зазначені нормативно-правові акти міжнародного значення, визначають основні соціальні, політичні та економічні засади реалізації права громадян на життя та здоров'я, створення адекватних умов подальшого співіснування, що безумовно сприяє закладенню основних засад забезпечення екологічної безпеки за допомогою створення належної системи заходів охорони життя та здоров'я людини і громадянина. У відповідному аспекті варто розглядати і положення міжнародних актів, що формують спектр економічних та соціальних гарантій забезпечення охорони життя та здоров'я людини та громадянина, як основного об'єкту забезпечення екологічної безпеки, та забезпечення безпечного для життя і здоров'я навколишнього природного середовища, наприклад, Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 21.05.1963 р. [52] та інші.

Такий підхід до поділу міжнародно-правових актів на підгрупи, зазначені вище,

на нашу думку, обумовлений тим, що забезпечення екологічної безпеки юридично об'єктивується у дотриманні права людини на екологічну безпеку, яке пов'язане із забезпеченням непорушності життя та здоров'я людини з боку небезпечного навколишнього середовища, та можливостями: а) існувати у безпечному, якісному та стабільному навколишньому середовищі; б) використовувати корисні властивості природи для задоволення життєво важливих людських потреб (фізіологічних, духовних та інших), як в даний час так і забезпечити таку можливість для майбутніх поколінь; в) мати гарантії збереження життя та здоров'я за умов виникнення непередбачуваних, неконтрольованих обставин (ситуацій), обумовлених проявом природних та техногенних небезпек (ризиків), які пов'язуються із можливістю отримати соціальну, медичну, психологічну, матеріальну допомогу та інше. На думку В. Л. Бредіхіної, право людини на екологічну безпеку охоплює певні основні елементи, серед яких: 1) право проживання або перебування в навколишньому середовищі, безпечному для життя і здоров'я людини; 2) право на безпечну якість природних ресурсів та об'єктів, що використовуються для задоволення потреб населення; 3) можливість здійснювати власні правомірні дії з реалізації права на екологічну безпеку (наприклад, одержувати вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів, брати участь у громадських обговореннях або слуханнях щодо розміщення та діяльності екологічно небезпечних об'єктів тощо); 4) право вимагати від усіх зобов'язаних осіб (у тому числі і від держави) виконання певних дій, спрямованих на реалізацію цього права, на дотримання правил екологічної безпеки; 5) право на звернення у відповідні органи (у тому числі й безпосереднє звернення до суду) з метою захисту порушеного права; здійснення його захисту всіма правовими способами (у деяких випадках – самозахист); 6) право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на екологічну безпеку [44, с. 19–20; 45, с. 20].

2. Нормативно-правові приписи, які визначають інституційно-функціональний механізм забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні, та містяться в Статутах і установчих угодах міжнародних організацій: Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду (м. Сан-Франциско, 26 червня 1945 р.) [351],

Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (м. Квебек, 16 жовтня 1945 р.) [332], Міжнародної організації праці (м. Вашингтон, 28 червня 1919 р.) [350], Ради Європи (м. Лондон, 5 травня 1949 р.) [333], Всесвітньої організації охорони здоров'я (м. Нью-Йорк, 22 липня 1946 р.) [349] та інших.

Особливу групу органів, що створюються на міжнародному рівні державами, складають органи міжнародних екологічних договорів, які створюються відповідно до норм цих договорів та здійснюють, не тільки функції контролю за дотриманням положень міжнародних угод, але і виконують нормотворчу функцію, приймаючи зміни та доповнення до міжнародної угоди. Наприклад, відповідно до Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (1989 р.) [28] (дата приєднання України 01.07.1999 р.) створюються органи Конвенції – це Конференція Сторін (ст. 15) та Секретаріат (ст. 16). Серед повноважень Конференції доцільно звернути увагу на наступні. Конференція Сторін постійно слідкує за ефективним виконанням положень Конвенції, крім того: сприяє узгодженню відповідної політики, стратегій та заходів, спрямованих на попередження та обмеження шкоди життю та здоров'ю людини та навколишньому середовищу спричиненої небезпечними та іншими відходами; розглядає та приймає, у разі необхідності, поправки до Конвенції; у разі необхідності розглядає та приймає протоколи; створює допоміжні органи, необхідні для виконання норм Конвенції. До функцій Секретаріату віднесено: організацію та супровід нарад Конференції Сторін; забезпечення необхідної координації діяльності із іншими міжнародними органами; надання та отримання від сторін інформації передбаченої положеннями Конвенції та інше.

Сучасна практика міжнародно-правового регулювання екологічних відносин свідчить про те, що традиційно механізм реалізації норм міжнародних екологічних угод конвенційний [82, с. 191]. В результаті такої практики складається ситуація коли на конвенційному (міжнародному) рівні відповідно до вимог міжнародних договорів у сфері забезпечення екологічної безпеки створюється ціла система органів конвенцій, діяльність яких між собою часто не узгоджується, оскільки відповідно до кожної конвенції встановлюється власний правопорядок з

конкретного питання. Оскільки дії органів конвенцій не узгоджуються (наприклад по конвенціях щодо поводження із різними небезпечними речовинами, відходами, забруднювачами), це безпосередньо позначається на неузгодженості дій держав-учасниць усіх цих конвенцій на їх національному рівні. На думку Медведєвої М. О., така ситуація обумовлена особливістю міжнародного екологічного права – його фрагментацією [180, с. 157–158].

На цю проблему звернули увагу в Доповіді про роботу першої сесії Наради Сторін Протоколу про реєстри викидів та перенесенні забруднювачів до Конвенції про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища [435], зокрема, у п. А розділу VII «Синергізм»⁵ між Протоколом, Орхуською конвенцією та іншими відповідними багатосторонніми природоохоронними угодами» на Нараді поставлено завдання вивчити шляхи подальшої співпраці та узгодження дій між органами Протоколу, Орхуської конвенції та органами інших багатосторонніх екологічних угод.

3. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки – це міжнародно-правові акти, які мають на меті забезпечення міжнародної екологічної безпеки та регулювання екологічно-небезпечної діяльності щодо поводження із різними джерелами небезпеки, а саме: Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базель, 1989 р.) [28], Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (Еспо, 1991 р.) [129], Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, 1992 р.) [124], Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979 р.) [125], Віденська конвенція про охорону озонового шару (Відень, 1985 р.) [55], Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озоновий шар (Монреаль, 1987 р.) із змінами та доповненнями внесеними у Лондоні (1990 р.), Копенгагені (1992 р.), Монреалі

⁵ «Синергізм» походить від гр. *synergeia* – співпраця, співдружність [152].

(1997 р.), Пекіні (1999 р.) [192], Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) [308], Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (Кіото, 1997 р.) [113], Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою (Брюссель, 1969 р.) [187], Конвенція про відвернення забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (Москва, Вашингтон, Лондон, Мехіко, 1972 р.) [123], Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992 р.) [128], Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття (2000 р.) [109].

До даного переліку, на нашу думку, доцільно включити і положення міжнародних екологічних угод, які за предметом регулювання спрямовані на охорону та збереження природних об'єктів та територій, в тому числі об'єктів тваринного та рослинного світу, оскільки складовою охоронного режиму таких об'єктів та територій (ареалів, природних середовищ існування) є заборона та/або обмеження екологічно-небезпечної діяльності.

4. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на захист права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та на подолання і ліквідацію наслідків прояву екологічної небезпеки (екологічного ризику) містять: Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою [187] (Брюссель, 1969 р.), Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій [124] (Гельсінкі, 1992 р.), Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 56/195 від 21.12.2001 р. «Міжнародна стратегія зменшення небезпеки стихійних лих» [310]. В зазначених документах передбачається система заходів, яка спрямована і на попередження прояву екологічної небезпеки і на ліквідацію наслідків.

5. Нормативно-правові приписи, що встановлюють відповідальність в сфері екологічної безпеки, зафіксовані у: Віденській конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду (Відень, 1963 р.) [52], Міжнародній конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (Брюссель, 1969 р., Лондон, 1992 р.) [184] (Україна приєдналася 04.07.2002 р.), Міжнародній конвенції

про цивільну відповідальність за шкоду заподіяну забрудненням бункерним паливом (Лондон, 2001 р.) [182], Протоколі про цивільну відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води до Конвенції 1992 року з охорони і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер і до Конвенції 1992 року про транскордонний вплив промислових аварій [304], 2003 р. (Україна підписала 21.05.2003 р.), Конвенції про захист навколишнього середовища шляхом кримінального права [122], 1998 р. (Україна підписала 24.01.2006 р.), Протоколі про відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їхнього видалення [305], 1999 р. (Україна ратифікувала 22.10.2009 р.).

Безперечно перелік міжнародних угод та міжнародних актів, що закріплюють норми щодо забезпечення екологічної безпеки є набагато ширшим, проте, в межах даного дослідження, ми зазначили найбільш вагомі та ключові з них.

Однак, навіть розглянуті вище міжнародні екологічні угоди свідчать про те, що на міжнародному рівні сформувалась досить розгалужена система міжнародних еколого-правових норм, які врегульовують суспільні відносини щодо забезпечення екологічної безпеки, що виникають між державами, проте, на сьогодні таке регулювання, на думку Шемшученка Ю. С., є менш систематизованим, ніж національне екологічне право [362, с. 175].

Аналіз сучасної системи міжнародних еколого-правових норм, зокрема в сфері забезпечення екологічної безпеки, свідчить, що це досить багатогранне явище, яке постійно розвивається та якому притаманна ціла низка специфічних ознак, а саме: 1) найголовнішою специфічною особливістю міжнародних еколого-правових норм є те, що вони базуються на законах природи, які вивчаються біологією, фізикою, хімією, екологією [142, с. 19]; 2) формування цих норм обумовлене взаємодією екологічних, економічних, соціальних та політичних вимог і чинників; 3) ці норми враховують рівень науково-технічного розвитку, враховують нові наукові надбання, та визначають умови міждержавного співробітництва в сфері екологічно-безпечних технологій, досліджень, тощо [31, с. 27–28]; 4) ці норми мають комплексний

характер, оскільки охоплюють норми інших міжнародно-правових галузей, таких як міжнародне морське, повітряне, космічне, економічне право, міжнародне право прав людини, гуманітарне право та ін. [94, с. 27]. На нашу думку, комплексний характер даних норм обумовлений комплексним характером самих суспільних відносин, що виникають та врегульовуються на міжнародному рівні; 5) цим нормам притаманна антропоцентрична спрямованість, оскільки вони спрямовані на забезпечення і захист права людини на сприятливе навколишнє середовище, яке закріплене в Декларації принципів з навколишнього середовища та розвитку, прийнятої в Ріо-де-Жанейро, в 1992 році; 6) останнім часом, спостерігається процес надання цим нормам глобального характеру. Ця тенденція обумовлена не лише глобальним характером екологічних проблем (як, наприклад, зміна клімату), але і значним збільшенням різного роду екологічних загроз; 7) спостерігається процес екологізації різних сфер міжнародно-правового регулювання (наприклад, міжнародного енергетичного права); 8) всі міжнародно-правові екологічні норми можна поділити на норми, так званого «твердого» права (обов'язкового права), та норми «м'якого» права що носять рекомендаційний характер; 9) важливою специфічною характеристикою міжнародних еколого-правових норм є їх вплив на внутрішньодержавні відносини. Традиційно, міжнародне екологічне право розглядається в межах міжнародного публічного права, але, останнім часом, з'являються норми (особливо в сфері регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності), які встановлюють вимоги безпосередньо до діяльності, яку здійснюють суб'єкти національного права. Дані норми прямо не впливають на відносини, які виникають між суб'єктами національного права, але після ратифікації державою міжнародної угоди зазначені норми стають частиною національного законодавства, і відповідно регулюють відносини між суб'єктами національного права, в тому числі і щодо забезпечення екологічної безпеки. Іншими словами, можна говорити про те, що міжнародні еколого-правові норми щодо забезпечення екологічної безпеки фактично виступають підставами виникнення національних правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки.

Серед особливостей даних міжнародних еколого-правових норм на

сьогоднішній день, на нашу думку, доцільно вказати на їх спрямованість, а саме, більша їх частина спрямована на забезпечення екологічної безпеки.

Враховуючи розгалуженість та багаточисельність міжнародних еколого-правових норм, зокрема в сфері забезпечення екологічної безпеки, діючих сьогодні, які стали або найближчим часом стануть частиною національного законодавства України, науковцями висловлювались пропозиції щодо їх кодифікації [140]. Проте, на нашу думку, заслуговують на підтримку та подальший розвиток пропозиції науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького щодо розробки та прийняття Всесвітнього договору про екологічну безпеку Землі (Екологічної Конституції Землі) як системоутворюючого акту міжнародного екологічного права, ключовою методологічною ідеєю змісту і структури якого має стати доктрина права людини на безпечне навколишнє середовище та інші екологічні права [362]. На нашу думку, розробка та прийняття такого акту, по-перше, відповідає тенденціям та потребам міжнародно-правового регулювання в сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; по-друге, може стати пріоритетним напрямком зовнішньої політики держави у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Вищевикладене дозволяє зробити наступні висновки: по-перше, екологічна безпека є об'єктом міжнародно-правового регулювання, на міжнародному рівні сформувалася система міжнародно-правових норм щодо забезпечення екологічної безпеки, які об'єктивуються у багаточисельних міжнародно-правових документах; по-друге, реалізація міжнародно-правових зобов'язань України у сфері забезпечення екологічної безпеки на національному рівні вимагає пошуку оптимальних механізмів вдосконалення національного законодавства і саме наукова класифікація міжнародно-правових зобов'язань України щодо забезпечення екологічної безпеки за змістом правовідносин, що врегульовані нормами міжнародного права, може бути використана з цією метою; по-третє, застосування такого підходу, як класифікація, на нашу думку, дозволяє більш ретельно розглянути міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення екологічної безпеки з точки зору видів, способів та організаційно-правових форм діяльності держави щодо їх реалізації на

національному рівні.

3.2 Правове регулювання у сфері екологічної безпеки в межах ЄС (за законодавством ЄС)

З моменту створення першого з Європейських співтовариств (Європейського об'єднання вугілля і сталі, 1951 р.) основними пріоритетами їх діяльності є економічна інтеграція та формування спільного ринку в межах Співтовариств. На початку 70-х років XX ст., коли інтеграційні процеси поглибились, були сформульовані нові завдання в економічній та ринковій сферах, виникла ціла низка чинників, які обумовили формування та реалізацію екологічної політики ЄС, в тому числі, у сфері екологічної безпеки та формування відповідного законодавства.

Із розвитком спільного ринку в межах ЄС, збільшенням кількості та видів продукції одна з перших потреб, яка виникла – це необхідність забезпечення належного рівня якості та безпечності продукції в межах ЄС, що було неможливо без забезпечення належної якості і безпечності навколишнього середовища. Другим комплексом проблем в цій сфері стали проблеми безпечності промислових процесів і попередження великих промислових аварій, в результаті яких завдавалася шкода навколишньому середовищу та життю і здоров'ю людини. Це пояснює той факт, що одні з перших заходів із забезпечення екологічної безпеки реалізовувались в межах політики щодо захисту прав споживачів та безпеки на підприємствах.

Визначаючись із тим, чи є екологічна безпека об'єктом правового регулювання на рівні ЄС та пріоритетом нормотворчої діяльності, виникає необхідність звернутися до особливостей формування екологічної політики та права і законодавства ЄС.

На думку Джона Холдера та Марії Лі, формування та розвиток екологічної політики, екологічного права та законодавства ЄС включає чотири етапи: по-перше, це етап визнання необхідності дій у екологічній сфері; по-друге, формування, розробка та прийняття чіткої правової бази; по-третє, створення нової системи управління якістю навколишнього середовища та інтеграції; по-четверте, це етап конституціоналізму [437, с. 155–171].

Лозо В. І., розглядаючи екологічну стратегію ЄС (в межах якої розглядається формування екологічної політики ЄС та екологічного законодавства ЄС – *III. О.*), виокремлює шість основних етапів [163, с. 67–86]: перший етап (1951–1957 р.р.) характеризується відсутністю компетенції ЄС у екологічній сфері, заходи мали безсистемний характер. Проте, в Установчому договорі Європейського об'єднання вугілля і сталі, 1951 р. основним завданням європейської інтеграції закріплено економічний розвиток, зростання зайнятості та підвищення життєвого рівня в державах-членах на основі раціонального використання природних ресурсів. Другий етап (1957–1973 р.р.) характеризується встановленням основних цілей та завдань екологічної політики, а саме: охорона, захист та поліпшення якості навколишнього середовища; охорона здоров'я людей; досягнення раціонального використання природних ресурсів; сприяння міжнародним заходам по вирішенню регіональних та загальносвітових проблем. Третій етап (1973–1986 р.р.) характеризується переходом екологічного співробітництва на постійну міждержавну основу. Саме в даний період розробляються та реалізуються перші екологічні програми ЄС та закладаються основні засади регулювання екологічних відносин в ЄС. Четвертий етап (1986–1992 р.р.) визначається закріпленням компетенції Співтовариств у сфері охорони навколишнього середовища в Єдиному Європейському акті (ЄЄА) 1987 р. та легітимацією екологічної діяльності. П'ятий етап (1992–2001 р.р.) відрізняє стрімкий розвиток екологічного руху в Західній Європі, що спонукало держави-членів ЄС до відповідних дій. У Маастрихтському договорі 1993 р. про створення ЄС були скориговані економічні цілі. Охорона навколишнього середовища набула статусу самостійного напрямку політики ЄС, основним пріоритетами якої відповідно до ст. 174 Договору про створення ЄС є: правове регулювання антропогенного впливу на навколишнє середовище та моніторинг його стану; екологічний менеджмент та аудит; стандартизація та сертифікація взаємовідносин суспільства та природи; захист екологічних прав людини. Паралельно активно формується нормативно-правова база в цих напрямках.

На шостому етапі (2001–2004 р.р.), пов'язаному із значним розширенням ЄС,

відбувається уточнення цілей екологічної стратегії ЄС, що знайшло закріплення у Шостій екологічній програмі ЄС [417]. В преамбулі Програми закріплено положення про те, що законодавство залишається центральною ланкою у вирішенні екологічних проблем, а повна і правильна реалізація діючих норм є пріоритетом. У зв'язку із цим при визначенні стратегічних підходів до вирішення екологічних проблем наголошується на необхідності оновлення екологічного законодавства, а також забезпечення його застосування та виконання шляхом: підвищення престижу природоохоронних вимог та припинення їх порушення; вдосконалення процедур примусу та інспекції, моніторингу стану реалізації екологічних норм у державах-членах. В Програмі відзначено особливу роль законодавства ЄС про екологічну відповідальність та необхідність його запровадження у правові системи держав-членів.

Сьомий етап (з травня 2004 р.) пов'язується із підписанням державами-членами Конституції ЄС. В Конституції серед основних завдань та цілей ЄС закріплена охорона навколишнього середовища для забезпечення захисту цінностей ЄС та сприяння їх реалізації у відносинах із навколишнім середовищем [163, с. 86].

Конституція ЄС так і не була ратифікована, натомість було підписано Лісабонський договір про функціонування Європейського Союзу (2010 р.) [451], із набуттям чинності якого до компетенції ЄС в екологічній сфері, в тому числі в сфері забезпечення екологічної безпеки були внесені суттєві зміни, що стосуються як інституційного механізму, так і правової системи ЄС. Лісабонська угода серед цілей функціонування ЄС закріпила досягнення сталого розвитку Європи і всієї планети Земля, виокремила принцип інтеграції у екологічній сфері, особливу увагу передбачено приділяти проблемі зміни клімату, звертається увага на важливість впровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій, розвитку нових та відновлювальних джерел енергії з урахуванням необхідності збереження навколишнього середовища, засновується інститут громадської ініціативи, яка матиме вплив і на екологічну політику ЄС, крім того угодою закріплено положення щодо компетенції у сфері охорони навколишнього середовища [451].

В документах ЄС відсутнє визначення екологічної безпеки, поряд з цим дуже

часто застосовуються та визначаються терміни «рівень небезпеки», «оцінка небезпеки», «протокол безпеки», «небезпека», «ризик», «допустимі рівні ризику», «допустимі порогові маси / показники / норми» тощо, водночас в документах ЄС визначено поняття «небезпека». Директива (Севезо) 96/82/ЄС [410] від 9.12.1996 р. про стримування великих аварій, пов'язаних із небезпечними речовинами визначає «небезпеку», як природну властивість небезпечної речовини або фізичну ситуацію, яка потенційно небезпечна для здоров'я людей та/або навколишнього середовища. Фактично, в нормативно-правових документах ЄС визначаються джерела небезпеки, джерела екологічного ризику, носії небезпеки. Отже, екологічна безпека в документах ЄС регулюється через призму екологічного ризику.

Аналіз законодавства ЄС в означеній сфері дозволяє стверджувати, що незважаючи на те, що визначення поняття «екологічна безпека» в документах ЄС не знайшло свого відображення, проте в них закріплені моделі правового забезпечення екологічної безпеки дозволяють говорити, що екологічна безпека в межах ЄС розглядається з різних підходів: фізико-біологічного, технологічного, економічного, та соціального підходів.

Серед ознак поняття екологічної безпеки в межах ЄС слід виокремити її транскордонний характер, на сьогоднішній день – це екологічна безпека 28 держав-членів ЄС.

Як уже попередньо зазначалося, в міжнародно-правових документах (Спільна заява держав-учасниць Варшавського Договору) була спроба визначення міжнародної екологічної безпеки через стан правовідносин. Враховуючи особливу юридичну природу ЄС, що має як ознаки класичної міжнародної організації, так і ознаки наднаціональної організації, юридичному поняттю «екологічна безпека» в ЄС притаманні характеристики національної та міжнародної екологічної безпеки як різновидів загального поняття «безпека». Це дає нам можливість розглядати екологічну безпеку – як стан міждержавних правовідносин, що виникають між суб'єктами права ЄС, за якого забезпечується збереження, раціональне використання, відтворення та підвищення якості навколишнього середовища; як складова міжнародної (глобальної) екологічної безпеки; як стан розвитку соціальних

правовідносин і правових зв'язків; як система міждержавно-правових та національно-правових зв'язків та інших соціальних засобів запобігання виникненню різноманітних загроз, шляхом регулювання екологічно небезпечної діяльності; орієнтованість на регулювання екологічно небезпечних видів діяльності та попередження природних стихійних явищ, що призводять до небезпечного для життя і здоров'я людей і держав стану довкілля; попередження екологічно небезпечних дій, станів, і процесів, які здатні призвести до суттєвої шкоди державам, окремій особі, Співтовариству в цілому.

Розглядаючи забезпечення екологічної безпеки як пріоритету нормотворчої діяльності ЄС, необхідно виокремити безпосередні повноваження органів ЄС щодо прийняття рішень в сфері забезпечення екологічної безпеки.

Одним із основоположних принципів права ЄС є принцип субсидіарності (запозичений із католицького канонічного права), спрямований на забезпечення такого механізму ухвалення рішень, який був би якомога ближчий до громадян і передбачав постійну перевірку обґрунтованості дій Співтовариства з погляду можливостей, що існують на національному, регіональному та місцевому рівні. Даний принцип тлумачиться досить широко, але в сфері забезпечення екологічної безпеки ЄС він передбачає, що завжди, коли досягти цілей, які стоять перед Співтовариством, неможливо зусиллями тільки окремих держав-членів, а для цього необхідно об'єднати зусилля всіх держав-членів Співтовариства, вирішення проблеми і здійснення таких дій стає справою самого Співтовариства. Тобто головною умовою застосування принципу субсидіарності у тих випадках, коли мова йде про деякі додаткові, виключні повноваження Співтовариства, є потреба спільних дій, спільних зусиль [98, с. 97–98].

Даний принцип вперше було запроваджено в якості експерименту саме в сфері забезпечення екологічної безпеки, на рівні перших екологічних програм та спільних заходів ЄС на початку 70-х років XX ст. В сфері забезпечення екологічної безпеки держави об'єднують спільні зусилля, там, де не можуть досягти належного результату на національному рівні власними зусиллями, і в цьому випадку вимоги і заходи Співтовариства мають пріоритетне значення. Принципи міжнародної

екологічної безпеки, які ґрунтуються на принципах міжнародного екологічного права вплинули на формування основних засад правового забезпечення екологічної безпеки в межах ЄС [342].

Принципи та пріоритети правового забезпечення екологічної безпеки знайшли своє закріплення в Установчих договорах про створення ЄС, Шостій екологічній програмі, 1600/2002 [417] нормативно-правових актах, що мають загальне значення для всієї системи екологічного законодавства загалом, в тому числі, і забезпечення екологічної безпеки. Серед них доцільно визначити: 1) високий рівень забезпечення екологічної безпеки, із врахуванням відмінностей ситуації у різних районах Співтовариства; 2) принцип попередження настання екологічної небезпеки; 3) реалізація запобіжних заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки; 4) принцип «забруднювач сплачує», в межах якого поєднуються заходи стимулювання екологічно безпечної діяльності та відповідальності за екологічну шкоду, в тому числі, спричинену випадково; 5) міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення екологічної безпеки; 6) принцип сталого розвитку.

Серед основних правових засад забезпечення екологічної безпеки законодавство ЄС закріплює цілу низку імперативів та пріоритетів, в першу чергу, на нашу думку, доцільно назвати наступні: а) обов'язковості вимог екологічної безпеки, в процесі здійснення різних видів екологічно спрямованої діяльності; б) обов'язковість проведення оцінки впливу на навколишнє середовище та здоров'я людей; в) запобіжний характер виникнення екологічної загрози; г) профілактичні заходи щодо попередження екологічної загрози та інші; д) доступ громадськості до екологічної інформації, участь громадськості в прийнятті рішень та доступі до правосуддя з екологічних питань.

На сучасному етапі реалізації екологічної політики ЄС з впевненістю можна стверджувати, що екологічна безпека є її основним пріоритетом та метою. На підтвердження цього можна зазначити, що більше 2/3 нормативно-правових актів ЄС в екологічній сфері безпосередньо спрямовані на забезпечення екологічної безпеки, або закріплюють вимоги екологічної безпеки.

Законодавство ЄС та України має значні відмінності і застосування терміну «законодавство ЄС» є дещо умовним. Акти ЄС (Регламенти, Директиви та Рішення) суттєво відрізняються від національних законодавчих та нормативно-правових актів, як за формою, порядком розробки і процедурою прийняття, характером нормативно-правових приписів (дані акти закріплюють нормативно-правові приписи, як для держав-членів, так і для юридичних та фізичних осіб), так і за способами їх реалізації. Питання розгляду законодавства ЄС про екологічну безпеку, на нашу думку, в першу чергу пов'язане із питанням джерел права ЄС та предметом екологічного права ЄС.

В контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на те, що в процесі адаптації законодавства України до законодавства ЄС мова йде не про галузі права та законодавства, а про пріоритетні сфери. На думку Зеркаль О. та Качки Т., поняття «сфера» на загальнотеоретичному рівні більше співвідноситься із поняттям «комплексу чи масиву правових норм» [101, с. 20]. Мицкевич А. В. вважає, що в таких комплексних об'єднаннях правових норм головним є не виокремлення особливих, юридично диференційованих галузей права, а навпаки, інтеграція спеціальних для тієї чи іншої сфери діяльності суспільства (галузі господарства, управління, культури, освіти, охорони здоров'я тощо) різномірних норм права, які є різними за юридичною первинною диференціацією права і законодавства [186, с. 329–330]. В контексті аналізу правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки, поділяємо позицію про те, що поняття «сфера» необхідно розглядати у найширшому розумінні [101, с. 21], що в свою чергу відповідає комплексному характеру правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Щодо предмету екологічного права ЄС, на думку Жлоби А. А., до предмету екологічного права (права навколишнього середовища) включаються усі відносини з приводу навколишнього середовища, а саме: охорона вод, атмосферного повітря та інших компонентів навколишнього середовища від забруднення, інших форм деградації внаслідок господарської діяльності; збереження природного середовища в цілому, включаючи цінні екосистеми та біорізноманіття; захист від впливу шуму; охорону клімату; регламентацію механізмів охорони навколишнього середовища

(наприклад, оцінку впливу на довкілля, екологічне оподаткування тощо); поводження з відходами, іншими небезпечними речовинами, генетично модифікованими організмами; раціональне використання природних ресурсів [91, с. 11].

На думку Микієвича М. М., Андрусевич Н. І, Будякової Т. О., предмет права навколишнього середовища охоплює: - охорону окремих елементів природного середовища (земель, вод, тваринного і рослинного світу та середовища їх існування); - попередження забруднення (шумового забруднення, забруднення атмосферного повітря); - раціональне використання природних ресурсів; - забезпечення екологічної безпеки (оцінка впливу на довкілля, стандартизація, поводження з генетично модифікованими організмами); - захист екологічних прав громадян [24, с. 33–34]. Людвіг Кремер та Гертруда Вінтер дотримуються позиції, що до предмету даної галузі права не включаються відносини щодо захисту навколишнього середовища на робочому місці та поводження з атомною енергією [153, с. 12].

Розглядаючи законодавство ЄС про екологічну безпеку, доцільно враховувати загальні особливості системи права ЄС в цілому, які опосередковуються і на рівні законодавства ЄС про екологічну безпеку. Характерним для галузей та інститутів права ЄС є те, що вони, як правило, не охоплюють повністю правовідносини у тій чи іншій сфері правового регулювання, а лише доповнюють відповідні галузі національного права держав-членів [82]. Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, розглядаючи предмет екологічного права ЄС доцільно говорити про три блоки відносин: природоресурсні, середовищезахоронні та антропоохоронні. Найменш врегульованими на рівні ЄС є правовідносини щодо раціонального використання природних ресурсів, оскільки це компетенція держав-членів ЄС, що відноситься до складової їх національного суверенітету. Проте, на рівні ЄС визначаються вимоги щодо безпечного стану природних ресурсів. Найбільш врегульованими (як за кількістю норм та актів, так і за видами правовідносин) є правовідносини щодо забезпечення екологічної безпеки (антропоохоронні).

Систему законодавства ЄС про екологічну безпеку можна розглядати з

декількох позиції. По-перше, у вузькому розумінні, беручи за основу класифікацію екологічного законодавства ЄС, яка була запропонована у Білій книзі, розробленій для Польської Республіки у 1995 році, із визначенням пріоритетного законодавства різного галузевого спрямування, до якого обов'язково мають адаптувати національне законодавство. Відповідно до зазначеного підходу законодавство про екологічну безпеку розглядається, як законодавство ЄС про контроль промислового забруднення і контроль ризиків [209, с. 93; 307].

Відповідно до зазначеного підходу, поза межами розгляду залишаються акти ЄС щодо регулювання екологічно небезпечних видів діяльності та попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру.

Сучасний стан врегулювання відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, кількість нормативно-правових актів, що їх регулюють, дозволяють розглядати систему законодавства ЄС про екологічну безпеку у широкому розумінні за відповідними блоками правового регулювання:

1. Нормативно-правові акти, які спрямовані на забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини.

Ціла низка актів органів ЄС безпосередньо закріплюють екологічні права та систему правових гарантій їх забезпечення та захисту, в тому числі, правові процедури щодо забезпечення права людини на безпечне довкілля. Серед них: Директива Ради №85/337/ЄЕС від 27.06.1985 р. (зі змінами, внесеними Директивою №97/11/ЄС від 3.03.1997 р.) [406] щодо оцінки впливу деяких державних і приватних проектів на навколишнє середовище. Метою прийняття вказаної директиви є запровадження обов'язкової оцінки впливу на навколишнє природне середовище, подолання розбіжностей між законодавчими процедурами держав-членів щодо оцінки впливу на навколишнє середовище та забезпечення доступу громадськості до участі у прийнятті екологічно значимих рішень.

Директива № 2001/42/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 27.06.2001 р. [421] щодо оцінки впливу деяких планів і програм на навколишнє середовище має на меті запровадження оцінки впливу на навколишнє середовище на більш ранній

стадії, ніж планування окремих видів діяльності, але і на стадії розробки програм і планів.

Директива №2003/4/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 28.01.2003 р. [424] про доступ громадськості до екологічної інформації, яка замінює Директиву Ради № 90/313/ЄЕС. Основною метою даної Директиви є: а) гарантувати право на доступ до екологічної інформації, що зберігається державними органами влади чи для них, та встановити базові умови й підстави та практичні заходи для його реалізації; і б) забезпечити, щоб, з часом, екологічна інформація була доступною та розповсюджувалася серед громадськості з метою досягнення якнайширшої систематичної доступності та поширення екологічної інформації серед громадськості. З цією метою заохочується, зокрема, використання, у разі наявності, комп'ютерних телекомунікацій і / або електронних технологій.

Директива № 2003/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26.05.2003 р. [425] про участь громадськості у розробці деяких планів та програм, пов'язаних з навколишнім природним середовищем, і внесення змін до Директив Ради №85/337/ЄЕС [406] та № 96/61/ЄС [409] щодо участі громадськості та доступу до правосуддя. Метою цієї Директиви є сприяння виконанню обов'язків, що випливають з Орхуської Конвенції, зокрема, шляхом: 1) передбачення участі громадськості у розробці деяких планів та програм, що стосуються навколишнього природного середовища; 2) підвищення участі громадськості та передбачення положень щодо доступу до правосуддя в рамках Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС.

2. Нормативно-правові приписи, які визначають інституційно-функціональний механізм забезпечення екологічної безпеки.

2.1. Норми, що визначають інституційний механізм забезпечення екологічної безпеки: по-перше, містяться в установчих договорах ЄС: Договір про створення Європейського економічного співтовариства 1957 р.; Єдиний європейський акт 1987 р.; Договір про створення Європейського Союзу, Маастрихтська угода 1992 р. із змінами внесеними Амстердамською угодою 1997 р., Ніщцькою угодою 2001 р., Лісабонська угода щодо функціонування Європейського Союзу 2007 р. [451].

по-друге, містяться у нормативно-правових актах інституцій ЄС (норми вторинного права): Регламенті Ради № 1210/90 про створення Європейського агентства з навколишнього середовища та Європейської мережі інформації і спостереження за навколишнім середовищем [414]; Директиві Європейського Парламенту та Ради № 2493/2000 від 7.11.2000 р. щодо засобів стимулювання повної інтеграції аспекту навколишнього середовища в процес розвитку країн, що розвиваються [446]; Рішенні Європейського Парламенту і Ради № 1600/2002/ЄС від 22.07.2002 р. щодо Шостої програми дій Співтовариства у сфері навколишнього середовища [417]; Європейський Парламент: Правилах процедури Європейського Парламенту [450]; Правилах процедури Ради ЄС (додаток «Перелік формацій Ради ЄС») [449]; Справі Міжнародної організації Грінпіс (case C 321/95) 1998 р. [439].

Характерною особливістю даної групи нормативно-правових актів є те, що вони визначають організаційно-правові засади створення та функціонування Європейських Співтовариств, ЄС, їх інституцій та органів, процедури прийняття рішень, пріоритети в діяльності ЄС щодо забезпечення екологічної безпеки. За юридичною природою – це міжнародно-правові акти та акти органів ЄС, які є обов’язковими для держав-членів і є нормами прямої дії (регламенти і рішення є обов’язковими в усіх їх частинах, а директиви – тільки в частині цілей, мети і принципів правового регулювання, а способи їх досягнення держави обирають самостійно).

2.2. Нормативно-правові приписи, які визначають функціональний механізм забезпечення екологічної безпеки в ЄС, та містяться у актах органів ЄС: по-перше, щодо оцінки впливу на навколишнє середовище; по-друге, щодо стандартизації та екологічного нормування: Рекомендація Ради від 3.03.1975 р. про розподіл витрат та участь органів державної влади в галузі навколишнього середовища (75/436/Євратом, ЄСВС, ЄЕС) [413]. Прийнято даний акт було з метою запровадження принципу «забруднювач платить». Основними інструментами запровадження даного принципу у діях влади, спрямованих на попередження та уникнення забруднення, стала система екологічних стандартів та система екологічних платежів. З цією метою були закріплені:

1) «норми якості навколишнього середовища», *стандарти якості навколишнього середовища*, його компонентів (води, атмосферне повітря, ґрунти, флора, фауна) як обов'язкові юридичні засоби рівня забруднення та негативних наслідків, що не можуть бути перевищеними у зазначеному середовищі або частині останнього;

2) «норми продукції» *екологічні стандарти продукції* (слово продукція використовується тут у найширшому своєму значенні) які: встановлюють межі щодо рівня забруднювачів або негативних наслідків, що не можуть бути перевищені у складі або випуску продукції, або чітко визначають властивості або характеристики концепції продукції, або стосуються правил використання продукції;

3) норми стаціонарних установок, що інколи називаються «нормами процесів», які містять: а) «норми випуску», *стандарти емісії забруднення навколишнього середовища*, які встановлюють рівень забруднювачів та негативних факторів, що не може бути перевищений викидами зі стаціонарних установок; б) «норми концепції та побудови стаціонарних установок», *екологічні стандарти проектування промислових підприємств*, що визначають специфікації, які мають бути дотримані в концепції та побудові стаціонарних установок з метою захисту навколишнього середовища; с) «норми експлуатації» *екологічні стандарти експлуатації об'єктів*, що визначають специфікації, які мають бути дотримані в експлуатації стаціонарних установок з метою захисту навколишнього середовища.

Загальні правові засади стандартизації в ЄС визначаються на рівні Директиви Європейського Парламенту та Ради № 98/34/ЄС від 22.06.1998 р. «Про процедуру надання інформації у сфері технічних стандартів та регламентів» із змінами та доповненнями [433], а також окремих директив, що встановлюють стандарти щодо окремих об'єктів та сфер діяльності.

По-третє, щодо ліцензування та дозвільної системи в сфері екологічної безпеки: Директива Європейського Парламенту та Ради «Про комплексне попередження забруднення та контроль над ним» № 96/61/ЄС [409], яка змінена Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2008/1/ЄС від 15.01.2008 р.

[429]. Директива є Рамковою, основною метою є впровадження інтегрованої системи попередження забруднення і боротьби з ним, які мають місце внаслідок здійснення різних видів господарської діяльності (перерахованої у Додатку 1 до директиви) шляхом запровадження єдиної системи видачі дозволів та ліцензій. Зазначеною Директивою визначені заходи, розроблені для запобігання і зменшення викидів у атмосферне повітря, ґрунти, воду, зменшення обігу відходів.

Під дозволом розуміється – частина письмового рішення або письмове рішення в цілому (або декілька таких рішень), яким санкціонується експлуатація всієї установки/її частини при дотриманні вимог, передбачених даною Директивою. Дозвіл може охоплювати одну або декілька установок або їх елементи, які знаходяться в одному й тому самому місці та використовуються одним суб'єктом.

Основними принципами формування системи видачі дозволів на здійснення діяльності, що негативно впливає на довкілля є: 1) комплексний характер дозволів, який передбачає врахування усіх можливих впливів на довкілля в результаті діяльності, що здійснюється та підлягає санкціонуванню з боку держави, в тому числі, викиди в атмосферне повітря, скиди у водні об'єкти (включаючи скиди стічних вод), аспекти землекористування, про що зазначається у дозволах; 2) видача дозволів у індивідуальному порядку з врахуванням місцевих особливостей; 3) узгоджений підхід на рівні держав членів ЄС до процедури видачі дозволів, який гарантує комплексний розгляд питання про видачу дозволу усіма компетентними органами, які приймають участь у цій процедурі; 4) забезпечення доступу громадськості до інформації, участь громадськості у процедурі прийняття рішень, забезпечення можливості висловлення думки про заяви на отримання дозволу; 5) системний підхід до охорони навколишнього середовища в цілому, недопущення та попередження перенесення забруднювачів з одного середовища до іншого; 6) забезпечення раціонального використання енергії; 7) мінімізація обсягу утворення відходів та їх утилізація; 8) у випадках припинення діяльності приведення земельної ділянки, яка використовувалась в задовільний стан; 9) застосування найкращих доступних технологій (НДТ), які ,в тому числі мають враховувати обсяг використання води, іншої сировини та споживання енергії; 10) попередження,

зменшення забруднення та його контроль на рівні самого джерела викиду, на відміну від контролю «на кінці труби»; 11) попередження аварій, надзвичайних ситуацій та мінімізація їх наслідків.

Серед директив, пов'язаних із зазначеною директивою, можна назвати наступні: Директива про відходи № 75/442/ЄЕС [403] та Директива № 2006/12/ЄС про відходи [428]; Директива № 88/609/ЄЕС про обмеження викидів деяких забруднюючих повітря речовин від великих установок спалювання [407]; Директива № 76/464/ЄЕС про скиди небезпечних речовин у води [404]; Директива Ради № 98/83/ЄС від 3.11.1998 р. про якість води, призначеної для споживання людиною [411] та інші.

По-четверте, щодо еко-менеджменту та еко-аудиту: відповідно до Регламенту Ради №1836/93/ЄЕС від 29.06.1993 р. про добровільну участь компаній промислового сектору в системі екологічного менеджменту та аудиту було погоджено й схвалено вимоги до створення Схеми екологічного менеджменту й аудиту (EMAS). З 1995 р. підприємства мають можливість бути сертифікованими згідно з EMAS. Система екологічного менеджменту та аудиту Співтовариства (EMAS) спрямована на підтримку постійного поліпшення природоохоронної діяльності європейських підприємств одночасно із створенням умов для інформування громадськості та зацікавлених сторін [382].

Сьогодні формування Системи екологічного менеджменту та аудиту Співтовариства (EMAS) регулюється Регламентом Європейського Парламенту та Ради № 1221/2009/ЄЕС від 25.11.2009 р. про добровільну участь організацій в системі екологічного менеджменту та аудиту Співтовариства (EMAS), який скасовує Регламент № 761/2001/ЄЕС та рішення Комісії 2001/681/ЄС та 2006/193/ЄС [443].

3. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки, серед яких доцільно назвати ключові акти органів ЄС: 1) щодо поводження з об'єктами підвищеної небезпеки та попередження великих промислових аварій: Директива (Севезо) про

попередження великих промислових аварій, пов'язаних із небезпечними речовинами № 96/82/ЄС, що замінила Директиву № 82/501/ЄЕС [410] – є рамковим нормативно-правовим актом. Директива була відповідною реакцією ЄЕС на цілу низку промислових аварій, що сталися починаючи з 1976 р. у європейських державах.

Директива містить обов'язкові вимоги для власників небезпечних підприємств, спеціальних органів держав-членів та Європейської Комісії. Дані вимоги, в залежності від суб'єктів, передбачають детальний план дій щодо контролю ризиків на небезпечних підприємствах та попередження великих промислових аварій на них на стадіях: 1) планування, розміщення та будівництва таких об'єктів; 2) на стадії видачі дозволу на будівництво та введення в експлуатацію нових підприємств; 3) на стадій експлуатації, в тому числі існуючих підприємств.

Передбачені жорсткі вимоги до правил техніки безпеки, планування протиаварійних заходів, без дотримання яких компетентні органи держав не надають дозволи на здійснення такої діяльності.

Вимоги щодо розташування промислових підприємств включають наступне: 1) всі небезпечні об'єкти мають розташовуватися на певній відстані один від одного, із дотриманням, так званого, «ефекту доміно»; 2) всі небезпечні об'єкти мають бути розміщені на достатній відстані від інших об'єктів, житлових районів, багатолюдних міст, особливо вразливих, з екологічної точки зору, районів.

Відповідно до вимог директиви розробляються заходи колективної безпеки, як на національному рівні, так і на рівні ЄС.

Закріплено обов'язок власників та операторів систематично звітувати перед компетентними органами щодо виконання протиаварійних заходів на підприємстві та про відповідну підготовку персоналу. Закріплено зобов'язання держав-членів звітувати перед Європейською Комісією.

У разі виявлення компетентними органам в протиаварійних системах підприємств порушень, їх діяльність може бути призупинена чи припинена.

Відповідно до Директиви має бути створена система офіційних інспекцій щодо контролю за діяльністю небезпечних підприємств, основні засади здійснення такого

контролю закріплені у Рекомендації № 2001/331/ЄС Європейського Парламенту й Ради від 4.04.2001 р., яка передбачає мінімальні критерії щодо екологічних інспекцій у державах-членах [442].

2) *щодо поводження із відходами*, можна виділити 3 групи актів, що містять такі норми, а саме: 1) *Рамкові директиви*: Директива № 75/442/ЄЕС та Директива № 2006/12/ЄС про відходи [403], Директива Європейського Парламенту та Ради № 2008/98/ЄС від 19.11.2008 р. «Про відходи та відміну деяких директив» [430]; 2) *директиви щодо поводження з окремими категоріями відходів*: Директива Ради 82/883/ЄЕС від 3.12.1982 р. про процедуру нагляду та моніторингу навколишнього середовища щодо промислових відходів двоокису титану [405]; Директива 2004/12/ЄС від 11.02.2004 р., що вносить зміни до Директиви 94/62/ЄС про упаковку та відходи упаковки [426], Директива Європейського Парламенту і Ради № 2002/96/ЄС від 27.01.2003 р. про відходи електричного та електронного обладнання [423]; Директива Європейського Парламенту і Ради 2000/53/ЄС від 18.09.2000 р. про транспортні засоби, термін експлуатації яких завершився [419]; 3) *директиви щодо здійснення різних операцій з відходами*: Директива Ради 1999/31/ЄС від 26.04.1999 р. про захоронення відходів [402]; Регламент Ради (ЄЕС) № 259/93 від 1.02.1993 р. про нагляд і контроль за перевезенням відходів в межах Європейського Співтовариства на його території або за його межі [415];

3) *щодо поводження із небезпечними хімічними речовинами*: Регламент Європейського Парламенту і Ради №1907/2006 від 18.12.2006 р. про реєстрацію, оцінку, авторизацію і обмеження хімічних речовин та препаратів (REACH), яким засновується Європейське Агентство хімічних речовин і препаратів, вносяться зміни до Директиви 1999/45/ЄС і скасовуються Регламент Ради (ЄЕС) № 793/93 і Регламент Комісії (ЄС) №1488/94, а також Директива Ради 76/769/ЄЕС і Директиви Комісії 91/155/ЄЕС, 93/67/ЄЕС, 93/105/ЄС і 2000/21/ЄС [445];

4) *щодо безпеки продуктів харчування*: Регламент Європейського Парламенту і Ради 178/2002/ЄС «Про встановлення загальних принципів та вимог законодавства щодо харчових продуктів, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів та встановлення процедур у галузі безпеки харчових продуктів» [444];

5) *щодо поводження з генетично модифікованими мікроорганізмами*: Директива Європейського Парламенту та Ради № 2009/41/ЄС від 6.05.2009 р. «Про використання генетично модифікованих мікроорганізмів» [432] та інші.

4. *Нормативно-правові приписи, які спрямовані на захист права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та на подолання і ліквідацію наслідків прояву екологічної небезпеки(екологічного ризику)*. Зазначені правові норми, на нашу думку, можна поділити на п'ять основних груп, що закріплені у наступних актах ЄС. По-перше, *норми що визначають основні засади діяльності ЄС та держав-членів у випадку надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру*: Програма дій Співтовариства в галузі цивільного захисту [401]; Рішення Європейського Парламенту та Ради № 1600/2002/ЄС від 22.07.2002 р., щодо Шостої програми дій Співтовариства з питань навколишнього середовища [417]; Резолюція Ради від 16.10.1989 р. про керівні принципи зменшення техногенних та природних небезпек [416]; Декларація Європейського Парламенту про раннє оповіщення громадян у випадку великих надзвичайних ситуацій (2009 р.) [418]; Резолюція Європейського Парламенту про пропозицію Ради щодо прийняття документу про створення системи швидкого реагування та готовності у випадку великих надзвичайних ситуацій (2005 р.) [436].

Законодавство ЄС до основних екологічних надзвичайних ситуацій відносить: основні надзвичайні ситуації, пов'язані з забрудненням небезпечними речовинами; транскордонні наслідки промислових аварійних та ситуацій на виробництві; випадкове забруднення морського середовища; попередження та оцінка, реагування на повені в центральній Європі тощо.

Найчастіше ЄС в своєму регулюванні основних суспільних відносин в сфері екології використовує довготривалі Програми, що, з огляду на практику їх застосування, вбачається досить ефективним. Вони представляють собою сукупність заходів із запобігання, попередження надзвичайних ситуацій, виступають «інструкцією», яка має допомогти у підготовці до реалізації заходів у випадку природного або техногенного лиха [219, с. 356]. Крім того, програми містять певні тематичні пріоритети та дії, які можуть поповнюватися з часом

(щорічно) іншими пропозиціями, а також передбачають забезпечення фінансової підтримки у формі грантів: для діяльності, типу головних проектів загального інтересу декількох держав-членів, симпозіумів, конференцій, інформаційної підтримки.

По-друге, *вимоги щодо попередження транскордонних наслідків великих промислових аварій, пов'язаних із небезпечними речовинами*: Директива (Севезо) про попередження великих промислових аварій, пов'язаних із небезпечними речовинами 96/82/ЄС, що замінила Директиву 82/501/ЄЕС [410] із змінами.

По-третє, *вимоги щодо реагування у випадку аварійного забруднення морського середовища*: Директива Європейського Парламенту та Ради № 2002/84/ЄС від 5.11.2002 р. [422], якою вносяться зміни до Директиви про морську безпеку та попередження забруднення з суден.

По-четверте, *вимоги щодо попередження та реагування у випадку повені*: Директива Європейського Парламенту та Ради № 2000/60/ЄС від 23.10.2000 р. «Про основні засади діяльності Співтовариства у сфері водної політики» [420], Повідомлення Комісії Європейському Парламенту та Раді від 28.08.2002 р. – Ініціатива солідарності. Реагування Європейського Співтовариства на повінь в Австрії, Німеччині та декількох країнах-кандидатах [399]; Повідомлення Комісії Раді, Європейському Парламенту, Європейському економічному та соціальному комітету та Комітету регіонів – Управління ризиками при повенях. – Попередження повеней, захист та пом'якшення їх наслідків від 12.07.2004 р. [398].

По-п'яте, *вимоги щодо системи захисту населення та довкілля від радіоактивного забруднення*: Директива Ради № 89/618/Євратом від 27.11.1989 р. щодо інформування широкої громадськості про заходи охорони здоров'я, що мають вживатися, і дії, які повинні виконуватися у випадку радіаційної аварії [408].

Таким чином, з огляду на викладене, характерним для законодавства ЄС щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру є встановлення налагодженого механізму, який в свою чергу, носить системний характер, має чітке поетапне викладення необхідних дій, що мають виконуватися спеціалістами в цій галузі у випадку надзвичайної ситуації.

Аналіз законодавства ЄС щодо забезпечення екологічної безпеки дозволяє виділити рівні правового регулювання екологічної безпеки в межах ЄС: регулятивний (на стадії попередження прояву екологічної небезпеки) та охоронний (на стадії, коли екологічна небезпека проявилася). В межах даних правовідносин забезпечується регулювання екологічної безпеки на рівні держав-членів; на рівні різних районів ЄС (регіональному або місцевому, в залежності від того, що розуміти під регіоном); на рівні самого ЄС (транснаціональна); та безумовно на кожному з зазначених рівнів забезпечується пооб'єктне регулювання екологічної безпеки.

5. Нормативно-правові акти, що встановлюють відповідальність в сфері екологічної безпеки, містять наступні джерела: Директива Європейського Парламенту та Ради № 2004/35/ЄС від 21.04.2004 р. про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди. Дана Директива має на меті встановити для попередження та ліквідації наслідків екологічної шкоди рамки екологічної відповідальності, що ґрунтуються на принципі «забруднювач-платить» [427]; Рамкове рішення Ради ЄС № 2003/80/ІНА про кримінально-правову охорону навколишнього середовища від 23.01.2003 р. [412]; Директива ЄС № 2008/99/ЄС по застосуванню кримінального права для захисту навколишнього середовища [431]. Серед актів, якими визначені основні засади юридичної відповідальності в сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки в ЄС доцільно зазначити і Зелену книгу про зменшення шкоди, заподіяної навколишньому середовищу (1993 р.) [99]; Білу книгу про еколого-правову відповідальність (2000 р.) [38].

До розглянутих правових актів ЄС доцільно додати і міжнародні екологічні угоди (понад 40 угод), участь в яких приймає ЄС [91, с. 54–60]. Особливістю міжнародних екологічних угод ЄС є те, що вони здебільшого одночасно підписуються і від імені ЄС, і від імені держав членів ЄС [91, с. 55]. Фактично такі угоди є єдиним спільним елементом і для України і для ЄС та держав-членів ЄС. Саме на цьому було акцентована увага у додатку до Порядку денного асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію.

Аналіз законодавства ЄС дозволяє зробити висновок, що в ЄС на правовому

рівні врегульовані суспільні відносини щодо забезпечення екологічної безпеки, які можна згрупувати у декілька груп: відносини щодо забезпечення та захисту екологічних прав людини, зокрема, права на безпечне, сприятливе довкілля; відносини щодо інституційно-функціонального забезпечення екологічної безпеки; відносини щодо регулювання екологічно небезпечних видів господарської діяльності; відносини щодо попередження настання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; відносини щодо юридичної відповідальності у сфері екологічної безпеки.

Суспільні відносини щодо забезпечення та захисту екологічних прав людини, зокрема, права на безпечне довкілля загалом регулюються всією системою екологічного законодавства ЄС. І хоча, право людини на екологічну безпеку чітко не зафіксовано в актах ЄС, але опосередковано дане право забезпечується і через призму інших екологічних прав (права на екологічну інформацію, права на участь у прийнятті екологічно значимих рішень, в т. ч. і у проведенні оцінки впливу на навколишнє середовище, права на звернення до суду за захистом своїх порушених прав), і через систему правових засобів забезпечення екологічної безпеки на рівні ЄС та держав-членів.

Важливими за своїм значенням та змістом є суспільні відносини щодо інституційно-функціонального забезпечення екологічної безпеки, що виникають та врегульовані на рівні ЄС, охоплюють: відносини щодо формування системи органів ЄС загальної та спеціальної компетенції в сфері екологічної безпеки; та відносини щодо функціонального забезпечення екологічної безпеки.

Наступна група включає відносини щодо регулювання екологічно небезпечних видів діяльності: 1) відносини щодо діяльності небезпечних об'єктів (на етапі будівництва та експлуатації); 2) відносини щодо поводження із небезпечними хімічними речовинами та препаратами (а саме, щодо класифікації, маркування, поводження та перевезення таких речовин); 3) відносини щодо поводження із генетично модифікованими організмами; 4) відносини щодо поводження із відходами (в т. ч., поводження із небезпечними відходами; щодо поводження із окремими категоріями відходів: відпрацьованими мастилами, відходами упаковки,

відходами стічних вод, відпрацьованими батареями та акумуляторами, поліхлорованими біфенілами (ПХБ) та поліхлорованими терфенілами (ПХТ), відпрацьованими автомобілями; щодо здійснення різних операцій із відходами – спалювання, захоронення, перевезення, тощо).

Ще одна група суспільних відносин, врегульованих нормами права ЄС, та яка тісно пов'язана із двома попередніми, але може розглядатися і окремо – це відносини щодо безпеки та якості продукції, товарів, продуктів харчування та лікарських засобів.

Зрештою, суспільні відносини щодо попередження, реагування на надзвичайні екологічні ситуації та ліквідації їх наслідків (зокрема, надзвичайні ситуації, пов'язані із транскордонними наслідками промислових аварій; аварійне забруднення морського середовища; попередження та реагування на повені в Центральній Європі тощо). І останнє, це відносини щодо юридичної відповідальності. Визначені суспільні відносини щодо забезпечення екологічної безпеки, які врегульовуються на рівні ЄС, фактично охоплюють усі складові правового механізму забезпечення екологічної безпеки.

Вищенаведене дозволяє зробити наступні висновки. Екологічна безпека є об'єктом правового регулювання на рівні ЄС та пріоритетом і фактично метою екологічної політики ЄС. В ЄС сформувалася система нормативно-правових норм, приписів, вимог щодо забезпечення екологічної безпеки в межах Співтовариства та держав-членів, що опосередковується у розгалуженій системі нормативно-правових джерел. Система екологічного права та законодавства ЄС, в тому числі про екологічну безпеку є досить складним, багатогранним явищем, яке постійно змінюється під впливом цілої сукупності різноманітних факторів економічного, політичного та екологічного змісту.

Порівнюючи національне та європейське законодавство щодо забезпечення екологічної безпеки з точки зору регулювання суспільних відносин, що виникають в означеній сфері, можна говорити про наявні особливості, розбіжності, прогалини у законодавстві України та ЄС, які мають бути усунені в процесі подальшої адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Проте Україна, на нашу думку, в

процесі адаптації національного законодавства до законодавства ЄС має орієнтуватись на формування дієвого та ефективного правового регулювання щодо забезпечення екологічної безпеки на національному рівні, а не на одиничні, разові зміни у законодавстві.

3.3 Стан законодавства України про екологічну безпеку та напрямки його вдосконалення в контексті міжнародно-правових зобов'язань

Законодавство України про екологічну безпеку або антропоохоронне законодавство, базується на основних конституційних засадах, принципах охорони навколишнього природного середовища, які спрямовані на регулювання так званого екологічного ризику та таких видів діяльності, які ймовірно можуть заподіяти шкоду навколишньому природному середовищу, а через його забруднення – життя і здоров'ю людей (відповідно до ст. ст. 16, 50 КУ [132]; ст. ст. 50–59 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» [149; 270, с. 237–238]. Законодавство України про екологічну безпеку є органічною складовою сучасного екологічного законодавства.

Сьогодні і на теоретичному, і на законодавчому рівні сформувалися підстави розглядати сучасне екологічне законодавство України як цілісну і взаємопов'язану систему, яка включає три діалектично поєднаних блоки правового регулювання екологічних відносин: природноресурсове законодавство (законодавство у сфері використання, відтворення і охорони природних ресурсів); середовищеохоронне (природоохоронне, ландшафтне) законодавство; законодавство у сфері екологічної безпеки [218, с. 161–162]. Поділяючи даний підхід, вважаємо, що він відповідає реаліям сьогодення та дозволяє адекватно оцінювати та розглядати сферу екологічних правовідносин (зокрема тих, що виникають у сфері екологічної безпеки) і застосовувати до них норми чинного законодавства. Крім того, законодавство України у сфері забезпечення екологічної безпеки, в цілому, розглядається як системно організований нормативно-правовий масив, зі своєю структурою та внутрішніми взаємозв'язками. Інтегральна властивість законодавства, як системи, полягає у тому, що воно є юридичним джерелом і

формою вираження права. В цьому полягає основний зміст цілісності законодавства, його ознака відносно самостійного існування і функціонування, а також комплексність характеру зв'язку із зовнішніми факторами [59, с. 100].

Проте, це не єдині підходи до розуміння змісту та внутрішньої структури екологічного законодавства та місця у ньому законодавства в сфері екологічної безпеки. Деякі науковці заперечують врегулювання в межах екологічного законодавства правовідносин щодо екологічної безпеки [46].

Як зазначалося попередньо, розгляд проблем вдосконалення законодавства України в контексті міжнародно-правових зобов'язань потребує не тільки розгляду співвідношення міжнародно-правового забезпечення екологічної безпеки, правового забезпечення екологічної безпеки в межах ЄС та України, але і визначення підходів до узагальнення та класифікації усіх нормативно-правових приписів щодо забезпечення екологічної безпеки, які знайшли закріплення на національному рівні.

Система законодавства України про екологічну безпеку, яка формується та продовжує розвиватися, на сьогоднішній день знаходиться у складі екологічного законодавства. Окрім того, вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки знайшли своє закріплення у законодавстві різного галузевого спрямування. За приблизними підрахунками деяких вчених кількість актів, які врегульовують екологічні відносини досягає 3 тисяч актів [17, с. 5] (законодавчих та нормативно-правових актів органів державної влади, не включаючи багаточисельних техніко-юридичних актів: стандартів, нормативів, санітарно-гігієнічних норм та інше). Осягнути такий масив нормативно-правового регулювання видається майже неможливим, як з точки зору проведення звичайної інвентаризації, так і з точки зору їх реалізації.

Безперечно, такий стан урегульованості суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки на національному рівні та така розвинена система джерел обумовлює необхідність її вдосконалення.

Класифікація законів, так само як і інших нормативно-правових актів, є явищем складним, часто – суперечливим і завжди – багатоаспектним та багатогранним [175, с. 136]. Така класифікація з її багатогранністю та багаторівневими критеріями носить, з одного боку, об'єктивний, з іншого боку – суб'єктивний характер [175,

с. 137].

В еколого-правових дослідженнях, присвячених правовим аспектам забезпечення екологічної безпеки, сформувалися підходи до класифікації нормативно-правових актів щодо забезпечення екологічної безпеки. Серед критеріїв класифікації законодавства про екологічну безпеку на науковому рівні застосовуються наступні: 1) за юридичною силою; 2) за характером правового регулювання – загальні, спеціальні; 3) за дією у просторі; 4) за сферою правового регулювання [151, с. 4]; 5) за цільовим спрямуванням; 6) за предметом правового регулювання; 7) за характером нормативно-правових приписів [90, с. 68–75]; 8) за основними напрямками екологічної безпеки на базі внутрішнього змісту та сутності екологічної безпеки, а також основних видів екологічної небезпеки, які існують в сучасному світі. Це, зокрема: а) всі види забруднення навколишнього середовища; б) техногенні аварії та катастрофи; в) небезпечні діяльність, об'єкти, речовини; г) нераціональне використання природних ресурсів; д) природні катаклізми (стихійні лиха); е) військові дії [59, с. 152]; 9) за регулюванням екологічного ризику: законодавство про екологічні ризики (в тому числі, оцінки, експертизи, ідентифікації, класифікації, кореляції, елімінації екологічного ризику); законодавство про засоби і заходи зниження екологічного ризику [353, с. 57–58].

Вибір того, чи іншого критерію для класифікації обумовлено низкою чинників – об'єктивною необхідністю, детермінованою метою, завданнями, цілями дослідження, її предмету та об'єкту, суб'єктивним відношенням дослідника тощо. Розглядаючи проблеми вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку, обрання нових напрямків діяльності держави у сфері регулювання відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, на нашу думку, особливої уваги потребує аналіз сучасного стану даного законодавства. Такий аналіз пропонуємо проводити за блоками нормативно-правового регулювання, обґрунтованих попередньо.

В якості блоків нормативно-правових приписів пропонуємо виокремити п'ять основних груп правових норм в сфері забезпечення екологічної безпеки:

1. Нормативно-правові приписи, які спрямовані на забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я

навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини (в нормальних умовах, коли екологічна небезпека не проявилась), що зафіксовані в Конституції України від 28.06.1996 р.; ЗУ: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [235], «Про безпечність та якість харчових продуктів» [222], «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [238], «Про питну воду та питне водопостачання» [273], «Про захист прав споживачів» [252], «Про доступ до публічної інформації» [231], «Про звернення громадян» [253]; Основах законодавства України про охорону здоров'я [206] тощо.

2. Нормативно-правові акти, які визначають інституційно-функціональний механізм забезпечення екологічної безпеки:

2.1. Правові норми, що визначають статус національних органів в галузі екологічної, в тому числі, техногенно-екологічної, безпеки та які містяться у: КУ, ЗУ: «Про Кабінет Міністрів України» [257], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [285], «Про місцеве самоврядування в Україні» [260], «Про місцеві державні адміністрації» [261], «Про охорону навколишнього природного середовища» тощо; указі Президента України «Про оптимізацію системи органів центральної виконавчої влади» [265] тощо.

2.2. Правові норми, що визначають функціональне забезпечення екологічної безпеки, зокрема: 1) щодо ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності містять ЗУ: «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [258], «Про дозвільну систему в сфері господарської діяльності» [29], «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» [271], «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» [228] тощо;

2) щодо стандартизації, сертифікації, регламентації та підтвердження відповідності і нормування містять ЗУ: «Про стандартизацію» [291], «Про забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення», «Про підтвердження відповідності» [274], «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [226], «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» [290]; декрет КМУ «Про стандартизацію і сертифікацію»

[292] тощо.

3) щодо *екологічної експертизи, аудиту та контролю* містять ЗУ: «Про екологічну експертизу» [233], «Про екологічний аудит» [232], «Про основні засади державного нагляду (контролю) в сфері господарської діяльності» [268] тощо.

3. Нормативно-правові акти, які спрямовані на врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки:

1) щодо здійснення різних видів людської діяльності містять ЗУ: «Про наукову та науково-технічну діяльність» [262], «Про інвестиційну діяльність» [256], «Про регулювання містобудівної діяльності» [287], «Про туризм» [297], «Про електроенергетику» [234], «Про трубопровідний транспорт» [296], «Про транспорт» [295], «Про дорожній рух» [230], «Про особисте селянське господарство» [269], «Про фермерське господарство» [289] тощо;

2) щодо здійснення *екологічно небезпечної діяльності* містять: закони України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про відходи» [224], «Про утилізацію транспортних засобів» [300], «Про поводження з радіоактивними відходами» [275], «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» [237], «Про пестициди і агрохімікати» [272]; постанови КМУ «Про затвердження Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів» [245], «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» [255] тощо.

4. Нормативно-правові акти, які спрямовані на захист права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та на подолання і ліквідацію наслідків прояву екологічної небезпеки (екологічного ризику), які містяться у ЗУ: Кодекс цивільного захисту України [118], «Про статус і соціальний захист [293], громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» , «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» [251], «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [282], «Про правовий режим надзвичайного стану» [281], «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [254] тощо.

5. Нормативно-правові акти, що встановлюють відповідальність в сфері

забезпечення екологічної безпеки та містяться у: Кодексі України про адміністративні правопорушення [116], Цивільному кодексі України [355], Кримінальному кодексі України [154], Кодексі законів про працю України [115], у природоресурсних кодексах України: Земельному [100], Кодексі України про надра [117], Лісовому [162] та Водному [60] тощо.

Проведений аналіз сучасного стану регулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, який об'єктивується у законодавстві про екологічну безпеку, дозволяє виявити низку особливостей та притаманних йому характеристик. Стану регулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки властиві: *по-перше*, поліфонія правових норм різних нормативно-правових актів за юридичною силою, метою правового регулювання та галузевою спрямованістю; *по-друге*, незбалансованість норм, вимог та нормативів екологічної безпеки, системи заходів щодо попередження прояву екологічної небезпеки та системи заходів щодо ліквідації наслідків прояву екологічного ризику, незбалансованість функціонально-процедурного забезпечення екологічної безпеки, зокрема, при здійсненні різних видів діяльності тощо; *по-третє*, притаманний колізійний характер правових норм, що закріплені у нормативних актах різної юридичної сили та різного галузевого спрямування, дублювання правових приписів, вимог та норм екологічної безпеки не тільки на рівні закріплення норм-принципів, норм-дефініцій, але і на рівні закріплення функціонально-процедурних гарантій забезпечення суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку; *по-четверте*, властива незавершеність у регулюванні, особливо, коли мова йде про визначення та конкретизацію окремих правових процедур, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки (ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, оцінка впливу на довкілля, екологічний контроль, моніторинг тощо); *по-п'яте*, притаманна безсистемність у розробці та прийнятті законодавчих та нормативно-правових актів, що призводить не тільки до існування колізійних норм та розбіжностей на рівні різних нормативно-правових актів, але і до конкуренції, що виникає на рівні принципів правового регулювання; *по-шосте*, притаманне неврахування міжнародно-правового досвіду та, до певної міри, ігнорування норм міжнародних

договорів, що стали частиною національного законодавства.

Такі характерні особливості та вади розвитку на сучасному етапі законодавства України про екологічну безпеку об'єктивно обумовлюють необхідність його подальшого вдосконалення з метою досягнення ефективного, адекватного та якісного правового регулювання щодо забезпечення екологічної безпеки, забезпечення та захисту екологічних прав людини. Усі перераховані характеристики сучасного стану законодавства України про екологічну безпеку повною мірою можуть розглядатися у якості передумов і конкретних підстав подальшого його вдосконалення та виявлення перспектив його розвитку.

Стан суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях, збільшення існуючих та поява нових видів джерел небезпеки обумовлюють і певні особливості щодо розвитку правового регулювання у цій сфері. В сьогоденних умовах, поділяючи позиції висловлені на науковому рівні [86], на нашу думку, законодавство про екологічну безпеку має розвиватися у поєднанні двох поляризованих характеристик: по-перше, законодавство повинно бути стабільним, оскільки постійно триваючі зміни та доповнення норм позначаються на ефективності правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки; по-друге, законодавство про екологічну безпеку повинно бути динамічним, своєчасно реагуючи на зміни у відносинах екологічної безпеки й адекватно реагувати на зміни у потребах людини, держави та суспільства.

На думку Ігнат'євої І. А., екологічне законодавство (а отже і законодавство про екологічну безпеку – *О. Ш.*) розвивається у відповідності із міжнародно-правовими зобов'язаннями держави [103, с. 231], відчувачи вплив міжнародного екологічного права. Колбасов О. С. обґрунтовує це тим, що тільки узгоджене та скоординоване правове регулювання відносин охорони навколишнього середовища на національному та міжнародному рівнях відкривають найбільші можливості для вирішення екологічних проблем [119, с. 143]. На нашу думку, суттєвий вплив міжнародних екологічних норм на національне законодавство про екологічну безпеку обумовлений тим, що в даній сфері, держави прагнуть приймати на себе

зобов'язання без будь-яких застережень та мають виконати їх у повному обсязі⁶. Ще одне суттєве положення, яке, на нашу думку, може впливати на розвиток національного законодавства по екологічну безпеку, це те, що держави можуть приймати більш жорсткі екологічні вимоги ніж на міжнародному та європейському рівні, за єдиним обмеженням – такі вимоги не мають створювати економічної дискримінації⁷.

Після аналізу в попередніх розділах даного дослідження стану урегульованості відносин щодо правового забезпечення екологічної безпеки на трьох рівнях – міжнародному, ЄС та України, перед нами постає нова низка завдань щодо визначення конкретних напрямів вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань. Вирішення даного завдання неможливе без дослідження основних засад вдосконалення національного законодавства про екологічну безпеку, що знайшли закріплення у загальних міжнародних екологічних конвенціях та угодах. Зокрема, принципах 11,13 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку [75], у Декларації 1970 р. про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин між державами у відповідності з Статутом ООН [73], положеннях Конвенції про право міжнародних договорів, укладеної у Відні 23.05.1969 р. [131] та Віденської конвенції про правонаступництво держав відносно договорів від 23.08.1978 р. [56], Керівних принципах дотримання і забезпечення застосування багатосторонніх екологічних угод (далі – БЕУ), прийнятих Радою керуючих Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) на сьомій спеціальній сесії у лютому 2002 р. [316] та Керівних принципах більш суворого дотримання та застосування багатосторонніх екологічних угод (БЕУ) в регіоні ЄЕК [434].

Відповідно до Керівних принципів визначена система чинників, які перешкоджають дотриманню БЕУ на національному рівні та розглянута система

⁶ Наприклад див.: п.1.ст. 26 Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням передбачено, що ніякі застереження до даної Конвенції не допускаються [28].

⁷ Так, наприклад, відповідно до ст.193 Договору про функціонування ЄС прийняття заходів щодо забезпечення екологічної безпеки та охорони довкілля на рівні ЄС не забороняють державам, зберегти або запровадити більш суворі заходи та вимоги в цій сфері на національному рівні. Такі заходи мають відповідати Установчим договорам ЄС і про них держава інформує Комісію ЄС [451].

організаційно-правових заходів щодо реалізації міжнародних екологічних угод, які держави мають запровадити з метою та з допомогою вдосконалення національного законодавства у відповідності до міжнародних угод. Важливим положенням, на якому акцентується увага є те, що ефективність законотворчої діяльності держав (як за рівнем правового забезпечення цієї діяльності, так і за процедурою, плануванням та прийняттям законодавчих актів) відображається та позначається на ефективності реалізації міжнародних екологічних угод – на фактичному виконанні державою своїх міжнародно-правових зобов'язань.

Аналізуючи положення зазначених вище документів через призму питання вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, на нашу думку, доцільно виокремити два основних напрямки такого вдосконалення: по-перше – це вдосконалення правового забезпечення законодавчої діяльності щодо прийняття законодавчих актів у сфері екологічної безпеки; по-друге – вдосконалення самого законодавства про екологічну безпеку, що включає розробку та прийняття Україною нового законодавства, у випадках його відсутності, зокрема у сфері забезпечення екологічної безпеки на виконання норм міжнародних договорів; та регулярний перегляд чинного законодавства в контексті міжнародних зобов'язань з врахуванням національних особливостей.

Безпосередні зобов'язання держав-учасниць міжнародних екологічних угод вдосконалювати національне законодавство з метою реалізації положень міжнародної угоди на національному рівні містяться у нормах міжнародних угод і є, на нашу думку, ключовими зобов'язаннями держав, які вони приймають на себе після визнання обов'язковості міжнародної угоди. На підтвердження цього, можна навести положення п. 1 ст. 3 Орхуської конвенції [127], відповідно до якого кожна із Сторін здійснює необхідні законодавчі, регулятивні та інші заходи, включаючи заходи щодо досягнення відповідності положень, які регулюють порядок виконання положень цієї Конвенції, стосовно інформації, участі громадськості та її доступу до правосуддя, а також відповідних заходів для забезпечення умов їх застосування, для створення та підтримки чіткої, прозорої та узгодженої структури для виконання

положень цієї Конвенції. Або положення п. 2 ст. 2 Конвенції Еспо [129], відповідно до якої кожна держава-учасниця вживає необхідних законодавчих, адміністративних або інших заходів для здійснення положень даної Конвенції, щодо: запланованих видів діяльності, зазначених у Додатку I, які можуть спричинити значний шкідливий транскордонний вплив, встановлення процедури оцінки впливу на навколишнє середовище, яка забезпечує участь громадськості, та підготовку документації з оцінки впливу на навколишнє середовище відповідно до Додатку II до Конвенції.

Кожна міжнародна екологічна угода, закріплюючи зобов'язання держав щодо вдосконалення національного законодавства, фактично закріплює і основні напрямки такого вдосконалення в контексті саме цієї угоди. Проте, діяльність держави на національному рівні щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, на нашу думку, повинна бути узгодженою, мати системний характер, а не бути фрагментарною, виходячи із фрагментарного характеру встановлення вимог щодо забезпечення екологічної безпеки у міжнародних угодах.

Аналіз багаточисельних міжнародно-правових зобов'язань України в сфері забезпечення екологічної безпеки, що містяться у міжнародних угодах, які стали частиною національного законодавства, потребують певної систематизації та впорядкування, що можливо шляхом їх класифікації за різними критеріями. Серед таких критеріїв пропонуємо наступні: 1) час і спосіб приєднання держави до міжнародної угоди; 2) зміст діяльності держави щодо реалізації міжнародно-правового зобов'язання; 3) зміст відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, які врегульовані нормами міжнародного права та права ЄС; 4) види небезпеки та екологічного ризику; 5) види гарантій забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне навколишнє середовище; 6) за елементами механізму правового забезпечення екологічної безпеки.

Так, в залежності від часу приєднання України до міжнародних угод можна виокремити дві великі групи: 1) міжнародні договори Радянського Союзу та Української РСР, що діють на території України відповідно до ЗУ «Про правонаступництво» від 12.09.1991 р. [283] та «Про міжнародні договори України»

від 29.06.2004 р.; 2) міжнародні договори, до яких Україна приєдналась як незалежна, суверенна держава.

За змістом діяльності держави, що спрямована на фактичну реалізацію міжнародних норм, міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення екологічної безпеки, можна поділити на групи:

- зобов'язання держави щодо формування, розробки, прийняття та реалізації національної політики щодо забезпечення екологічної безпеки;
- зобов'язання щодо вдосконалення національного законодавства про екологічну безпеку, як шляхом прийняття нового законодавства, так і внесення змін та доповнень до чинного законодавства;
- зобов'язання держави адміністративно-правового (або організаційно-правового) характеру щодо забезпечення реалізації положень міжнародно-правових норм у сфері забезпечення екологічної безпеки. Ці зобов'язання зазвичай передбачають формування національної системи уповноважених органів в означеній сфері та визначення їх повноважень.

Аналіз законодавчої практики, яка сформувалася в Україні в питаннях розвитку і вдосконалення національного екологічного законодавства, в тому числі, в контексті міжнародних зобов'язань, на нашу думку, дозволяє відзначити деякі тенденції, які не завжди позитивно позначаються на виконанні державою своїх міжнародних зобов'язань. По-перше, у разі відсутності національного регулювання з тих питань, які врегульовані міжнародним договором, розробка і прийняття нових законодавчих актів, якими вводяться нові правові процедури в екологічній сфері, часто здійснюється зі значною затримкою в часі. Хоча, відповідно до положень ЗУ «Про міжнародні договори України» проекти нових законодавчих актів і проекти про внесення змін до чинних законів, у разі необхідності, подаються одночасно з пакетом документів про ратифікацію міжнародного договору. По-друге, такі зміни в національному законодавстві носять іноді точковий або фрагментарний характер

Наприклад, Україна 6.07.1999 р. ратифікувала Орхуську конвенцію, що закріпила правові основи доступу громадськості до екологічної інформації на рівні

міжнародних стандартів, які повинні бути забезпечені на національному рівні в частині доступу до інформації, участі громадськості в прийнятті екологічно значимих рішень та доступу до правосуддя.

Проте, право кожного громадянина на участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень із зазначених питань, було доповнено на виконання положень Орхуської конвенції тільки ЗУ від 28.11.2002 р. [270].

Загальні організаційно-правові основи доступу громадян до екологічної інформації визначені вже названим ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. ст. 25, 25–1), а сама процедура надання екологічної інформації тривалий час була закріплена на рівні наказу Мінприроди України № 169 від 18.12.2003р. [247], Положенням про порядок надання екологічної інформації. На перший погляд, національне законодавство відповідало основним положенням Орхуської конвенції. Однак, можна говорити про диспропорційне закріплення самих екологічних прав і одночасного закріплення обов'язків уповноважених суб'єктів вживати всіх заходів щодо збору, обробки, зберігання та надання цієї екологічної інформації громадянам. Із прийняттям 13.01.2011 р. ЗУ «Про доступ до публічної інформації» [231] зазначений наказ втратив чинність [223], оскільки, законом закріплені обов'язки суб'єктів владних повноважень забезпечувати право кожного на доступ до публічної інформації; процедура доступу до інформації (в тому числі, і екологічної) і відповідальність за його порушення.

За змістом відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки врегульованих нормами міжнародного права, на наш погляд, міжнародно-правові зобов'язання можна розглядати наступним чином: *по-перше*, це зобов'язання держави щодо створення умов для реалізації та захисту права людини на безпечне навколишнє середовище; *по-друге*, це зобов'язання держави по регулюванню різних видів екологічно небезпечної діяльності, з метою попередження реалізації екологічної

небезпеки; *по-третє*, це зобов'язання держави щодо попередження та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій природного та техногенного характеру. Застосування зазначеного підходу дозволяє більш детально розглянути міжнародно-правові зобов'язання України в сфері забезпечення екологічної безпеки з точки зору видів, способів та організаційно-правових форм діяльності держав по забезпеченню самої екологічної безпеки на національному та глобальному рівнях; *по-четверте*, зобов'язання держави щодо встановлення юридичної відповідальності в сфері екологічної безпеки.

За видами небезпеки та екологічного ризику, зобов'язання держави поділяються на – зобов'язання щодо забезпечення хімічної, біологічної, радіаційної безпеки тощо.

Розгляд міжнародних зобов'язань через призму реалізації суб'єктивного права людини на безпечне довкілля та гарантій забезпечення цього права, дозволяє згрупувати їх таким чином:

1) зобов'язання щодо забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне довкілля, що передбачають необхідність закріплення права громадян на національному рівні та створення умов щодо його реалізації. Це зобов'язання, що передбачають необхідність закріплення права людини на безпечне навколишнє середовище на національному рівні та гарантій щодо його реалізації і захисту;

2) зобов'язання з реалізації інституційно-правових гарантій забезпечення екологічної безпеки; пов'язана з формуванням національної системи уповноважених органів у сфері забезпечення екологічної безпеки. В Україні система уповноважених органів у сфері екології та екологічної безпеки за роки незалежності (з 1990 р.) перебуває у постійному процесі реформування і реорганізації з періодичністю один раз на 1,5 – 2 роки. За останні 3 роки система уповноважених органів у сфері екологічної безпеки, а також і функції, які вони реалізують, оптимізується, в середньому, кожні 4–9 місяців. На нашу думку, це негативно впливає на ефективність виконання державою міжнародно-правових зобов'язань у зазначеній

сфері⁸;

3) зобов'язання з реалізації функціонально-процедурних гарантій забезпечення екологічної безпеки, що передбачають розробку і закріплення в національному законодавстві відповідних правових процедур по здійсненню екологічно небезпечних видів діяльності та поводження з різними джерелами екологічної небезпеки, або попередження прояву екологічних ризиків;

4) зобов'язання щодо встановлення юридичної відповідальності в сфері екологічної безпеки.

Базуючись на вищевикладеному, на нашу думку, доцільно виділити наступні напрямки удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: 1) удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в частині забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне довкілля; 2) удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті інституційно-правових гарантій забезпечення екологічної безпеки; 3) удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті функціонально-процедурних гарантій забезпечення екологічної безпеки; 4) удосконалення законодавства України про екологічну безпеку щодо юридичної відповідальності в сфері екологічної безпеки.

Проте, розглядаючи шляхи удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, автор притримується позиції, що недоцільно та методологічно невиправдано говорити про вдосконалення тільки окремих норм та нормативно-правових актів в контексті окремих міжнародно-правових зобов'язань, а доцільно говорити про системний та комплексний підхід до подальшого розвитку національного законодавства. Такий підхід, на нашу думку, може бути реалізований шляхом розробки та подальшої реалізації Концепції вдосконалення та розвитку законодавства України про екологічну безпеку.

Така Концепція має: ґрунтуватися на системі доктринальних положень; містити

⁸ Проблеми формування системи спеціальних органів виконавчої влади у екологічній сфері, в тому числі і в сфері забезпечення екологічної безпеки розглядалися у циклу наукових публікацій [366; 368; 369].

висновки щодо об'єктивного стану сучасного законодавства про екологічну безпеку; містити комплекс рекомендацій та пропозицій щодо усунення існуючих недоліків у законодавстві про екологічну безпеку; визначати основні напрямки та перспективи розвитку, подальшої оптимізації даного законодавства, зокрема в контексті міжнародно-правових зобов'язань держави, маючи на меті досягнення більш ефективного правового регулювання у даній сфері. Обґрунтовані вище напрямки вдосконалення національного законодавства про екологічну безпеку в контексті міжнародних зобов'язань дозволять підійти системно до формування та подальшого розвитку законодавства України про екологічну безпеку та визначити основні положення при розробці Концепції розвитку законодавства України про екологічну безпеку, як частини Концепції розвитку екологічного законодавства України.

На науковому рівні при розгляді питань щодо вдосконалення екологічного законодавства, законодавства про екологічну безпеку та законодавства України в цілому вітчизняними науковцями висловлювались різні пропозиції: це і розробка Концепції розвитку системи джерел права України [203, с. 111], Концепція кодифікації законодавства України [1, с. 215–227], представниками еколого-правової науки пропонувалися: Концепція оптимізації законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки [59, с. 179–193], наукова модель та проект ЗУ «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку» [347], Основи екологічного законодавства України [81], російські вчені пропонували Концепції розвитку екологічного законодавства Росії [102]. В Україні вже був досвід розробки Концепції розвитку законодавства України на 1997–2005 роки, підготовленої Інститутом законодавства Верховної Ради України, яка здебільшого так і не була реалізована [203, с. 111–112]. Такий досвід є і в Республіці Білорусь, де була ухвалена Концепція вдосконалення законодавства Республіки Білорусь [198].

Необхідність розробки Концепції розвитку та вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку, на нашу думку, обумовлена низкою чинників. По-перше, розробка Концепції має являти собою реалізацію принципу наукової обґрунтованості не тільки законотворчої діяльності, але і ширшої за змістом нормотворчої діяльності. Дія даного принципу відображає об'єктивну потребу в

створенні концепції як документу, який би міг впорядкувати складну роботу з розробки законопроектів та формування оптимальної моделі законодавства, спроможного підвищити ефективність правового впливу на суспільні відносини [47, с. 3]; по-друге, розробка такої концепції спрямована на виконання Стратегії національної безпеки України [288], по-третє, розробка такої Концепції дозволить і скоординувати, і оптимізувати роботи з підготовки, прийняття та реалізації законів України.

Наукова модель Концепції удосконалення та розвитку законодавства України про екологічну безпеку, за своєю структурою, на нашу думку, має складатися із наступних розділів: *Розділ 1.* Методологічні засади розробки та реалізації Концепції удосконалення та розвитку законодавства України про екологічну безпеку; *Розділ 2.* Напрямки удосконалення та розвитку законодавства України про екологічну безпеку: 2.1. Удосконалення та розвиток законодавства України про екологічну безпеку в частині забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав; 2.2. Удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті інституційно-правових гарантій забезпечення екологічної безпеки; 2.3. Удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті функціонально-процедурних гарантій забезпечення екологічної безпеки; 2.4. Удосконалення юридичної відповідальності у сфері забезпечення екологічної безпеки; *Розділ 3.* Заключні положення.

Методологічні засади розвитку екологічного права та законодавства, в тому числі, законодавства про екологічну безпеку розглядалися в роботах провідних вітчизняних та зарубіжних науковців еколого-правової науки: В. І. Андрейцева [17], Г. І. Балюк [32], А. Г. Бобкової [40], С. О. Боголюбова [42], М. М. Бринчука [47], А. П. Гетьмана [70], І. А. Ігнат'євої [103], В. В. Костицького [137], І. І. Каракаша [133], М. В. Краснової [149], Н. Р. Малишевої [173], Б. Г. Розовського [315], О. С. Шестерюка [364], Ю. С. Шемшученка [361] та інших.

Серед загальних методологічних засад, які можуть бути покладені в основу розробки та реалізації Концепції розвитку законодавства України про екологічну

безпеку, на нашу думку, доцільно виділити наступні. Методологічними основами правотворчої та законотворчої діяльності є положення сформульовані загальною теорією права:

1) принципи, які відображають найбільш важливі, сутнісні, закономірні риси права сучасної правової держави: демократизм, гуманізм, соціальна справедливість, рівність прав, відповідність норм права економічному та культурному рівню розвитку суспільства, пріоритет загальновизнаних норм та принципів міжнародного права над національним законодавством, непохитність та невідчужуваність прав та свобод людини та особистості, поєднання в праві переконання та примусу;

2) положення, що характеризують норму права як органічно цілісну систему, яка складається із гіпотези, диспозиції і санкції, її основні ознаки, способи викладення в законах та інших нормативно-правових актах;

3) теоретичні уявлення про закон як джерело права, його види, місце в системі нормативно-правових актів, про специфіку законотворчої діяльності та законотворчого процесу, про взаємодію органів представницької та виконавчої влади в процесі підготовки й прийняття законів; про умови ефективної дії законодавчих приписів;

4) характеристика системної побудови права як сукупності галузей та інститутів права, ролі предмету та методу правового регулювання при диференціації правових норм на галузі права, розкриття специфіки окремих галузей національного права, їх взаємозв'язку один з одним, критеріїв віднесення галузей права до публічного чи приватного права ⁹[197];

5) основні положення теорії правовідносин, які характеризують структуру правовідносин, специфічні риси, що притаманні громадянам та юридичним особам, як учасникам правовідносин, способи взаємодії суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, поняття та види об'єктів правовідносин; шляхи і способи захисту уповноваженим суб'єктом порушеного права [97, с. 26–27].

⁹ Вважаємо за недоцільне говорити про віднесення екологічного права чи до публічного чи до приватного права. Сучасне екологічне право розвивається як переважно публічна галузь, проте в межах неї врегульовується і приватний інтерес. Див. детальніше: [197].

Дані положення, на нашу думку, можуть розглядатися як стратегічні цілі, завдання, критерії, яким мають відповідати і законотворчий процес в цілому, і розробка конкретних законодавчих чи нормативно-правових актів. Проте в процесі розвитку галузевого законодавства і поточної нормотворчості, а також систематизації законодавства важливе значення набувають сукупність теоретичних положень еколого-правової науки. Перш за все, це дозволить визначитися із предметною сферою регулювання та відповідністю сукупності знань сучасному стану законодавства в сфері забезпечення екологічної безпеки та існуючому рівню економічного та культурного розвитку суспільства. При цьому, першочергового значення, на нашу думку, набувають наступні положення:

1) принципи галузі права, які сформульовані та науково обґрунтовані представниками еколого-правової науки. Застосуванню підлягають як принципи закріплені чинним законодавством, так і обґрунтовані сучасною еколого-правовою доктриною;

2) концепція розвитку галузі права, зміст якої складає характеристика шляхів і способів вдосконалення чинних норм права, з метою закріплення ефективного правового механізму реалізації повноважень органів національної влади, усунення внутрішніх протиріч та забезпечення органічної взаємодії екологічного права та права екологічної безпеки із іншими галузями права, забезпечення заходів щодо реформування усіх сфер суспільства та держави, створення в державі розвинених ринкових відносин та правової держави [134];

3) положення галузевої науки, які характеризують специфіку її предмету, методу правового регулювання, джерел права, правового статусу учасників правовідносин, способів набуття та захисту ними своїх суб'єктивних прав;

4) науково-обґрунтовані положення науковців про шляхи вдосконалення правових інститутів і норм, що складають предмет нормопроєктування, про те якими якісно бездоганними мають бути норми, зокрема в сфері правового забезпечення екологічної безпеки, які фактори негативно впливають на ефективність норм права і яким чином можливо усунути негативний вплив даних факторів [97, с. 29–31].

Основним **завданням** розробки та прийняття запропонованої Концепції, на нашу думку, є підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин в сфері забезпечення суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки з метою ефективного захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

В основу розробки даної Концепції, на нашу думку, мають бути покладені не тільки **принципи** екологічного права та еколого-правового регулювання, але і науково-обґрунтовані принципи оптимізації законодавства України про екологічну безпеку [59, с. 179–193], серед яких доцільно зазначити: пріоритетність вимог екологічної безпеки; гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя та здоров'я людей; екологізація матеріального виробництва; науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; вирішення проблем правового забезпечення екологічної безпеки на основі широкого міждержавного співробітництва.

В Концепції, на нашу думку, має бути передбачена поетапність розвитку законодавства України про екологічну безпеку. На першому етапі, в сьогоdnішніх умовах та в контексті теми нашого дослідження серед першочергових завдань необхідне проведення докорінної модернізації законодавства України про екологічну безпеку за вищеназваними напрямками. Проте, модернізації потребує не тільки саме регулювання, але і рівень наукового осмислення. Оскільки в сьогоdnішніх умовах стрімко розвиваються інтеграційні економічні відносини, що в свою чергу, є об'єктивною передумовою для переосмислення ролі, місця та функцій екологічного права та законодавства (в тому числі, права екологічної безпеки та відповідного законодавства) в правовій системі в сучасних економічних умовах. Вирішення цього питання, в свою чергу, вимагає проведення цілої низки ґрунтовних наукових досліджень.

На цьому етапі, на нашу думку, необхідно акцентувати увагу: 1) на забезпечення балансу у регулювання не тільки на рівні окремих законодавчих актів та нормативно-правових актів, але і на міжгалузевому рівні, між актами різного

галузевого спрямування; 2) визначення переліку першочергових законодавчих та нормативно-правових актів, серед яких, є прийняття законів України про ратифікацію низки міжнародних угод в сфері екологічної безпеки, які ще так і не стали частиною національного законодавства, зокрема, Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції Еспо, Протокол про реєстри викидів та перенесення забруднювачів до Орхуської конвенції, Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій, Протокол про цивільну відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води до Конвенції 1992 р. з охорони і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер і до Конвенції 1992 р. про транскордонний вплив промислових аварій.

Проте, ратифікація даних угод потребує змін та доповнень до ряду законів України, і в першу чергу, ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу», які необхідно доповнити новими статтями щодо запровадження: оцінки транскордонного впливу на навколишнє середовище; стратегічної екологічної оцінки, її принципів, об'єктів, порядку та процедури здійснення та забезпечення доступу громадськості до прийняття екологічно значимих рішень. ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» та ЗУ «Про об'єкти підвищеної небезпеки» положеннями щодо попередження, ліквідації наслідків та формування системи оповіщення у випадку великих промислових аварій, які мають транскордонний вплив.

Однак, під час підготовки пакетів документів на ратифікацію зазначених протоколів необхідно прийняти зміни до законодавства з метою реалізації положень Орхуської конвенції та Конвенції Еспо. Такий проект, наприклад, був розроблений та оприлюднений Минприроди України [302]. В пояснювальній записці зазначено, що проект покликаний реалізувати зобов'язання держави та узгодити норми ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» та «Про екологічну експертизу» щодо оцінки впливу на навколишнє середовище та участі громадськості у прийнятті екологічно значимих рішень. Однак, законопроект, не тільки не усуває розбіжностей, а створює нові.

Другий важливий комплекс питань пов'язаний із формуванням системи єдиних екологічних дозволів, яка ґрунтується на принципі найкращих доступних технологій. Такий законопроект був розроблений Мінприроди України.

В результаті реалізації цієї концепції пропонується розробити та прийняти кодифікований законодавчий акт «Основи законодавства України про екологічну безпеку», який в подальшому міг би стати частиною Екологічного кодексу України. Проте, вважаємо, що прийняття кодифіковано акту є віддаленою перспективою, або може розглядатися як другий етап розвитку законодавства України про екологічну безпеку.

Висновки до третього розділу

1. Стан суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях, збільшення існуючих та поява нових видів джерел небезпеки обумовлюють і певні особливості щодо розвитку правового регулювання у цій сфері.

2. Аналіз правового регулювання забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні за критеріями обґрунтованими у першому розділі даного дослідження дозволив дійти висновків про те, що екологічна безпека є об'єктом міжнародно-правового регулювання, стан врегулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні носить часто безсистемний та фрагментарний характер. Кожна міжнародна угода, яка спрямована на забезпечення екологічної безпеки фактично встановлює власний правопорядок. Проте, в сьогоденні умовах спостерігається тенденція комплексного підходу до врегулювання відносин щодо екологічної безпеки на міжнародному рівні шляхом координації діяльності міжнародних організацій та органів конвенцій.

2. Стан правового регулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки в межах ЄС дозволив виявити, що екологічна безпека є об'єктом правового регулювання та пріоритетом діяльності органів ЄС. Виявлені п'ять основних груп суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки які

врегульовані нормами права ЄС.

3. Характерні особливості та вади розвитку сучасного стану законодавства України про екологічну безпеку повною мірою можуть розглядатися у якості передумов і конкретних підстав подальшого його вдосконалення та виявлення перспектив його розвитку, з метою досягнення ефективного, адекватного та якісного правового регулювання щодо забезпечення екологічної безпеки, забезпечення та захисту екологічних прав людини.

Проведена класифікація міжнародно-правових зобов'язань України у сфері забезпечення екологічної безпеки за наступними критеріями: 1) час і спосіб приєднання держави до міжнародної угоди; 2) зміст діяльності держави щодо реалізації міжнародно-правового зобов'язання; 3) зміст відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, які врегульовані нормами міжнародного права та права ЄС; 4) види небезпеки та екологічного ризику; 5) види гарантій забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне навколишнє середовище; 6) за елементами механізму правового забезпечення екологічної безпеки.

4. Обґрунтовано основні напрямки удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань. Запропонована наукова модель Концепції розвитку законодавства України про екологічну безпеку та сформульовані її основні положення.

Основні результати дослідження третього розділу опубліковані в таких одноосібних роботах автора [367; 372; 374; 376; 377; 379; 380; 381; 383; 384; 386; 387].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження, на підставі аналізу наукових джерел, особливостей правового регулювання забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні, в межах ЄС та в Україні, аналізу діяльності держави щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, автором сформульовано ряд висновків.

1. Аналіз науково-теоретичних джерел із загальної теорії права, міжнародного права, теорії правових систем, порівняльного правознавства та особливо, екологічного права і права екологічної безпеки виявив відсутність єдиного підходу до розуміння поняття удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань.

Багатоаспектність та багатогранність поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, дозволило визначити зазначене поняття у вузькому та широкому розумінні.

2. Поняття вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань у *вузькому розумінні* розкривається через його внутрішній зміст, що дозволяє говорити про наступні внутрішні змістовні характеристики та суттєві ознаки: 1) як стану розвитку суспільних відносин, врегульованих нормами чинного права, в межах яких реалізується зовнішня та внутрішня екологічна функція держави, зокрема, одна з її форм – правотворча; 2) як специфічної діяльності органів держави щодо зміни, перетворення правових норм екологічної безпеки та щодо фактичної реалізації міжнародних-зобов'язань України в сфері забезпечення екологічної безпеки; 3) як процесу постійного перетворення правових норм екологічної безпеки та встановлення їх відповідності нормам міжнародного права та права ЄС, що обумовлено змістом міжнародно-правового зобов'язання.

На основі виявлених ознак сформульовано визначення поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань»: як такого стану розвитку суспільних відносин в сфері екології, та

зокрема в сфері екологічної безпеки, врегульованих нормами чинного права, які в умовах сучасних інтеграційних процесів державотворення вимагають здійснення специфічної діяльності органів держави щодо забезпечення постійного процесу перетворення правових норм екологічної безпеки та встановлення їх відповідності правовим нормам міжнародного права та права ЄС, що обумовлено змістом міжнародно-правових зобов'язань України.

Розглядаючи досліджуване поняття з позицій визначення місця, ролі та функцій вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань у системі правових зв'язків, інших правових явищ, понять та категорій, що дозволяє визначити структурно-функціональну характеристику даного поняття (*широке розуміння*), яка включає наступні змістовні його ознаки: - це процес з: 1) реформування правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки; 2) розвитку законодавства України про екологічну безпеку та усієї правової системи України в цілому; 3) складова процесу оптимізації законодавства України про екологічну безпеку; - це складовий елемент національного механізму імплементації міжнародних еколого-правових норм; - це необхідний і обов'язковий елемент механізму правового забезпечення екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях; - це гарантія забезпечення, реалізації та захисту суб'єктивного права громадян України на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; - це окремий самостійний напрямок національної екологічної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки.

3. На підставі дослідження науково-теоретичних підходів до розуміння правових форм вдосконалення законодавства України в контексті міжнародно-правових зобов'язань аргументовано, що на науковому рівні відсутній узгоджений єдиний системний підхід щодо визначення та розуміння правових форм удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань та розуміння їх способів та видів.

Проте, розглядаючи співвідношення понять «гармонізація», «адаптація», «імплементація», які найбільше сприйняті національним законодавством України,

на нашу думку, гармонізацію розглянуто як родове, загальне поняття, яке охоплює всі процеси вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань. Поняття «імплементация», на нашу думку, доцільно застосовувати саме до процесу реалізації норм міжнародних договорів у сфері екологічної безпеки, а поняття «адаптація» до процесу наближення законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС. Даний підхід обумовлений наявністю чи відсутністю точок дотику різних правових систем. Так, норми міжнародно-правового характеру, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, та які є частиною національного законодавства, тобто є складовою національної системи права. Норми права ЄС ніяких точок дотику із правовою системою України не мають, з формально-юридичної точки зору, за виключенням змісту міжнародно-правового зобов'язання України щодо наближення національного законодавства України до законодавства ЄС, зокрема в сфері забезпечення екологічної безпеки.

Обґрунтовано виокремлення двох основних правових форм вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: імплементацию міжнародно-правових норм у сфері екологічної безпеки і адаптацию законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС.

4. На підставі аналізу та узагальнення науково-теоретичних та конституційних засад співвідношення національного законодавства про екологічну безпеку із нормами в сфері екологічної безпеки, закріпленими на міжнародному рівні та в межах ЄС обґрунтовано положення про наступне. Закріплення у ст.9 Конституції України положення про те, що норми чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких висловила Верховна Рада України стають частиною національного законодавства України потребує удосконалення, оскільки поряд з цим відсутній механізм його реалізації, зокрема в частині встановлення співвідношення норм міжнародних угод із нормами законів України у сфері екологічної безпеки.

Порівняння правового регулювання у сфері екологічної безпеки, що склалося на міжнародному рівні та на рівні ЄС і національного законодавства в цій сфері

доцільно розглянути наступні питання: чи екологічна безпека є пріоритетом та об'єктом правового регулювання на рівні міжнародному, ЄС та України; які правовідносини у сфері екологічної безпеки врегульовані на правовому рівні (міжнародному, рівні ЄС та України); в яких джерелах об'єктивуються норми та вимоги екологічної безпеки?

Аналіз міжнародних, європейських та національних джерел, в яких закріплені пріоритети та норми екологічної безпеки доцільно провести відповідним чином класифікуючи дані норми за їх змістом (за обсягом прав и обов'язків суб'єктів правовідносин в сфері екологічної безпеки).

В якості блоків нормативно-правових приписів запропоновано виокремити п'ять основних груп правових норм в сфері забезпечення екологічної безпеки: 1) нормативно-правові приписи, які спрямовані на забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та інших екологічних прав людини (в нормальних умовах, коли екологічна небезпека не проявилась); 2) нормативно-правові приписи, які визначають інституційно-функціональний механізм забезпечення екологічної безпеки: 2.1) правові норми, що визначають статус міжнародних органів, органів та інститутів ЄС і національних органів в галузі екологічної, в тому числі техногенно-екологічної, безпеки; 2.2) правові норми, що визначають функціональне забезпечення екологічної безпеки; 3) нормативно-правові приписи, які спрямовані на врегулювання екологічного ризику, попередження прояву небезпеки в процесі здійснення різних видів людської діяльності та поводження із різними джерелами небезпеки; 4) нормативно-правові приписи, які спрямовані на захист права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та на подолання і ліквідацію наслідків прояву екологічної небезпеки (екологічного ризику); 5) нормативно-правові приписи, що встановлюють відповідальність в сфері екологічної безпеки.

Обґрунтовано проведення порівняльного аналізу правового регулювання у сфері екологічної безпеки, що склалося на міжнародному рівні, на рівні Європейського Союзу і національного законодавства в цій сфері за наступними

напрямами: 1) екологічна безпека як пріоритет та об'єкт правового регулювання на рівні міжнародному, ЄС та України; 2) суспільні відносини у сфері екологічної безпеки, що врегульовані на правовому рівні (міжнародному, рівні ЄС та України); 3) джерела, в яких об'єктивуються норми та вимоги екологічної безпеки.

4. Правовідносини, в межах яких здійснюється вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань. Дані правовідносини пропонується віднести до комплексного виду екологічних правовідносин, зокрема тих, що виникають у сфері забезпечення екологічної безпеки, які є абсолютними за змістом, мають ознаки процесуальних та регулюються нормами різного галузевого спрямування.

Аналіз підстав виникнення, зміни та припинення даних правовідносин дозволив зробити висновок, що підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань тісно пов'язані з підставами виникнення міжнародно-правових зобов'язань самої держави. Серед правових підстав та умов виникнення, зміни та припинення правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань, доцільно виокремити дві основні групи: 1) міжнародно-правового (зовнішнього) характеру та 2) національно-правового (внутрішнього) характеру.

За особливостями об'єктно-суб'єктного складу, змісту даних правовідносин виокремлено дві великі групи: правовідносини щодо імплементації міжнародно-правових норм в сфері забезпечення екологічної безпеки в систему національного законодавства; правовідносини щодо адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС. Дані правовідносини різняться за своїм суб'єктно-об'єктним складом та змістом, можуть бути поділені на підгрупи залежно від стадій правового механізму адаптації та імплементації. Характерною ознакою даних правовідносин є те, що в їх межах реалізується екологічна функція держави, зокрема щодо забезпечення екологічної безпеки та одна з її форм – правотворча.

Обґрунтовано необхідність виокремлення безпосередніх та опосередкованих об'єктів правовідносин щодо вдосконалення законодавства України про екологічну

безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: *безпосередні об'єкти* – це життя та здоров'я людини, безпечний стан навколишнього природного середовища та екологічна безпека; *опосередковані* - 1) законодавство України про екологічну безпеку, міжнародні договори, *acquis communautaire*; 2) діяльність уповноважених суб'єктів щодо планування, розробки та прийняття законодавчих і нормативно-правових актів в сфері забезпечення екологічної безпеки у відповідності із міжнародно-правовими зобов'язаннями.

5. Аналіз повноважень спеціально уповноважених органів у сфері забезпечення екологічної безпеки та реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у цій сфері дозволяє зробити висновок про те, що більше половини обов'язків держави по виконанню міжнародних угод, які реалізуються (зокрема Мінприроди України), являють собою розробку і прийняття нового законодавства та вдосконалення вже існуючого, що фактично є законотворчою діяльністю.

Фактично в процесі підготовки проектів законів України та інших нормативно-правових актів при здійсненні адаптації законодавства України про екологічну безпеку до законодавства ЄС та міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері, держава реалізує свою внутрішню екологічну функцію у формі законотворчості.

Аналіз практики діяльності державних органів з імплементації міжнародних еколого-правових норм та адаптації законодавства України до законодавства ЄС свідчить про наступне: 1) у плануванні заходів щодо реалізації міжнародно-правових зобов'язань відсутня узгодженість дій, найчастіше заходи (в т.ч. і по вдосконаленню законодавства) плануються на виконання рішень міжнародно-правових органів та інституцій; 2) при плануванні діяльності державних органів окремо плануються заходи по імплементації та адаптації, що призводить до дублювання у діяльності уповноважених органів.

6. Аналіз окремих аспектів міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки дозволив зробити наступні висновки: по-перше, екологічна безпека є об'єктом міжнародно-правового регулювання, на міжнародному рівні сформувалася система міжнародно-правових норм щодо забезпечення екологічної безпеки, які об'єктивуються у міжнародно-правових документах; по-друге, реалізація

міжнародно-правових зобов'язань України у сфері забезпечення екологічної безпеки на національному рівні вимагає пошуку оптимальних механізмів вдосконалення національного законодавства і саме наукова класифікація міжнародно-правових зобов'язань України щодо забезпечення екологічної безпеки може бути використана з цією метою; по-третє, застосування такого підходу, як класифікація, на нашу думку, дозволяє більш ретельно розглянути міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення екологічної безпеки з точки зору видів, способів та організаційно-правових форм діяльності держави щодо їх реалізації на національному рівні.

7. Аналіз законодавства ЄС дозволив зробити висновки про наступне: екологічна безпека є і пріоритетом нормотворчої діяльності органів ЄС, в ЄС на правовому рівні врегульовані суспільні відносини щодо забезпечення екологічної безпеки, які можна згрупувати у декілька груп: відносини щодо забезпечення та захисту екологічних прав людини, зокрема, права на безпечне, сприятливе довкілля; відносини щодо інституційно-функціонального забезпечення екологічної безпеки в ЄС; відносини щодо регулювання екологічно небезпечних видів людської діяльності; відносини щодо попередження настання надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; відносини щодо реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації їх негативних наслідків; відносини щодо юридичної відповідальності у сфері екологічної безпеки.

Все вищенаведене дозволяє зробити наступні висновки: по-перше, в ЄС сформувалася система нормативно-правових приписів щодо забезпечення екологічної безпеки в межах Співтовариств та держав-членів; по-друге, порівнюючи національне та європейське законодавство щодо забезпечення екологічної безпеки з точки зору регулювання суспільних відносин, що виникають в означеній сфері, можна говорити про наявні особливості, розбіжності, прогалини у законодавстві України та ЄС, які мають бути усунені в процесі подальшої адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

8. Стану регулювання суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, який об'єктивується у законодавстві України про екологічну безпеку

властиві: *по-перше*, поліфонія правових норм різних нормативно-правових актів за юридичною силою, метою правового регулювання та галузевою спрямованістю; *по-друге*, незбалансованість норм, вимог та нормативів екологічної безпеки, системи заходів щодо попередження прояву екологічної небезпеки та системи заходів щодо ліквідації наслідків прояву екологічного ризику, незбалансованість функціонально-процедурного забезпечення екологічної безпеки, зокрема, при здійсненні різних видів діяльності тощо; *по-третє*, притаманний колізійний характер правових норм, що закріплені у нормативних актах різної юридичної сили та різного галузевого спрямування, дублювання правових приписів, вимог та норм екологічної безпеки не тільки на рівні закріплення норм-принципів, норм-дефініцій, але і на рівні закріплення функціонально-процедурних гарантій забезпечення суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку; *по-четверте*, властива незавершеність у регулюванні, особливо, коли мова йде про визначення та конкретизацію окремих правових процедур, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки (ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, оцінка впливу на довкілля, екологічний контроль, моніторинг тощо); *по-п'яте*, притаманна безсистемність у розробці та прийнятті законодавчих та нормативно-правових актів, що призводить не тільки до існування колізійних норм та розбіжностей на рівні різних нормативно-правових актів, але і до конкуренції, що виникає на рівні принципів правового регулювання; *по-шосте*, притаманне неврахування міжнародно-правового досвіду та, до певної міри, ігнорування норм міжнародних договорів, що стали частиною національного законодавства.

Такі характерні особливості та вади розвитку на сучасному етапі законодавства України про екологічну безпеку об'єктивно обумовлюють необхідність його подальшого вдосконалення з метою досягнення ефективного, адекватного та якісного правового регулювання щодо забезпечення екологічної безпеки, забезпечення та захисту екологічних прав людини. Усі перераховані характеристики сучасного стану законодавства України про екологічну безпеку повною мірою можуть розглядатися у якості передумов і конкретних підстав подальшого його вдосконалення та виявлення перспектив його розвитку.

Систематизація міжнародно-правових зобов'язань України у сфері екологічної безпеки проведена шляхом їх класифікації за різними критеріями: 1) часом і способом приєднання держави до міжнародної угоди; 2) за змістом діяльності держави щодо реалізації міжнародно-правового зобов'язання; 3) за змістом відносин щодо забезпечення екологічної безпеки, які врегульовані нормами міжнародного права та права ЄС; 4) за видами небезпеки та екологічного ризику; 5) за видами гарантій забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне навколишнє середовище; 6) за елементами механізму правового забезпечення екологічної безпеки.

9. Обґрунтовано напрямки вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань: 1) щодо забезпечення суб'єктивного права людини на безпечне довкілля; 2) в контексті інституційно-правових гарантій забезпечення екологічної безпеки; 3) в контексті функціонально-процедурних гарантій забезпечення екологічної безпеки; 4) щодо юридичної відповідальності у сфері екологічної безпеки. Вибір зазначених напрямів розвитку національного законодавства в контексті міжнародних зобов'язань дозволить підійти системно до формування та подальшого розвитку законодавства України про екологічну безпеку та визначити основні положення при формуванні Концепції розвитку законодавства України про екологічну безпеку.

З огляду на викладене вище, вважаємо за доцільне говорити про необхідність розробки Концепції розвитку законодавства України про екологічну безпеку як складової Концепції розвитку екологічного законодавства України. Така Концепція, на нашу думку має: ґрунтуватися на системі доктринальних положень; містити висновки щодо об'єктивного стану сучасного законодавства про екологічну безпеку; містити комплекс рекомендацій та пропозицій щодо усунення існуючих недоліків у законодавстві про екологічну безпеку; визначати основні напрямки та перспективи розвитку, подальшої оптимізації даного законодавства, маючи на меті досягнення більш ефективного правового регулювання у даній сфері

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання кодифікації законодавства України : [зб. наук. праць / ред. В. О. Зайчук]. – 2009. – Вип. 1. – 232 с.
2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 1. – 364 с.
4. Алексеев С. С. Теория права / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : БЕК, 1995. – 320 с. – ISBN 5-85639-093-8.
5. Алексеев С. С. Право: азбука, теория, философия. Опыт комплексного исследования / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Статут, 1999. – ISBN 5-8354-0002-0.
6. Аметистов Э. М. Международное право и труд: факторы имплементации международных норм о труде / Эрнест Михайлович Аметистов. – М. : Международные отношения, 1982. – 272 с. – ISBN : 5-7133-0275-X.
7. Андрейцев В. И. Земельная реформа : Приватизация. Экология. Право : [сб. эксклюзив. очерков и нормативно-правовых актов] / Владимир Иванович Андрейцев. – К. : УЭАН, 1997. – 238 с.
8. Андрейцев В. І. Екологічне право. Курс лекцій : [навч. посібник для студ. Вузів] / Володимир Іванович Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с. – ISBN 5-7707-9603-0.
9. Андрейцев В. І. Політика. Інновації. Приватизація. Екологічна безпека. Право. Проблеми оптимізації та екологізації законодавства України / Володимир Іванович Андрейцев. – К. : УЕАН, 1996. – 140 с.
10. Андрейцев В. І. Проблеми права екологічної безпеки (Концептуальні засади) / Володимир Іванович Андрейцев. – К. : КУ, 1998. – 34 с.

11. Андрейцев В. І. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні : [навч.-практ. посіб.] / Володимир Іванович Андрейцев. – К. : Істина, 1999. – 319 с. – ISBN 966-7613-03-8.
12. Андрейцев В. І. Гармонізація як форма оптимізації українського законодавства : проблеми методології (еколого-правовий аспект) / В. І. Андрейцев // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2000. – Вип. 38. – С. 4–5.
13. Андрейцев В. І. Проблеми кодифікації законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки В. І. Андрейцев // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2001. – Вип. 42. – С. 5–14.
14. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : [навч. та наук.-практ. посіб.] / Володимир Іванович Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с. – ISBN 966-7767-52-3.
15. Андрейцев В. І. Правові проблеми доступу до інформації та правосуддя в контексті міжнародних конвенцій / В. І. Андрейцев // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2003. – Вип. 49–51. – С. 55–64.
16. Андрейцев В. І. Кодифікація екологічного законодавства : стан та проблеми законодавчого конструктивізму / В. І. Андрейцев, М. О. Фролов // Фіксов. доп. на Міжнародному круглому столі [«Екологічний кодекс України : міфи та реальність»], (Київ, 12–13 травня 2005 р.). – К. : Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. – 42 с.
17. Андрейцев В. І. Кодифікація екологічного законодавства: методологічні, гносеологічні, аксіологічні аспекти та проблеми / В. І. Андрейцев // 3б. доп. учасників круглого столу [«Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України»], (Харків, 9 листопада 2012 р.) / ред. А. П. Гетьман. – Харків : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. – С. 15–19.

18. Андрієвський І. Д. Оптимізація економічної системи взаємовідносин в сфері вивчення і використання надр в Україні / І. Д. Андрієвський, М. М. Коржнев, В. М. Гарна // Нафтова і газова промисловість. – 2002. – № 5. – С. 3–8.
19. Андрусевич А. Охорона довкілля у практиці Комітету ООН з прав людини / А. Андрусевич // Вісник екологічної адвокатури. – 2001. – № 14. – С. 29–31.
20. Андрусевич А. Діяльність Експертної комісії Всесвітнього банку / А. Андрусевич // Вісник екологічної адвокатури. – 2001. – № 15. – С. 15–17.
21. Андрусевич А. Діяльність ЮНЕСКО в сфері охорони довкілля / А. Андрусевич // Вісник екологічної адвокатури. – 2001. – № 17. – С. 24–25.
22. Андрусевич А. Всесвітня організація охорони здоров'я: діяльність у сфері охорони довкілля / А. Андрусевич, О. Мелень // Вісник екологічної адвокатури. – 2002. – № 18. – С. 32–36.
23. Андрусевич Н. І. З практики Омбудсмена Європейського Союзу / Н. І. Андрусевич // Вісник екологічної адвокатури. – 2002. – № 20. – С. 28–31.
24. Андрусевич Н. І. Європейське право навколишнього середовища : [навч. посіб.] / [Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова, М. М. Микієвич]. – Львів : ТЗОВ «ЮМГ», 2004. – 216 с. – ISBN 966-631-300-8.
25. Андрусевич А. Право на гніздо / Андрей Андрусевич, Хинес Руис Масия. – Львов–Мурсия, 2006. – 84 с.
26. Андрущенко М. Н. Понятие эффективности и ее философский смысл / М. Н. Андрущенко // Уч. зап. каф. обществ. наук вузов г. Ленинграда. – Серия : «Философия». – Вып. 12 : Философские и социологические исследования. – С. 42–53.

27. Анцилотти Д. Курс международного морского права / Дионисио Анцилотти ; [пер. А. Л. Саккетти, Э. М. Фабрикова ; под ред. Д. Б. Левина]. – М. : ИЛ, 1961. – Т. 1 : Введение – общая теория. – 457 с.
28. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням : міжнар. документ від 22 березня 1989 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Офіц. сайт ВР України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_022
29. Баймуратов М. А. Международное публичное право : [учебник] / Михаил Александрович Баймуратов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Харьков : Одиссей, 2007. – 704 с. – ISBN 978-966-633-644-9.
30. Баймуратов М. О. Актуальні проблеми національної імплементації Україною норм міжнародних конвенцій / М. О. Баймуратов // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 33–36.
31. Балашенко С. А., Макарова Т. И. Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека : [учебн. пособие] / С. А. Балашенко, Т. И. Макарова. – Минск : World Wide Printing, 1999. – 256 с. – ISBN 1-890863-25-4.
32. Балюк Г. И. Проблемы законодательной регламентации и реализации в Украине экологической составляющей Концепции устойчивого развития / Г. И. Балюк // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 91–100.
33. Балюк Г. І. Міжнародно-правові засади співробітництва України у сфері нерозповсюдження ядерної зброї / Г. І. Балюк // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2001. – Вип. 41. – С. 23–27.
34. Балюк Г. І. Правові проблеми фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання / Г. І. Балюк // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2001. – Вип. 42. – С. 37–39.

35. Балюк Г. І. Поняття соціального захисту громадян за надзвичайних екологічних ситуацій / Г. І. Балюк // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2005. – Вип. 63. – С. 16.
36. Балюк Г. І. Екологічне право України : конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частина) : [навч. посібник] / Галина Іванівна Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 192 с. : табл. – Бібліогр. : с. 188–191. – ISBN 966-667-204-9.
37. Батлер У. Е. Місце пострадянських правових систем на правовій карті світу : [відкрита лекція] / Уїльям Елліот Батлер ; [пер. з англ. К. О. Черниченка ; за ред. О. В. Кресіна]. – К. : «Логос», 2009. – Вип. 19. – 20 с. – (Серія наук.-метод. вид. : «Академія порівняльного правознавства»).
38. Біла книга про еколого-правову відповідальність = White Paper on environmental liability (Final of 9 February 2000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bnpparibas.com/en/sustainable-development/text/ENtxt8White%20paper%20on%20environmental%20liability.pdf.
39. Блищенко И. П. Международное и внутригосударственное право / Игорь Павлович Блищенко. – М. : Госюриздат., 1960. – 237 с.
40. Бобкова А. Г. Оправовых основах планирования экологического предпринимательства / А. Г. Бобкова // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 133–141.
41. Боголюбов С. А. Перспективы развития экологического законодательства / С. А. Боголюбов // Вестник ОГУ. – 2003. – № 4. – С. 98–103.
42. Боголюбов С. А. Право и единая государственная политика в России / С. А. Боголюбов // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 56–70.
43. Братусь С. Н. Теоретические вопросы систематизации советского законодательства / [Астрахан Е. И., Беяева З. С., Братусь С. Н.,

- Брауде И. Л., и др.] ; под ред. : С. Н. Братусь, И. С. Самощенко – М. : Госюриздат, 1962. – 575 с.
44. Бредіхіна В. Л. Конституційні засади права громадян на безпечне навколишнє природне середовище : [монографія] / Вікторія Леонідівна Бредіхіна ; за ред. М. В. Шульги. – Харків : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2008. – 168 с.
 45. Бредіхіна В. Л. Основні засади правового захисту населення від негативного впливу навколишнього природного середовища / В. Л. Бредіхіна // Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : [навч. посіб.] / [А. П. Гетьман, В. М. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін.]. – Харків : Право, 2012. – 293,[1] с. – Бібліогр. в кінці розд. – ISBN 978-966-458-364-7.
 46. Бринчук М. М. Экологическое право (Право окружающей среды) : [учебник] / Михаил Михайлович Бринчук. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2003. – 670 с. – ISBN 5-7975-0612-2.
 47. Бринчук М. М. Концепция развития экологического законодательства Российской Федерации / Михаил Михайлович Бринчук. – СПб. : Изд. Юридического института. 2009. – 168 с. – ISBN 5-86247-106-5.
 48. Буткевич В. Г. Соотношение внутригосударственного и международного права / Володимир Григорович Буткевич. – К. : Вища школа, 1981. – 311 с.
 49. Васецький В. Ю. Реалізація прав та свобод особи в різних правових системах світу / Вячеслав Юрійович Васецький // Вступ до теорії правових систем : [монографія] / ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2006. – 432 с.
 50. Василенко В. А. Классификация международно-правовых норм, регулирующих процесс социалистической экономической интеграции / В. А. Василенко // Роль международного договорного и институционального механизма в развитии социалистической интеграции. – 1978. – С. 10–13.

51. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Юрій Сергійович Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с. – ISBN 978-966-8602-45-0.
52. Венская конвенция о гражданской ответственности за ядерный ущерб : междунар. документ от 21 мая 1963 года, с поправками внесенными протоколом от 12 сентября 1997 года [Електронний ресурс] / Междунар. агенство по атомной энергетике. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_006
53. Венская конвенция о праве международных договоров. Комментарий / А. М. Талалаев ; под ред. Н. В. Захаровой. – М. : Юрид. лит., 1997. – 336 с.
54. Висторобец Є. А. Співвідношення поняття міжнародного права навколишнього середовища та міжнародного екологічного права за групами / Євген Анатолійович Висторобец // Міжнародне право навколишнього середовища : стан та перспективи розвитку. – 2010. – С. 48–55.
55. Віденська конвенція про охорону озонowego шару : міжнар. документ від 22 березня 1985 року [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_088
56. Віденська конвенція про правонаступництво держав відносно договорів : міжнар. документ від 23 серпня 1978 року [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_185
57. Власенко Ю. Л. Оптимізація законодавства у сфері екологічної безпеки: поняття та способи / Ю. Л. Власенко // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2001. – Вип. 41. – С. 32.
58. Власенко Ю. Л. Теоретичні засади проблем систематизації законодавства в залузі екологічної безпеки у контексті його оптимізації

- / Ю. Л. Власенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 9. – С. 90–98.
59. Власенко Ю. Л. Проблеми оптимізації законодавства України в сфері забезпечення екологічної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Юлія Леонідівна Власенко ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 236 с.
 60. Водний кодекс України : постанова від 6 червня 1995 р. / Верховна Рада України // Відомості ВР України. – 1995. – № 24, ст. 189.
 61. Воронин В. Т. Методологические проблемы оптимизации в науке : [монография] / [В. Т. Воронин, О. С. Разумовский, Н. Н. Семенова, Е. Д. Гражданников]. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1991. – 254 с. – ISBN 5-02-029814-X.
 62. Вступ до теорії еколого-процесуального права України [Текст] : навч. посібник для студ. юрид. спец. вузів / А. П. Гетьман. – Харків : Основа, 1998. – 208 с. – ISBN 5-7768-0314-4.
 63. Вступ до теорії правових систем : [монографія] / ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2006. – 431 с.
 64. Высторобец Е. А. Экологическое право – мотивации в международном сотрудничестве / Евгений Анатольевич Высторобец. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Наука, XL, 2006. – 384 с. : 27 ил. + табл. – ISBN 5-02-033807-9.
 65. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права : [монография] / Анатолий Степанович Гавердовский. – К. : Вища школа, 1980. – 319 с. – ISBN 5-ГАС-ИНМП.
 66. Галяметдинова А. Ю. Международно-правовые аспекты экологической безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Анна Юрьевна Галяметдинова ; Казанск. гос. ун-т. – Казань, 2000. – 173 с.
 67. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС / І. В. Кравчук, М. В. Парапан. – К. : Слово, 2004. – 319 с. : іл. – Бібліогр. : с. 289–297 та у підрядк. приміт. – ISBN 966-84074-4-X.

68. Гетьман А. П. Процессуальные нормы и отношения в экологическом праве : [монография] / Анатолий Павлович Гетьман. – Харьков : Основа, 1994. – 136 с. – ISBN 5-7768-0252-0.
69. Гетьман А. П. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації / А. П. Гетьман // Вісник Акад. правових наук. – 2004. – № 1. – С. 580–592.
70. Гетьман А. П. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля / А. П. Гетьман // Право України. – 2011. – № 2. – С. 11–20.
71. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види : [монографія] / Євген Анатолійович Гетьман. – Харків : Право, 2012. – 192 с. – Бібліогр. : с. 174–190. – ISBN 978-966-458-335-7.
72. Головка О. І. Механізм адаптації законодавства європейських держав до правових стандартів Європейського Союзу / О. І. Головка // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / ред. В. Н. Денисова. – К. : Юстініан, 2006. – С. 551–568.
73. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций : междунар. документ от 24 октября 1970 года [Електронний ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_569
74. Декларації про державний суверенітет України : декларація № 55-XII від 16 липня 1990 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31, ст. 429. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
75. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию : междунар. документ от 14 июня 1992 года [Електронний ресурс] /

- Организация Объединенных Наций. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_455
76. Денисов В. Н. Про концептуальні засади створення і розвитку системи регулювання зовнішньої діяльності України / В. Н. Денисов // Тези доп. і наук. повідомлень наук.-практ. конф. [«Правова система України : теорія і практика»], (Київ, 7–8 жовтня 1993 р.). – К., 1993. – С. 30.
 77. Денисов В. Н. Проблеми створення публічного порядку в зовнішньополітичній діяльності України / В. Н. Денисов // Суверенітет України і міжнародне право. – К., 1995 – С. 16.
 78. Денисов В. Н. Развитие теории и практики взаимодействия международного права и внутреннего права / Владимир Наумович Денисов // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве : [монография] / [Денисов В.Н., Евинтов В.И., Азуд Ян, Бокор-Сеге Ханна и др]. – К. : Наукова думка, 1992. – 241 с.
 79. Дикусар В. М. Международно-правовые проблемы охраны окружающей среды : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.10 / Василий Михайлович Дикусар ; Росс. акад. наук. Ин-т гос. и права. – М., 2007. – 327 с.
 80. Діденко Т. І. Екологічне законодавство України: окремі аспекти розвитку в контексті глобалізації екологічних проблем / Т. І. Діденко // Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку. – 2010. – 213 с.
 81. Діденко Т. І. Становлення та розвиток екологічного законодавства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсне право» / Тетяна Іллівна Діденко. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
 82. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право : [навч. посібник] / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с. – ISBN 966-7784-35-5.

83. Додонов В. Н. Международное право : Словарь-справочник/ [В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев]; под общ. ред. В. Н. Трофимова. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 363 с. – ISBN 5-86225-312-2.
84. Дубовик О.Л. Экологическое право: учебник / О.Л. Дубовик, Л.Кремер, Г. Люббе-Вольфф; под ред. О.Л.Дубовик; пер. с нем. разд. II, III,V А.А. Жалинская-Рёрихт. – Изд. 2-е, исправл. и доп. – М. Эксмо, 2007. – 768с.
85. Дудин А. П. Объект правоотношения (вопросы теории) / А. П. Дудин. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1980. – 81 с.
86. Духневич І. В. Розвиток аграрного законодавства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсове право / Ірина Вікторівна Духневич ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 19 с.
87. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : [навч. посібник] / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова]. – Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. – 464 с. – Бібліогр. : с. 355–423. – ISBN 966-633-690-6.
88. Екологічне право України. Академічний курс : [підручник] / ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2005. – 848 с. – ISBN 966-8602-13-7.
89. Екологічне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Л. О. Бондар та ін.] ; за ред. І. І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – 775, [12] с. – ISBN 978-966-438-486-2.
90. Екологічне право. Особлива частина : [підруч. : для студ. юрид. вузів та фак. : повний акад. курс] / [В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. Бобкова и др.] ; ред. В. І. Андрейцев. – К. : Істина, 2001. – 543 с. – Бібліогр. в підряд. приміт.
91. Жлоба А. А. Право окружающей среды Европейского Союза. Общая часть : [учеб. пособие] / А. А. Жлоба ; [под ред. : Херрманн Харальд, С. А. Балашенко, Борич Томислав]. – Минск : Зорны Верасок, 2010. –

- 155 с. – (Европейское экономическое право). – Библиогр. : с. 149–153. – Предметный указатель : с. 154–155. – ISBN 978-985-6957-20-1.
92. Загальна декларація прав людини : міжнар. документ від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
 93. Загальна теорія держави і права : [навч. посібник] / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с. Біблiogр. : с. 358–364. – ISBN 978-611-01-0077-9.
 94. Задорожній О. В. Міжнародне право навколишнього середовища : [підручник для ВНЗ] / О. В. Задорожній , М. О. Медведєва. – К. : Видав. дім «Промені», 2010. – 510 с. – ISBN 978-966-8935-10-7.
 95. Заєць О. І. Правові аспекти земельної реформи в Україні : [монографія] / Олена Іванівна Заєць. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – 185 с. – ISBN 966-594-760-5.
 96. Законодавчий процес в Україні / [Богачова О. В., Зайчук О. В., Копиленко О. Л.] ; за заг. ред. В. О. Зайчука. – К. : Реферат, 2006. – 424 с. – ISBN 978-966-8058-27-1.
 97. Законодательная техника : [науч.-практ. пособие] / [Апт Л. Ф., Власенко Н. А., Исаков В. Б., Кузнецов С. В. и др.] ; под ред. Тихомирова Ю. А. – М. : Городец, 2000. – 272 с. – ISBN 5-9258-0004-4.
 98. Законотворчість : [словник термінів і понять з міжнар. та європ. права] / ред. В. О. Зайчук, О. Л. Копиленко. – К. : [б. в.], 2005. – 157,[3] с. – Бібліогр. : с. 155–159. – ISBN 966-7024-67-9.
 99. Зелена книга про зменшення шкоди, заподіяної навколишньому середовищу (1993 р.) = Green Paper on remedying environmental damage [Електронний ресурс]. – COM (93) 47 final of 14 May 1993. – Режим доступу : <http://aei.pitt.edu/950/>.
 100. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовтня 2001 р. / Верховна Рада України // Відомості ВР України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

101. Зеркаль О. Методичні настанови з питань адаптації законодавства України до *acquis communautaire* / Олена Зеркаль, Тарас Качка. – К. : ТОВ «Ніка-Прінт», 2005. – 128 с. – ISBN 966- 8578-03-1.
102. Игнатьева И. А. Проблемы развития экологического законодательства России : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельное право ; аграрное право ; экологическое право ; природоресурсное право» / Инна Анатольевна Игнатьева ; Московск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1997. – 25 с.
103. Игнатьева И. А. Теория и практика систематизации экологического законодательства России : [монография] / Инна Анатольевна Игнатьева. – М. : Изд-во МГУ, 2007. – 383 с. – ISBN 978-5-211-05436-3.
104. Иоффе О. С. Избранные труды : в 4 т. / Олимпиад Соломонович Иоффе. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – Т. II. – С.133. – (Антология юридической науки). – ISBN 5-94201-234-2.
105. Ільїна Н. Л. Організаційно-правові засади забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсове право» / Наталія Леонідівна Ільїна ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 20 с.
106. Інституційні аспекти управління процесом апроксимації законодавства України до законодавства ЄС [Електронний ресурс]. – К., січень 2013 р. – Офіц. сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. – Режим доступу : <http://menr.gov.ua/content/article/11274>
107. Кабрияк Р. Кодификации : [монография] / Реми Кабрияк ; [пер. с фр. Л. В. Головки]. – М. : Статут, 2007. – 476 с. – ISBN 5-8354-200378-X.
108. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. – [2-е вид., доп. і доопрац.]. – К. : Українська книга, 2007. – 446 с. – ISBN 978-966-2227-10-9.

109. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про охорону біологічного різноманіття : міжнар. документ від 29 січня 2000 року [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_935
110. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Джангир Аббасович Керимов. – М. : Мысль, 1972. – С. 145.
111. Керимов Д. А. Законодательная техника : [науч.-метод. и учеб. пособие]. – М. : Издат. группа НОРМА – ИНФРА М, 1998. – 127 с. – ISBN 5-89123-230-8 (НОРМА) ; ISBN 5-86225-738-1 (ИНФРА-М).
112. Кириленко В. П. Принцип экологической безопасности в современном международном праве / В. П. Кириленко // Правоведение. – 1989. – № 3. – С. 49–53.
113. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : міжнар. документ від 11 грудня 1997 року [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_801/print1364112182490992
114. Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право: природоресурсове право» / Ковальчук Тетяна Григорівна ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 20 с.
115. Кодекс законів про працю України : Закон України, кодекс № 322-VIII від 10 грудня 1971 року / Верховна Рада УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – дод. до № 50. – Ст. 375.
116. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 грудня 1984 року / Верховна Рада УРСР // Відомості ВР УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

117. Кодекс України про надра : Закон України, кодекс № 132/94-ВР від 27 липня 1994 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
118. Кодекс цивільного захисту України : Закон України, кодекс № 5403-VI від 2 жовтня 2012 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34–35. – Ст. 458.
119. Колбасов О. С. Экология: политика-право : правовая охрана природы в СССР / Олег Степанович Колбасов. – М. : Наука, 1976. – 229 с
120. Колбасов О. С. Международно-правовая охрана окружающей среды / Олег Степанович Колбасов. – М. : Междунар. отношения, 1982. – 237 с.
121. Колбасов О. С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект) / О. С. Колбасов // Советское государство и право. – 1988. – № 12. – С. 47–55.
122. Конвенция о защите окружающей среды посредством уголовного права : междунар. документ № ETS N 172 от 4 ноября 1998г [Электронный ресурс] / Совет Европы. – Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_560
123. Конвенция о предотвращении загрязнения моря сбросами отходов и других материалов : междунар. документ от 29 декабря 1972 г. [Электронный ресурс] / СРСР, Мексика, Великобритания [...]. – Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_127
124. Конвенция о трансграничном воздействии промышленных аварий : междунар. документ от 17 марта 1992 г. [Электронный ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_262
125. Конвенция о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния : междунар. документ от 30 ноября 1979 г. [Электронный ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_223

126. Конвенція про використання свинцевих білил у малярній справі : міжнар. документ № 13 від 25 жовтня 1921 р. / Міжнародна організація праці // Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП : у 3-х т. / упоряд. Е. М. Теличко. – К. : Основа, 1997. – Т. 1. – 672 с.
127. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : міжнар. документ від 25 червня 1998 р. / Організація Об'єднаних Націй // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 33. – Ст. 1191.
128. Конвенція про охорону біологічного різноманіття : міжнар. документ від 5 червня 1992 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_030
129. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті : міжнар. документ від 25 лютого 1991 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_272
130. Конвенція про права дитини : міжнар. документ від 20 листопада 1989 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
131. Конвенція про право міжнародних договорів : міжнар. документ, заява від 23 травня 1969 р. / Організація Об'єднаних Націй // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1994. – № 5. – С. 3–41.
132. Конституція України : Закон № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
133. Каракаш И. И. О совершенствовании концептуальных основ правового регулирования экологических отношений / И.И.Каракаш // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2006 . – Том 5 . – С. 204–212.

134. Концепция развития Российского законодательства / [ред. Л. А. Окунькова, Ю. А. Тихомирова, Ю. П. Орловский]. – М. : ВНИИСЗ, 1994. – 246 с.
135. Копылов М. Н. О правовом содержании понятия «экологическая безопасность» / М. Н. Копылов // Правоведение. – 2000. – № 1. – С. 113–120.
136. Коржнев М. М. Концептуальні основи поліпшення стану довкілля гірничовидобувних регіонів України / [Коржнев М. М., Міщенко В. С., Шестопапов В. М., Яковлев Є. О.]. – К. : РВПС України, 2000. – 75 с.
137. Костицкий В. В. Международно-правовой экологический императив как основа теоретико-методологического развития экологического права / В. В. Костицкий // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 22–37.
138. Костицкий В. В. Міжнародно-правовий екологічний імператив у конституціях сучасних держав як передумова ухвалення Екологічної Конституції Землі [Електронний ресурс] / В. В. Костицький. – Режим доступу : <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/imperativ.pdf>
139. Котюк І. І. Курс правознавства : [навч. посібник] / Іван Ілліч Котюк, Олександр Іванович Котюк. – К. : Версія. – 2003. – Ч. I : Основи теорії держави і права. – 225 с. – ISBN 987-966-439-019-1.
140. Кравченко С. М. Кодифікація міжнародного права навколишнього середовища / С. М. Кравченко // Концепція розвитку законодавства України. – 1996. – С. 67–68.
141. Кравченко С. М. Дорога до Орхуса очима громадськості / С. М. Кравченко // Світ у долонях. – 1999. – № 1 (6). – С. 2–6.
142. Кравченко С. М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : [підручник] / [Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Дж.] ; під заг. ред. С. М. Кравченко – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с. – ISBN 966-613-203-6.

143. Краснова М. В. Проблеми імплементації в Україні положень Орхуської конвенції / М. В. Краснова // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2000. – Вип. 40. – С. 30–35.
144. Краснова М. В. Правові аспекти регулювання компенсації за шкоду за міжнародним та європейським екологічним законодавством / М. В. Краснова // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : «Юридичні науки». – 2005. – Вип. 68. – С. 63–67.
145. Краснова М. В. Екологічна відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу у контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС / М. В. Краснова // Право України. – 2007. – № 3. – С. 146–151.
146. Краснова М. В. Науково-правові засади компенсації екологічної шкоди у контексті адаптації національного законодавства до законодавства ЄС / М. В. Краснова // Віче : журнал Верховної Ради України. – Липень, 13/2007. – С. 40–42.
147. Краснова М. В. Правове регулювання компенсації шкоди за екологічним законодавством зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз / М. В. Краснова // Бюллетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 4. – С. 149–168.
148. Краснова М. В. Правові аспекти розвитку міжнародно-правового інституту екологічної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу / М. В. Краснова // Науково-практичний часопис “Українське право”. – 2007. – № 1 (20). – С. 217–229.
149. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічних законодавством України (теоретико-правові аспекти) : [монографія] / Марія Василівна Краснова. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008 – 440 с. – ISBN 978-966-439-087-0.
150. Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ;

- екологічне право ; природоресурсове право» / Марія Василівна Краснова ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 34 с.
151. Краснова Ю. А. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі цивільної авіації України : монографія / Юлія Андріївна Краснова. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 188 с. – ISBN 978-966-439-370-3.
 152. Краткий словарь иностранных слов / сост. С. М. Локшина. – [5-е изд. стереотип.]. – М. : «Русский язык», 1976. – С.456.
 153. Кремер Л. Экологическое право Европейского Союза / Л. Кремер, Г.Винтер ; [пер. с нем. ; отв. ред. О. Л. Дубовик. – М. : Издат. Дом «Городец», 2007. – 144 с. – ISBN 978-5-9584-0135-2.
 154. Кримінальний кодекс України : Закон від 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України // Відомості ВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
 155. Кримський С. Б. Концептуальний лад аналізу перехідного процесу./ Сергій Борисович Кримський // Наукові записки. – 1999. – Т. 8 : Філософія та право. – С. 4–10.
 156. Кукушкина А. В. Международно-правовые аспекты экологической безопасности / А. В. Кукушкина // Московск. журнал междунар. права. – 1993. – № 2. – С. 58–71.
 157. Кукушкина А.В. Становление принципа экологической безопасности в современном международном праве / А. В. Кукушкина // Московск. журнал междунар. права. – 1994. – № 4. – С. 86–98.
 158. Кулинич П. Ф. Розвиток земельного законодавства України на засадах гармонізації з законодавством ЄС: стан та перспективи / П. Ф. Кулинич // Міжнародне право навколишнього середовища : стан та перспективи розвитку. – 2010. – С. 84–90.
 159. Куровська І. А. Розв'язання проблем гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу як передумова інтеграції України до Європейських Співтовариств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне

- право» / Ілона Анатоліївна Куровська ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2007. – 26 с.
160. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Василь Васильович Лемак ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2003. – 40 с.
161. Лисенко О. М. Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних та правових учень» / Олена Миколаївна Лисенко ; Ін-т міжнар. відносин Київського ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 21 с.
162. Лісовий кодекс України : Закон від 21 січня 1994 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. сайт ВР України. – Ст. 170. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
163. Лозо В. И. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза (Концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС) / В. И. Лозо. – Харків : Право, 2008. – 368 с.
164. Лукашук И. И. Механизм международно-правового регулирования : [учебн. пособие] / Игорь Иванович Лукашук. – К. : Вища школа, 1980. – 165 с.
165. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : [учебник] / Игорь Иванович Лукашук. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – С. 224–225. – ISBN 978-5-94935-124-6/
166. Лукашук И. И. Толкование норм международного права / И. И. Лукашук, О. И. Лукашук. – М. : NOTA BENE, 2002. – 160 с. – ISBN 5-8188-0049-0.

167. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : [навч. посібник] / Людмила Андріївна Луць. – Львів : Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка, 2003. – С. 86–116.
168. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу : [відкрита лекція] / Людмила Андріївна Луць. – К. : Логос, 2007. – Вип. 3. – 23 с. – (Серія наук.-метод. видань «Академія порівняльного правознавства»).
169. Лю Хун Янь. Развитие экологического права Китая и России : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельное право ; аграрное право ; экологическое право ; природоресурсное право» / Лю Хун Янь ; Ин-т государства и права РАН. – М., 2005. – 24 с.
170. Малышев Б. В. Правова реформа: поняття ознаки, види / Б. В. Малышев // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3 (березень). – С. 19–23.
171. Малишева Н. Р. Гармонизация экологического законодательства в Европе / Наталья Рафаэловна Малышева. – К. : [б. и.], 1996. – 234 с. – Библиогр. : с. 222–231.
172. Малышева Н. Р. Теоретичні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародним правом / Н. Р. Малышева // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – 1998. – 447 с.
173. Малышева Н. Р. Экологическое право: векторы развития в XXI веке / Н. Р. Малышева // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 122–132.
174. Манов Б. Г. Выполнение международных договоров на внутригосударственном уровне / Б. Г. Манов // Адвокат. – 2002. – № 1. – С. 47–64.
175. Марченко М. Н. Источники права : [учебн. пособие] / Михаил Николаевич Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 760 с. – ISBN 5-98032-926-9.

176. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсове право» / Світлана Іванівна Марченко ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2008 – 17 с.
177. Махмуд Ахмед Алі Аль-Намрі. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва : автореф. дис.на здобут. наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Махмуд Ахмед Алі Аль-Намр ; Нац. акад. наук України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.
178. Медведєв К. В. Екологічні права громадян України: гарантії судового захисту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсове право» / Костянтин Вікторович Медведєв ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 17 с.
179. Медведєва М. О. Міжнародне право та біотехнології / Марина Олександрівна Медведєва. – К. : Видав. дім «Промені», 2006. – 256 с. – (Серія «Бібліотека кафедри міжнародного права»).
180. Медведєва М. О. Міжнародні «екологічні» спори та фрагментація міжнародного права навколишнього природного середовища / М. О. Медведєва // Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку. – 2010. – С. 157–164.
181. Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища : [монографія] / Марина Олександрівна Медведєва ; за наук. ред. О. В. Задорожнього. – К. : Фенікс, 2012. – 479, [5] с. – Бібліогр. : с. 427–479 та в підрядк. прим. – (Серія «Бібліотека кафедри міжнародного права»). – ISBN 978-966-136-003-6.
182. Международная конвенция о гражданской ответственности за ущерб от загрязнения бункерным топливом : междунар. документ от

- 23 марта 2001 г. [Электронный ресурс] / Международная морская организация. – Режим доступа :
http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/896_047
183. Международное право в современном мире : [сб. ст.] / отв. ред. Ю. М. Колосов. – М. : Международные отношения, 1991. – С. 93.
184. Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою : міжнар. документ, свідоцтво від 29 листопада 1969 року [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_839
185. Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Зоя Петрівна Мельник ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 18 с.
186. Мицкевич А. В. Структура системы права и законодательства / А. В. Мицкевич // Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / под. ред. В. С. Нерсисянца. – М. : НОРМА, 2001. – 832 с.
187. Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою : міжнар. документ від 29 листопада 1969 р. [Електронний ресурс] / Міжнародна морська організація. – Режим доступу :
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_049
188. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу :
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
189. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] / Організація

Об'єднаних Націй. – Режим доступу :
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042

190. Мірошніченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні : [монографія] / Анатолій Миколайович Мірошніченко. – К. : Алтера; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 268 с. ISBN 978-966-2183-71-9 (Алтера) ; ISBN 978-966-373-582-5 (КНТ) ; ISBN 978-966-364-977-1 (ЦУЛ).
191. Мірошніченко А. М. Чи потрібен закон України «Про нормативно правові акти»? / А. М. Мірошніченко, Ю. Ю. Попов // Форму права. – 2009. – № 1. – С. 362–372.
192. Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озоновий шар : акт, резолюція від 16 вересня 1987 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу :
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_215
193. Муравйов В. І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) / Віктор Іванович Муравйов. – К. : Академ-Прес, 2002. – 425 с. – Бібліогр. : с. 395–419. – ISBN 966-95941-5-4.
194. Мюллер В. К. Англо-русский словарь / Владимир Карлович Мюллер. – [20-е изд., стеротип.]. – М. : Рус. яз., 1985. – 862, [1] с. – Библиогр. : с. 6.
195. Мюллерсон Р. Соотношение международного и национального права / Рейн Мюллерсон. – М. : Междунар.отн., 1982. – 136 с.
196. Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України № 187/2012 від 12 грудня 2012 р. [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/file/text/6/f374862n26.pdf>

197. Новикова Е. В. Частное право и экологическое законодательство: влияние и соотношение / Елена Владимировна Новикова ; отв. ред. М. М. Бринчук. – М. : Юристъ, 1999. – 64 с. – ISBN 5-7975-0286-0.
198. О Концепции совершенствования законодательства Республики Беларусь : Указ Президента Республики Беларусь № 205 от 10 апреля 2002 г. [Электронный ресурс] / А. Лукашенко. – Режим доступа : <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P30200205>
199. Общая теория государства и права / ред. Михаил Николаевич Марченко. – М. : Зерцало. 1998. – Т. 2. – С. 435. – ISBN 5-8078-0001-X.
200. Огляд стану гармонізації законодавства України з вимогами права ЄС та Базовий план гармонізації законодавства України з правом ЄС (Довкілля) [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. – Режим доступу : <http://menr.gov.ua/content/article/11274>
201. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / Сергей Иванович Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [15-е изд., стереотип.]. – М. : Рус. яз., 1984. – 816 с.
202. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні / Наталія Миколаївна Оніщенко. – К. : [б. в.], 2002. – 131 с. – ISBN 966-02-25113.
203. Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи : реалії та перспективи : [монографія] / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юрид. думка, 2011. – 176 с. – Бібліогр. : с. 164–175 (171 назва) та в підрядк. прим. – ISBN 978-966-8602-93-1.
204. Оніщенко Н. М. Правова система: сучасні погляди, концепції та виміри / Наталія Миколаївна Оніщенко // Актуальні питання реформування правової системи України. – 2009. – С. 89–94.
205. Осминин Б. И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право : [монография] / Борис Иванович Осминин. – М. : Инфотропик Медиа, 2010. – 400 с.

206. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України № 2801–XII від 19 листопада 1992 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
207. Палехов Д. О. Правові засади стратегічної екологічної оцінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсове право» / Дмитро Олексійович Палехов. – К., 2009. – 16 с.
208. Панов М. І. До проекту закону «Про нормативно-правові акти» / М. І. Панов // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 4. – С. 139–163.
209. Парламентський вимір Європейської інтеграції : [збірка матеріалів] / Т. О. Бурячок, І. В. Запатріна та ін., за ред. С. Г. Плачкової. – К. : «Нора-прінт», 2005. – 104 с.
210. Пашков А. С. Эффективность действия правовой нормы (к методологии и методике социологического исследования) / А. С. Пашков, Л. С. Явич // Сов. гос-во и право. – 1970. – № 3. – С. 48.
211. Повідомлення Комісії до Ради та Європейського Парламенту «Ширша Європа-Сусідство : Нові рамки стосунків з нашими східними та південними сусідами» : міжнар. документ від 11 березня 2003 р. / Європейський Союз. – COM (2003) 104 final. – С. 10.
212. Погорелов Є. В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Євген Валентинович Погорелов ; Університет внутрішніх справ. – Харків, 2000. – 17 с.
213. Погорілко В. Правова система – система законодавства суверенної України / В. Погорілко, А. Малишко // Право України. – 1993. – № 9–10. – С. 10.
214. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :

- спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Станіслав Петрович Погребняк; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 20 с.
215. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи : [навч. посібник] / [Л. Г. Заблоцька, А. Л. Федорова, Т. І. Шинкаренко]. – К. : Фенікс, 2007. – 224 с. – Бібліогр. : с. 220–223. – ISBN 978-966-651-504-2.
216. Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України : Постанова № 850 від 12 серпня 2009 р. / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2009. – № 61. – Ст. 2164.
217. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію : порядок, нота, міжнар. документ від 20 листопада 2009 р., 12 листопада 2009 р. [Електронний ресурс] / Україна, ЄС. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_990/print1363708692714158
218. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / [за заг. ред. Юрій Сергійович Шемшученко, Віталій Іванович Семчик, Олексій Олексійович Погрібний, Михайло Васильович Шульга, Павло Федотович Кулинич]. – Харків : Право, 2008. – Т. 4 : Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права. – 479 с. – Бібліографія у підрядкових примітках. – ISBN 978-966-458-093-6.
219. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні / за заг. ред. В. Г. Дідика. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 580 с. – ISBN 978-966-364-616-9.
220. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : [навч. посібник] / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін.]. – Харків : Право, 2012. – 296 с.
221. Правові засади впровадження в Україні Конвенції про біорізноманіття : [монографія] / за ред. Н. Р. Малишевої. – К. : Хімджест, 2003. – С. 33–34. – ISBN 966-96124-4-6.

222. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України № 771/97–ВР від 23 грудня 1997 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – Ст. 98.
223. Про визнання таким, що втратив чинність наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища : наказ № 217 від 2 лютого 2012 р. [Електронний ресурс] / Міністерство екології та природних ресурсів України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0595-12>
224. Про відходи : Закон України № 187/98-ВР від 5 березня 1998 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36– 37. – Ст. 242.
225. Про впорядкування процесу здійснення експертизи проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis communautaire* : наказ № 42/5 від 28 квітня 2005 р. / Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0451-05>.
226. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України № 2735-VI від 2 грудня 2010 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 21. – Ст. 144.
227. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – N 35. – Ст. 484.
228. Про дозвільну систему у сфері використання ядерної енергії : Закон України № 1370–XIV від 11 січня 2000 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 9. – Ст. 68.
229. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України № 2806-IV від 6 вересня 2005 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.

230. Про дорожній рух : Закон України № 3353-XII від 30 червня 1993 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 31. – Ст. 338.
231. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI від 13 січня 2011 р. / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2011 р. – № 10. – Ст. 446.
232. Про екологічний аудит : Закон України № 1862-IV від 24 червня 2004 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500.
233. Про екологічну експертизу : Закон України № 45/95-ВР від 9 лютого 1995 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.
234. Про електроенергетику : Закон України № 575/97-ВР від 16 жовтня 1997 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 1. – Ст. 1.
235. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України № 4004-XII від 24 лютого 1994 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
236. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України № 1629-IV від 18 березня 2004 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367, розділу II.
237. Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами : Закон України № 516-I від 17 вересня 2008 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 5. – Ст. 8.
238. Про загальну безпечність нехарчової продукції : Закон України № 2736-VI від 2 грудня 2010 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 22. – Ст. 145.
239. Про затвердження Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та

- євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 роки : указ Президента України № 1433/2003 від 13 грудня 2003 р. / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 86. – Ст. 2887.
240. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм : наказ № 62 від 16 березня 2005 р. [Електронний ресурс] / Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05/card6#Public>
241. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки : розпорядження № 577-р від 25 травня 2011 р. / Кабінет Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 135.
242. Про затвердження нового складу Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : постанова № 338 від 30 березня 2011 р. / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2011. – № 25. – Ст. 1022.
243. Про затвердження плану дій (стратегії) щодо виконання пунктів 11-12 рішення IV/2 Сторін Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті : розпорядження № 9 від 6 січня 2010 р. / Кабінет Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 15.
244. Про затвердження плану дій щодо виконання рішення Сторін Орхуської конвенції III/6f: розпорядження № 1628-р від 27 грудня 2008 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1628-2008-%D1%80/print1364235520047784>
245. Про затвердження Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів : постанова № 1288 від 29 серпня 2002 р. / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36. – Ст. 1694.

246. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : указ Президента України № 395/2011 від 6 квітня 2011 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28. – Ст. 1162.
247. Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації : наказ № 169 від 18 грудня 2003 р. [Електронний ресурс] / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0156-04>.
248. Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову : постанова № 353 від 17 березня 2006 р. / Кабінет Міністрів України // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/353-2006-%D0%BF>
249. Про затвердження Порядку перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову : наказ № 1728/5 від 24 вересня 2009 р. / Міністерство юстиції України // Офіційний вісник України. – 2009. – № 78. – Ст. 2656.
250. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : указ Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 1998. – № 24. – Ст. 8.
251. Про захист людини від іонізуючого випромінювання : Закон України № 15/98 –ВР від 14 січня 1998 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 22. – Ст. 115.
252. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023-XII від 12 травня 1991 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
253. Про звернення громадян : Закон України № 393/96-ВР від 2 жовтня 1996 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
254. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України № 1908-III від 13 липня 2000 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42. – Ст. 348.

255. Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки : постанова № 956 від 11 липня 2002 р. / Кабінету Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 29. – Ст. 1357.
256. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-XII від 18 вересня 1991 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
257. Про Кабінет Міністрів України : Закон України № 2591-VI від 7 жовтня 2010 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.
258. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України № 1775-III від 1 червня 2000 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
259. Про міжнародні договори України : Закон України № 1906-IV від 29 червня 2004 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
260. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
261. Про місцеві державні адміністрації : Закон України № 586-XIV від 9 квітня 1999 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.
262. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України № 1977-XII від 13 грудня 1991 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
263. Про національні органи України щодо Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі: указ Президента України № 34/2005 від 15 січня 2005 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 2005. – № 3. – Ст. 125.

264. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України № 2245-III від 18 січня 2001 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>
265. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : указ Президента України № 1085/2010 від 9 грудня 2010 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – Ст. 3334.
266. Про основи національної безпеки України : Закон України № 964-IV від 19 червня 2003 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
267. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України № 2818-VI від 21 грудня 2010 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
268. Про основні засади державного нагляду (контролю) в сфері господарської діяльності : Закон України № 877-V від 5 квітня 2007 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.
269. Про особисте селянське господарство : Закон України № 742-IV від 15 травня 2003 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.
270. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 1264-XII від 25 червня 1991 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
271. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Закон України № 3392-VI від 19 травня 2011 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 47. – Ст. 532.

272. Про пестициди та агрохімікати : Закон України № 86/95-ВР від 2 березня 1995 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.
273. Про питну воду та питне водопостачання : Закон України № 2918–III від 10 січня 2002 р. / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 6. – Ст.223.
274. Про підтвердження відповідності : Закон України № 2406-III від 17 травня 2001 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.
275. Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України № 255/95-ВР від 30 червня 1995 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 27. – Ст. 198.
276. Про Положення про Державне агентство екологічних інвестицій України : указ Президента України № 455/2011 від 13 квітня 2011 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1261.
277. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : указ Президента № 452/2011 України від 13 квітня 2011 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1258.
278. Про Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : указ Президента № 634/2011 України від 31 травня 2011 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41. – Ст. 1666.
279. Про Положення про Міністерство закордонних справ України : указ Президента України № 381/2011 від 6 квітня 2011 р. / Президент України // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1220.
280. Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна : постанова № 1371 від

- 13 вересня 2002 р. / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 38. – Ст. 1776.
281. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України № 1550-III від 16 березня 2000 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
282. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України № 791а-XII від 27 лютого 1991 року / Верховна Рада УРСР // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16. – Ст. 198.
283. Про правонаступництво України : Закон України № 1543-XII від 12 вересня 1991 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
284. Про приєднання України до Угоди про прийняття єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів, предметів обладнання та частин, які можуть бути встановлені та/або використані на колісних транспортних засобах, і про умови взаємного визнання офіційних затверджень, виданих на основі цих приписів, 1958 року з поправками 1995 року: Закон України № 1448 від 10 лютого 2000 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 10. – Ст. 80.
285. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України № 183/98–ВР від 5 березня 1998 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.
286. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року : Закон України № 1543-XII від 03 червня 1999 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України . – 1999. – № 31. – Ст. 254.
287. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України № 3038-VI від 17 лютого 2011 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

288. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»: указ Президента України № 389/2012 від 8 червня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 45. – Ст. 1749.
289. Про селянське фермерське господарство: Закон України № 973-IV від 19 червня 2003 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
290. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: Закон України № 3164-IV від 1 грудня 2005 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 12. – Ст. 101.
291. Про стандартизацію: Закон України № 2408-III від 17 травня 2001 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 145.
292. Про стандартизацію і сертифікацію: декрет № 46-93 від 10 травня 1993 р. / Кабінет Міністрів України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – Ст. 289.
293. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України № 796-XII від 28 лютого 1991 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
294. Протокол о регистрах выбросов и переноса загрязнителей: междунар. документ от 21 мая 2003 года [Электронный ресурс] / Организация Объединённых Наций. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c13
295. Про транспорт: Закон України № 232/ 94-ВР від 10 листопада 1994 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.
296. Про трубопровідний транспорт: Закон України № 192/96-ВР від 15 травня 1996 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 29. – Ст. 139.

297. Про туризм : Закон України № 324/95-ВР від 15 вересня 1995 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.
298. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань реалізації в Україні Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті : постанова № 295 від 2 квітня 2008 р. Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 843.
299. Про утворення робочої групи з опрацювання питань вступу України до СОТ та імплементації національного законодавства до її вимог : розпорядження № 507-р. від 30.08.2002 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/507-2002-%D1%80>
300. Про утилізацію транспортних засобів : Закон України № 421-VII від 4 липня 2013 р. / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2013. – № 60. – Ст. 2138.
301. Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М. : Издат. группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. – 552 с. – ISBN 5-89123-381-9 (НОРМА) ; ISBN 5-16-000082-8 (ИНФРА М).
302. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації положень Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» [Електронний ресурс] / Міністерство екології та природних ресурсів // Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів. – Режим доступу : <http://menr.gov.ua/index.php/public/discussion>.
303. Проект Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та його державами-членами [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів

- України // Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/docs/Agreement/AA_Body_text.pdf
304. Протокол о гражданской ответственности и компенсации за ущерб, причинённый трансграничным воздействием промышленных аварий на трансграничные воды к Конвенции 1992 года по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр и к Конвенции 1992 года о трансграничном воздействии промышленных аварий : междунар. документ от 21 мая 2003 г. [Електронний ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c04/print1369755953192838
305. Протокол про відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їхнього видалення : міжнар. документ від 10 грудня 199 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_793/print1369755953192838
306. Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з наземних джерел : протокол від 21 квітня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_065/print1362682514667650
307. Путівник по зближенню з природоохоронним законодавством Європейського Союзу / робочий документ Європейської Комісії. – Серпень, 1998 р. –114 с.
308. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : міжнар. документ від 9 травня 1992 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_044/print1364112182490992
309. Регистр международных договоров и других соглашений в области окружающей среды / программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде. – Найроби, 1991. – UNEP/GC.16/Inf.4.

310. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 56/195 від 21 грудня 2001 р. «Международная стратегия уменьшения опасности бедствий» / Организация Объединенных Наций. – A/RES/56/195.
311. Рекомендація щодо застосування Бернської Конвенції 1906 року про заборону використання білого фосфору в сірниковому виробництві, 1919 р. / упоряд. Е. М. Теличко // Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП : у 3 т. – К. : Основа, 1997. – Том 1. – 672 с.
312. Рене Д. Основные правовые системы современности [Электронный ресурс] / Рене Давид ; [пер. с фр. В. А. Туманова]. – М. : Прогресс, 1988. – Режим доступа : <http://lib.ru/PRAVO/rene.txt>.
313. Рижий В. І. Деякі способи імплементації в законодавство України міжнародно-правових норм щодо боротьби з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації / В. І. Рижий // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – 1998. – С. 327.
314. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») № 12-рп/98 від 9 липня 1998 р. / Конституційний Суд України // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – Ст. 1209.
315. Розовский Б. Г. Экологическое право: необходимость возврата к истокам / Б. Г. Розовский // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 37–47.
316. Руководящие принципы, касающиеся соблюдения и обеспечения выполнения многосторонних природоохранных соглашений 2002 г. [Электронный ресурс] // Сайт ЮНЕП. – Режим доступа : [http://www.unep.org/delc/Portals/119/UNEP-Guidelines for MEAs Russian Edition.pdf](http://www.unep.org/delc/Portals/119/UNEP-Guidelines%20for%20MEAs%20Russian%20Edition.pdf).

317. Саломатин А. Ю. Сравнительная правовая политика как інструмент реформирования правовой системы : [открытая лекция] / Саломатин Алексей Юрьевич. – К.-Львов : ЗУКЦ, 2012. – Вып. 27. – 22 с. – (Серия науч.-метод. изд. «Академия сравнительного правоведения»).
318. Самощенко И. С. О понятии эффективности правовых норм / И. С. Самощенко, В. И. Никитинский // Ученые записки ВНИИСЗ. – 1969. – Вып. 18. – С. 18–19.
319. Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсове право» / Тамара Борисівна Саркісова ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 17 с.
320. Сафонова О. Н. Взаимодействие права Республики Казахстан и международного права / О. Н. Сафонова // Московский журнал международного права. – 2001. – № 3. – С. 12–23.
321. Семенов В. И. Совершенствование законодательства СССР и союзных республик / [В. И. Семенов, В. Г. Тихоня, С. Г. Дроб'язко]. – Минск : [б. и.], 1990. – С. 34.
322. Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу / Ольга Федорівна Скакун // Наук. доп. Ін-ту держ. будівництва та місцевого самоврядування Акад. правових наук України. – Харків : Вид-во «Еспада», 2004. – 96 с. – Доп. 1.
323. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / Ольга Федорівна Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с. – ISBN 966-456-028-6.
324. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / Ольга Федорівна Скакун ; [пер. з рос.]. – Харків : Консум. 2001. – 656 с. – ISBN 966-7124-76-2.

325. Скрипнюк О. В. Соціальна. Правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: До 10-річчя незалежності України / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2000. – С. 47–57.
326. Словарь иностранных слов / ред. В. В. Пчелкина. – [14-е изд., испр.]. – М. : Рус. яз., 1987. – 608 с. – ISBN 4602020000-170.
327. Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10 : Т–Ф. – С. 397.
328. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров ; редкол. : А. А. Гусев и др. – [4-е изд.]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1987. – 1600 с.
329. Советское гражданское право / под ред. С. Н. Братуся. – [4-е изд. испр. и доп.]. – М. : Госприздат, 1950. – С. 55.
330. Совецание Политического консультативного комитета государств-участниц Варшавского договора : [документы и материалы]. – Варшава, 15-16 июня 1998г. – М. : Политиздат, 1988. – С. 18–19.
331. Соколова Н. А. Международное право: вопросы специализации / Н. А. Соколова // Сибирский юридический вестник. – 2000. – № 3. – С. 9–12.
332. Статут Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН : міжнар. документ від 16 жовтня 1945 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c17
333. Статут Ради Європи : міжнар. документ від 5 травня 1949 р. [Електронний ресурс] / Рада Європи. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_001
334. Стефанчук Р. О. Сім невирішених справ сучасного законотворення (з нагоди 20-ої річниці Незалежності України) / Р. О. Стефанчук // Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2011. – № 8–9. – С. 16–23.

335. Стокгольмская Декларация по окружающей среде : извлечение от 16 июня 1972 г. [Электронный ресурс] / Организация Объединенных наций. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_454
336. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі : міжнар. документ від 22 травня 2001 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_a07/print1375014010273908
337. Струтинська-Струк Л. В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично – інженерної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсове право» / Людмила Владиславівна Струтинська ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 20 с.
338. Струтинська-Струк Л. В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Людмила Владиславівна Струтинська ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 205 с.
339. Суярко М. Поняття та види об'єктів правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки в Україні / М. Суярко // Юридична Україна. – 2009. – № 6. – С. 98–102.
340. Талалаев А. Н. Венская конвенция о праве международных договоров : комментарии / А. Н. Талаев ; отв. ред. Н. В. Захарова. – М. : Юрид. лит., 1997. – 336 с.
341. Тимошенко А. С. Экологическая безопасность и международное право / А. С. Тимошенко // СЕМП. – 1989. – С. 33–37.
342. Тимошенко А. С. Глобальная экологическая безопасность – международно-правовой аспект / А. С. Тимошенко // Советское государство и право. – 1989. – № 1. – С. 84–92.
343. Тихомиров О. Д. Порівняльно-правові дослідження: проблеми визначення компаративної природи, науковознавчого осмислення та

- систематизації : [наук. доп.] / Олександр Деонисович Тихомиров. – К.–Львів : ЗУКЦ, 2012. – Вип. 29. – 52 с. – (Серія наук.-метод. видань «Академія порівняльноо-правознавства»).
344. Тихомиров Ю. А. Сравнительное правоведение и интегрирующая роль международного права : [откр. лекция] / Юрий Александрович Тихомиров. – К.–М.–Симферополь : Ин-т гос. и права им. В. М. Корецкого НАН Украины. – К. : Логос, 2008. – Вып. 8. – 16 с. – (Серия науч.-метод. изд. «Академия сравнительного правоведения»).
345. Угода про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року : міжнар. документ від 31 липня 1994 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_183
346. Угода про співробітництво та партнерство між Україною та Європейськими Співтоварицтвами та їх державами-членами : міжнар. документ від 14 червня 1994 р. [Електронний ресурс] / Україна, ЄС, Бельгія. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012
347. Удосконалення правового механізму реалізації та захисту прав та інтересів людини та громадянина в Україні : [звіт про наук.-дослідну роботу по темі № 99001] / [керівник НДР В. І. Андрейцев ; кол. автор. : Краснова М. В., Шевченко О. О., Заєць О. І., Шомпол О. А. та ін.]. – К. : Юрид. фак-т Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2000. – 10 с.
348. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=223287414&cat_id=223281453
349. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения, г. Нью-Йорк, 22 июля 1946 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_599
350. Устав Международной организации труда : междунар. документ от 28 июня 1919 г. в ред. 1972 г. [Електронний ресурс] / Международная

- організація труда. – Режим доступу :
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_169/print1361905947758433
351. Устав Організації Об'єднаних Націй і Устав Міжнародного Суда : міжнарод. документ від 26 червня 1945 г. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу :
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010/print1361905947758433
352. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права : міжнарод. документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_086
353. Фролов М. О. Правові аспекти екологічного ризику : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Максим Олександрович Фролов ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 211 с.
354. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 215.
355. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. / Верховна Рада України // Відомості ВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
356. Шебанов А. Ф. Система законодательства как научная основа кодификации / А. Ф. Шебанов // Советское государство и право. – 1971. – №12. – С. 30.
357. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии / Юрий Сергеевич Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1989. – 232 с. – ISBN 5-12-001069-5.
358. Шемшученко Ю. С. Правовая система / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія : в 6 т./ ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.). – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. – Т. 5: П–С. – С. 39.
359. Шемшученко Ю. С. Бобровник С.В. Правове регулювання / Ю. С. Шемшученко, С. В. Бобровник // Юридична енциклопедія : в 6 т./ ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.). – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. – Т. 5: П–С. – С. 40–41.

360. Шемшученко Ю. С. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення / Ю. С. Шемшученко // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення. – 2008. – Ч. 2. – С. 3–7.
361. Шемшученко Ю. С. Актуальные проблемы кодификации национального и международного экологического права / Ю. С. Шемшученко // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 4–11.
362. Шемшученко Ю.С. Всесвітній договір про екологічну безпеку землі як системоутворюючий акт міжнародного екологічного права / Юрій Сергійович Шемшученко // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 175–179.
363. Шемякін О. Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного морського права / О. Шемякін // Право України. – 2001. – № 7. – С. 113.
364. Шестерюк А. С. Вопросы кодификации законодательства об охране окружающей среды / А. С. Шестерюк. – Л. : Изд-во Ленингр.ун-та, 1984. –120 с.
365. Шестерюк А. С. Экологическое право : вопросы теории и методологии анализа / А. С. Шестерюк. – СПб. : Изд-во СПб ГУ, 2000.
366. Шомпол О. А. Правові проблеми формування системи органів управління в галузі екології / [Шомпол О. А., Заєць О. І., Позняк Е. В.] // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 12. – С. 34–43.
367. Шомпол О. А. Проблеми співвідношення законодавства України та Європейського Союзу щодо забезпечення екологічної безпеки / О. А. Шомпол // Міжнар. наук.-практ. конф. : присвяч. 5-річчю створення юрид. ф-ту Нац. аграр.ун-ту [«Стан та перспективи розвитку юридичної науки та освіти»], (Київ, 17-18 листоп. 2006 р.). – К. : Магістр–XXI ст., 2007. – С. 140–142.
368. Шомпол О. А. Правові проблеми формування системи органів управління в галузі екології (Продовження) / [Шомпол О. А., Заєць О. І., Позняк Е. В.] // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 2. – С. 45–55.

369. Шомпол О. А. Правові проблеми формування системи органів управління в галузі екології (Закінчення) / [Шомпол О. А., Заєць О. І., Позняк Е. В.] // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 3. – С. 64–71.
370. Шомпол О. А. Адаптація земельного законодавства України до права Європейського Союзу / [Носік В. В., Коваленко Т. О., Шомпол О. А. // Земельне право України : [підручник] / [Г. І. Балюк, Т. О. Коваленко, В. В. Носік та ін. ; за ред. В. В. Носіка]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 70–76.
371. Шомпол О. А. Конституційне право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення у процесі реалізації міжнародно-правових зобов'язань України / О. А. Шомпол // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення. – 2008. – Ч. 2. – С. 208–212.
372. Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади доступу до екологічної інформації / О. А. Шомпол // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – Вип. 80, ч. 2. – С. 217–220.
373. Шомпол О. А. Загальнотеоретичні засади правових форм удосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань / О. А. Шомпол // Юридична Україна. – 2009. – № 7. – С. 95–101.
374. Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини / О. А. Шомпол // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2009. – Вип. 83, ч. 2. – С. 183–187.
375. Шомпол О. А. Поняття «вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку» в контексті міжнародно-правових зобов'язань / О. А. Шомпол // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 82–87.
376. Шомпол О. А. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в межах ЄС / О. А. Шомпол // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів», (Харків, 9–

- 10 жовтня 2009 р.). – Харків : Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 98–100.
377. Шомпол О. А. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення екологічної безпеки: проблеми класифікації / О. А. Шомпол // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих учених [«Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених»], (Київ, 23 квітня 2010 р.). – К. : Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2010. – Ч. II. – С. 121–122.
 378. Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади вдосконалення екологічного законодавства України / О. А. Шомпол // Актуальні питання кодифікації законодавства України. – 2009. – Вип. 1. – С. 200–204.
 379. Шомпол О. А. Міжнародно-правові аспекти забезпечення екологічної безпеки / О. А. Шомпол // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 96, ч. 2. – С. 10–14.
 380. Шомпол О. А. Проблеми систематизації та розвитку екологічного законодавства / О. А. Шомпол // Матеріали Круглого столу [«Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України»], (Київ, 18 березня 2011 р.). – К. : ВГЛ «Обрії», 2011. – С. 97–100.
 381. Шомпол О. А. Законодавство України про екологічну безпеку: передумови та підстави його вдосконалення / О. А. Шомпол // Тези наук. доп. учасників Круглого столу [«Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України»] (Харків, 9 листопада 2012 р.). – Харків : НУ «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого», 2012. – С. 163–165.
 382. Шомпол О. А. Екологічний аудит як стимулююча форма екологічного контролю / О. А. Шомпол, М. В. Краснова // Правові форми екологічного контролю : [навч. посібник] / [Краснова М. В., Позняк Е. В., Коваленко Т. О. та ін. ; за ред. М. В. Красної]. – К. : Алерта, 2012. – С. 291–305.

383. Шомпол О. А. Напрями вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань [Електронний ресурс] / О. А. Шомпол // Матеріали круглого столу [«Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права»], (Київ, 19 жовтня 2012). – 2012. – Режим доступу : <http://law.univ.kiev.ua/science.html>
384. Шомпол О. А. Правові засади регулювання екологічно небезпечної діяльності за законодавством України та ЄС / О. А. Шомпол // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. – 2012. – С. 265–267.
385. Шомпол О. А. Механізм імплементації міжнародних стандартів екологічних прав людини в Україні / О. А. Шомпол // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – № 92. – С. 58–61.
386. Шомпол Е. А. Тенденции развития законодательства Украины об экологической безопасности в контексте международно-правовых обязательств / Е. А. Шомпол // Вестник Евразийск. гуманит. ин-та. – Астана. – 2013. – № 1–2. – С. 74–79.
387. Шомпол Е. Имплементация международных и европейских стандартов в сфере экологических прав человека в Украине / Елена Шомпол // Wpływ standardów międzynarodowych na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka / red. Nauk.prof. Jerzy Jaskiernia. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2013. – S. 419–429.
388. Эффективность действия правовых норм / [А. С. Пашков и др. ; ред. : А. С. Пашков (отв. ред.), Л. С. Явич, Э. А. Фомин] ; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова, Науч.-исслед. ин-т комплекс. соц. исслед. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 141, [2] с. – Библиогр. в подстроч. примеч.
389. Эффективность правовых норм / [Кудрявцев В. Н., Никитинский В. М., Самощенко И. С., Глазырик В. В.]. – М. : Юрид. лит-ра. 1980. – 280 с.

390. Юридическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://studentbooks.com.ua/content/view/64/40/>
391. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 3 : К–М. – 792 с. : іл.
392. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін. ; за ред. В. Г. Гончаренка]. – К. : Либідь, 2003. – 320 с. – ISBN 966-06-0321-5.
393. Ющик А. И. Правовая реформа как способ преобразования (организации) институтов государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Алексей Иванович Ющик. – К., 1996. – С. 15.
394. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні / Олексій Іванович Ющик. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. – 191 с. – ISBN 966-7024-20-2.
395. Яцишин М. М. Формування договірно-правових і політичних засад співробітництва України і ЄС (історико-правовий аспект) / Михайло Михайлович Яцишин // Порівняльно-правові дослідження : укр.-грецьк. міжнар. наук. юрид. журнал. – 2009. – № 2. – С. 82–85.
396. Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic, joined cases C-6/90 and C-9/90. Judgment of the Court of 19 November 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0006:EN:HTML>
397. Calliess Ch. Kommentar zu EU-Vertrag und EG-Vertrag / Ch. Calliess, M. Ruffert (Hrsg.). – Neuwied.Kriftel. – Luchterhand, 2002. – P. 1253-1254.
398. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Flood risk management – Flood prevention, protection and mitigation, Brussels? [Електронний ресурс]. – COM (2004) 472 final. – 12.07.2004. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0472:FIN:EN:DOC>

399. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – The European Community response to the flooding in Austria, Germany and several applicant countries – A solidarity-based initiative [Электронный ресурс]. – COM(2002) 0481 final. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=266965:cs&lang=en&list=266965:cs,&pos=1&page=1&nbl=1&pgs=10&hwords=&checktexte=checkbox&visu=#texte>
400. Conclusions of the Presidency European Council [Электронный ресурс]. – DOC/93/3. – Copenhagen, 22/06/1993. – Режим доступа : http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-93-3_en.htm
401. Council Decision No 1999/847/EC of 9 December 1999 establishing a Community action programme in the field of civil protection [Электронный ресурс] // Official Journal of the European Communities. – 21.12.1999. – L 327/53. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/echo/civil_protection/civil/prote/cp14_en.htm
402. Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste [Электронный ресурс] // Official Journal L 182. – 16/07/1999. – P. 0001–0019. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31999L0031:EN:HTML>
403. Council Directive 75/442/EEC of 15 July 1975 on waste [Электронный ресурс] // Official Journal L 194. – 25/07/1975. – P. 0039–0041. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975L0442:EN:HTML>
404. Council Directive 76/464/EEC of 4 May 1976 on pollution caused by certain dangerous substances discharged into the aquatic environment of the Community [Электронный ресурс] // Official Journal L 129. – 18/05/1976. – P. 0023–0029. – Режим доступа :

[http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0464:EN:HTML)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0464:EN:](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0464:EN:HTML)

HTML

405. Council Directive 82/883/EEC of 3 December 1982 on procedures for the surveillance and monitoring of environments concerned by waste from the titanium dioxide industry [Электроний ресурс] // Official Journal L 378. – 31/12/1982. – P. 0001–0014. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31982L0883:en:HTML>
406. Council Directive 85/337/EEC of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment [Электроний ресурс] // Official Journal L 175. – 5.7.1985. – P. 40. – Режим доступа: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V3&T2=85&T3=337&RechType=RECH_naturel&Submit=Search
407. Council Directive 88/609/EEC of 24 November 1988 on the limitation of emissions of certain pollutants into the air from large combustion plants [Электроний ресурс] // Official Journal L 336. – 07/12/1988. – P. 0001–0013. Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31988L0609:EN:HTML>
408. Council Directive 89/618/Euratom of 27 November 1989 on informing the general public about health protection measures to be applied and steps to be taken in the event of a radiological emergency [Электроний ресурс] // Official Journal L 357. – 7.12.1989. – P. 31–34. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=149756:cs&lang=en&list=681355:cs,149756:cs,&pos=2&page=1&nbl=2&pgs=10&hwords=&checktexte=checkbox&visu=#texte>
409. Council Directive 96/61/EC of 24 September 1996 concerning integrated pollution prevention and control [Электроний ресурс] // Official Journal

- L 257. – 10/10/1996. – P. 0026–0040. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0061:EN:HTML>
410. Council Directive 96/82/EC of 9 December 1996 on the control of major-accident hazards involving dangerous substances [Электронный ресурс] // Official Journal L 010. – 14/01/1997. – P. 0013–0033. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0082:EN:HTML>
411. Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption [Электронный ресурс] // Official Journal L 330. – 05/12/1998. – P. 0032–0054. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998L0083:EN:HTML>
412. Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003F0080:EN:HTML>
413. Council Recommendation of 3 March 1975 regarding cost allocation and action by public authorities on environmental matters : 75/436/Euratom, ECSC, EEC [Электронный ресурс] // Official Journal L 194. – 25/07/1975. – P. 0001–0004. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975H0436:EN:HTML>
414. Council Regulation (EEC) No 1210/90 of 7 May 1990 on the establishment of the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network [Электронный ресурс] // Official Journal L 120. – 11/05/1990. – P. 0001–0006. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990R1210:EN:HTML>
415. Council Regulation (EEC) No 259/93 of 1 February 1993 on the supervision and control of shipments of waste within, into and out of the European

- Community [Електроний ресурс] // Official Journal L 030. – 06/02/1993. – Р. 0001–0028. Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993R0259:EN:HTML>
416. Council Resolution of 16 October 1989 on guidelines to reduce technological and natural hazards [Електронний ресурс] / Official Journal C 273. – 26.10.1989. – Р. 1–2. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=151328:cs&lang=en&list=150854:cs,150853:cs,150800:cs,150799:cs,151328:cs,149551:cs,149550:cs,149549:cs,150837:cs,149743:cs,&pos=5&page=3&nbl=186&pgs=10&hwords=&checktexte=checkbox&visu=#texte>
417. Decision № 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme : [шоста екол. програма] [Електронний ресурс] // Інтернет-сторінка по праву Європейського Союзу. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2002:242:SOM:EN:HTML>. – Дата доступу: 30.03.2012.
418. Declaration of the European Parliament on early warning for citizens in major emergencies [Електронний ресурс] // Official Journal C 66 E 02. – 20.3.2009. – Р. 6–8. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=491939:cs&lang=en&list=724515:cs,705940:cs,491939:cs,490544:cs,486575:cs,469983:cs,443859:cs,532262:cs,417892:cs,398092:cs,&pos=3&page=1&nbl=21&pgs=10&hwords=emergencies~emergencies~&checktexte=checkbox&visu=#texte>
419. Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles – Commission Statements [Електроний ресурс] // Official Journal L 269. – 21/10/2000. – Р. 0034–0043. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0053:EN:HTML>

420. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy // Official Journal 327. – 22.12.2000. – P. 1–73.
421. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment [Электроний ресурс] // Official Journal L 197. – 21/07/2001. – P. 0030–0037. – Режим доступа : http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V3&T2=2001&T3=42&RechType=RECH_naturel&Submit=Search
422. Directive 2002/84/EC of the European Parliament and of the Council of 5 November 2002 amending the Directives on maritime safety and the prevention of pollution from ships (Text with EEA relevance) // Official Journal 24. – 29.11.2002. – P. 53–58.
423. Directive 2002/96/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 on waste electrical and electronic equipment (WEEE) – Joint declaration of the European Parliament, the Council and the Commission relating to Article 9 [Электроний ресурс] // Official Journal L 037. – 13/02/2003. – P. 0024–0039. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002L0096:EN:HTML>
424. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC [Электроний ресурс] // Official Journal L 041. – 14/02/2003. – P. 0026–0032. – Режим доступа : http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V3&T2=2003&T3=4&RechType=RECH_naturel&Submit=Search
425. Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC // Official Journal L 176. – 15.07.2003. – P. 0057–0078.

426. Directive 2004/12/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 amending Directive 94/62/EC on packaging and packaging waste – Statement by the Council, the Commission and the European Parliament // Official Journal L 047. – 18.02.2004. – P. 0026–0032.
427. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage // Official Journal L 143. – 30.04.2004. – P. 0056–0075.
428. Directive 2006/12/EC of the European Parliament and of the Council of 5 April 2006 on waste (Text with EEA relevance) // Official Journal L 114. – 27.04.2006. – P. 0009–0021.
429. Directive 2008/1/EC of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 concerning integrated pollution prevention and control (Codified version) (Text with EEA relevance) // Official Journal of the European Union L 24/8. – 29.1.2008. – P. 8–29.
430. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance) // OJ L 312. – 22.11.2008. – P. 3–30.
431. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law (Text with EEA relevance) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008L0099:EN:HTML>
432. Directive 2009/41/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 on the contained use of genetically modified micro-organisms (Recast) (Text with EEA relevance) // Official Journal L 125. – 21.5.2009. – P. 75–97.
433. Directive 98/34/EC of the European Parliament and of the Council of 22 June 1998 laying down a procedure for the provision of information in the

- field of technical standards and regulations // Official Journal of the European Communities L 204/37. – 21.07.1998. – P. 37–48.
434. ECE/CEP/107. – 20 March 2003.
435. ECE/MP.PRTR/2010/2.
436. European Parliament legislative resolution on the proposal for a Council regulation establishing a Rapid Response and Preparedness Instrument for major emergencies (COM(2005)0113 – C6-0181/2005 – 2005/0052(CNS)) // Official Journal C 291E. – 30.11.2006. – P. 104–118.
437. Holder J. Environmental Protection, Law and Policy: Text and materials (Law in Context) / J. Holder, M. Lee. – [2-nd ed.]. – Cambridge University Press., 2007. – 820 p.
438. Interinstitutional Agreement of 22 December 1998 on common guidelines for the quality of drafting of Community legislation. 1999/C 73/01 [Электронный ресурс] // Official Journal C 073. – 17.03.1999 – P. 0001–0004. – Режим доступа :
[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31999Y0317\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31999Y0317(01):EN:HTML)
439. Judgement of the Court of Justice of the European Union “Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) and Others v Commission of the European Communities” 2 April 1998, case C-321/95 [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61995CJ0321:EN:HTML>
440. Lasson A. Princip und Zukunft des Völkerrechts / A. Lasson. – Berlin : Verlag von Wilhelm Hertz, 1871. – S. 177–179.
441. Lazowski A. Adaptation of the Polish legal system to European Union Law: Selected Aspects [Электронный ресурс] / A. Lazowski // SEI Working Papers. – May 2001. – № 45. – Режим доступа :

<http://www.sussex.as.uk/Units/SEI/pdfs/wp45.pdf>.

442. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 4 April 2001 providing for minimum criteria for environmental inspections in the Member States // Official Journal of the European Communities. – L 118/41. – Режим доступа : <http://europa.eu/geninfo/query/resultaction.jsp?page=1>
443. Regulation (EC) No 1221/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the voluntary participation by organisations in a Community eco-management and audit scheme (EMAS), repealing Regulation (EC) No 761/2001 and Commission Decisions 2001/681/EC and 2006/193/EC // Official Journal. – L 342. – 22.12.2009. – P. 1–45.
444. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety [Электроний ресурс] // Official Journal L 031. – 01/02/2002 P. 0001–0024. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002R0178:EN:HTML>
445. Regulation (ec) No 1907/2006 of the European Parliament and of the Council concerning the Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals (REACH), establishing a European Chemicals Agency, amending Directive 1999/45/EC and repealing Council Regulation (EEC) No 793/93 and Commission Regulation (EC) No 1488/94 as well as Council Directive 76/769/EEC and Commission Directives 91/155/EEC, 93/67/EEC, 93/105/EC and 2000/21/EC of 18 December 2006 [Электроний ресурс] / Official Journal of the European Union. – 30.12.2006. – L 396/1. – Режим доступа : http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V2&T2=2006&T3=1907&RechType=RECH_natu_rel&Submit=Search
446. Regulation (EC) No 2493/2000 of the European Parliament and of the Council of 7 November 2000 on measures to promote the full integration of the environmental dimension in the development process of developing countries

[Електроний ресурс] // Official Journal L 288. – 15/11/2000. – P. 0001–0005.

Режим доступу :

[http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000R2493:EN:HTML)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000R2493:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000R2493:EN:HTML)

447. Resolution of the General Assembly of the United Nations, 5-th of Dec. 1986 (Resolutions adopted by the General Assembly at its 41st session)

[Електроний ресурс]. – Офіційний веб-портал Генеральної Асамблеї ООН.

– Режим доступу : <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r41.htm>.

448. Resolution of the General Assembly of the United Nations «Comprehensive system of international peace and security» A/RES/42/93, 7-th of Dec. 1987 (Resolutions adopted by the General Assembly at its 41st session).

[Електроний ресурс]. – Офіційний веб-портал Генеральної Асамблеї ООН.

– Режим доступу : <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r42.htm>

449. Rules of procedure of the Council of the European Union / Council Decision 2009/937/EU of 1 December 2009 adopting the Council's Rules of Procedure.

[Електроний ресурс]. – Режим доступу:

http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/institutions_bodies_and_agencies/114576_en.htm#amendingact

450. Rules of Procedure of the European Parliament [Електроний ресурс] / European Parliament. – July 2013. – Режим доступу :

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getLastRules.do?language=EN&reference=TOC>

451. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електроний ресурс] // Official Journal of the EU 2007/C 306/01. – Signed at Lisbon, 13 December 2007. – Режим

доступу :

[http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML)

[lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML)

452. Trippel H. Völkerrechts und Landrecht / H. Trippel. – Leipzig, 1899. – S. 111.

453. Zorn A. Grundzüge des Völkerrechts / A. Zorn. – Leipzig, 1903. – S. 7.